

NYUGATI MISSZIÓS TÖREKVÉSEK A ROMÁNOKNÁL

A magyar-román viszony történeti fejlődésének mind a mai napig kiható erejű alakító tényezője az a körülmény, hogy a magyarság Szent István apostoli munkája által a nyugati egyház tagja lett, a románságot pedig történelmi sorsa a keleti bizánci-szláv kereszténységhez kapcsolta. A nyugati és a keleti egyház ellentéte merev határvonalat vont a középkori magyar birodalom, majd az erdélyi magyar államszervezet területén együttélő magyarság és románság közé és nemzeti szembenállássá fejlesztette az eredet, életforma és ősi műveltség-adta különbségeket.

Az ellentétek megszüntetésére, a lelki szakadás áthidalására indultak meg az úniós törekvések. A szakadás és az únió elválaszthatatlanul egybe tartoznak. Az természetszerű, hogy a szakadással egyidejűleg, sőt a szakadásra mutató jelek feltűnésekor már megindul az úniós törekvés is. Az ellenben csak a keleti egyház történetének tanulmányozása által érthető meg, hogy miképpen válnak az úniós törekvések az elszakadás mélyülésének, a szembenállás gyűlöletté fokozódásának okaivá. E helyen csupán annyit kívánunk megállapítani, hogy az egymástól elszakadt nyugati és keleti egyház között az új egység megteremtéséért a nyugati egyház fáradozott. A magyar és román viszony alakulásában a nyugati-keleti ellentét nemzeti szembenállássá fejlődésével egyidejűleg azt is meg kell állapítanunk, hogy a magyarság új és új eszközökkel igyekezett a szembenállás megszüntetésére s az ellentéteknek egy magasabb eszmény közös szolgálatában való feloldására.

A SCHIZMA ÉS A MISSZIÓI PARANCS

Az egyház és állam viszonyának a keleti kereszténység területén a nyugati fejlődéstől eltérő alakulása magyarázza meg a keleti kereszténység történeti sorsát, világít rá Nyugat és Kelet elszakadásának

folyamatára és csak ennek ismeretében érthetjük meg a nyugati úniós törekvések nehézségeit. Az ellentétek magva adva volt azokban a különbségekben, amelyek az egyház nyugati és keleti felének tanításában és liturgikus gyakorlatában századokon keresztül kialakultak. Photius Enciklikájában¹ mint legnevezetesebb különbséget említi meg a Szentlélek származása tanában a nyugatiak azon tanítását, hogy a Szentlélek a Fiútól is (Filioque) származik. Caerularius Mihály,² aki alatt a végső szakadás megtörténik, azt hangoztatja, hogy a nyugatiak kovásztalan kenyérrel adják az úrvacsorát, amelyben Krisztus teste nincs valósággal jelen. Ezekhez járul a pápai hatalom és a purgatórium tagadása, valamint a liturgikai különbségek, a böjttel kapcsolatos eltérő rendtartások és az, hogy a keletiek szerint hibás a nyugatiak keresztelési szertartása s ezért a nyugati pap által megkeresztelteteket újra keresztelik.

Hogy ezekből a különbségekből kifejlődhetett a schizma és az a mélyreható ellentét, amit a későbbi úniós kísérletek sem tudtak áthidalni, azt csak azzal, a felsorolt különbségeknél döntőbb, fejlődéssel tudjuk megmagyarázni, amit az egyház és állam viszonyának alakulása a keleti egyházhoz tartozó népek történetében mutat. Az egyház keleten az államhatalom eszközévé, autokephál szervezetében a nemzeti élet részévé vált. Nyugathoz való viszonyában e helyzetből az következett, hogy az úniós törekvéseket nem vallásos tartalmuk szerint mérlegelte, hanem bennük politikai célkitűzéseinek ellenségét látta, vagy – ami egyházi megítélés szerint ugyanazt jelentette – politikai érdekei miatt engedett teret érvényesülésüknek. Az egyházi élet minden vonatkozása politikai megítélés alá került. Az egyház az állami önállóság, a népi öntudat és a nemzeti lét kifejezője, a nyugati misszió, – megítélésük szerint – mivel változtatni akart a helyzeten, a politikai hatalom ellensége, a népi öntudat megsemmisítője és aláássa a nemzetnek az egyházban kifejezett egységét.

Nyugat és Kelet egyházi ellentétekből kifejlő lelki szakadásáért a felelősség terhe nem hárítható maradék nélkül a keleti egyházra. Kétségtelen, hogy része volt ebben a nyugati úniós törekvéseknek is.

¹ A bolgár egyházi harc alkalmából, 867-ben kiadott enciklika részletes ismertetését lásd a keleti schizma történetének alapvető munkájában: J. Hergenrother: *Photius, Patriarch von Constantinopel*. Regensburg, 1867–1869. I, 642–648.

² A keleti egyháznak a nyugati egyház elleni kifogásait, a nyugatiak »tévedéseit« 22 pontba foglalva sorolja fel Caerularius Mihály egyik levele. Hergenrother: i. m. III, 769–770.

A nyugati úniós törekvéseket azonban félreértjük, ha a keleti megítélést magunkévá téve, esetleges politikai kísérő jelenségeiből akarjuk történeti szerepüket megérteni. Az úniós törekvések az egyház egységének helyreállítását szolgálták. A nyugati kereszténység felismerte, hogy az önmaga lényegéről való lemondás nélkül nem mondhat le az egyház egységéről, melynek alapja nem a pápai világalom vagy a kálvinista türelmetlenség, hanem Isten parancsa. Az egyház a Jézus Krisztus teste s az egyház egysége a főhöz, Krisztushoz való kapcsolatot, a vele való egységet, a hit és a hitvallás egységét jelenti. Az Efézusi Levél bizonyágtétele¹ és Jézus szavai az egy akolról és az egy pásztorról² nem engednek belenyugvást a történelmi helyzetbe, hanem döntés elé állítanak és kényszerítenek a schizma elleni küzdelemre.

Az egyház egységéért való felelősség-hordozás csak ott alakulhatott ki, ahol élt az egyház önállóságára való törekvés és ahol világi tényezők nem befolyásolták sajátos hivatástudatát. A nyugati egyház új és új kísérletekkel próbálja megszüntetni a schizmát. Úniós törekvéseinek biztosítására igénybe veszi mindazokat az eszközöket, amiket helyzete megadott számára. A hatalom kényszerítő eszközeit, a nyugati társadalom vonzóerejét, a magasabb, nyugati műveltség hódító erejét egyformán alkalmazza az egység megvalósítása érdekében, úniós törekvéseinek igazi indító oka azonban nem ezekben az eszközökben, hanem az Isten parancsai iránti hívó engedelmességben van. A IV. lateráni zsinat a görögök szakadása felől azt állapítja meg, hogy az apostoli szék kímélni kívánja szokásaikat és erkölceiket, csak hogy visszatérjenek az egyház egységébe s az egyháznak e nagy botránya (tantum scandalum) megszűnjék, hogy legyen ismét egy akol és egy pásztor.³ Hasonló felelősség csendül ki a protestáns közeledés idején azoknak a tübingeni luteránus professzoroknak a leveléből, akik az ágostai hitvallás egy példányát azzal a kívánsággal küldik meg II. Jeremiás pátriárkának, hogy Isten tegye egyekké őket, Tübingát és Konstantin várát kapcsolja össze ugyanannak a Megváltónak a követésében.⁴ Az úniós törekvések mélyén megnyilvánuló hitbeli tényező miatt e kezdeményezések többek külsőleges egységkeresésnél. Valóban missziói törekvések, e szónak abban a bibliai értelmében, mely küldetést jelent a Krisztusról való bizonyság-

¹ Efézus 4: 4–6.

² János 10: 16.

³ Denzinger–Bannwart: *Enchiridion Symbolorum*. XIV–XV. kiadás, 193.

⁴ Melchisedec (Episcop): *Biserica Ortodoxă în luptă cu protestantismul, în special cu Calvinismul și cele două sinoade din Moldova contra Calvinilor*. Buc., 1890. 11.

tételre és az ő evangéliumának hirdetésére. Az úniós törekvések bizonyos formái és eszközei mélyítették Nyugat és Kelet ellentétét s a kényszerítés eszközeire válaszul megjelenő keleti türelmetlenség növelte a gyűlöletet, mely a keletiekben a közeledés minden lelki alapját megsemmisítette.¹ Ha az únió munkája mégis újra meg újra megindult, ha tudott eredményeket elérni, azt e missziói szolgálat önzetlenségének és áldozatoságának kell tulajdonítanunk, mely a missziótörténet minden kísérletében világosan felismerhető.

A missziós törekvéseket az állam és egyház szoros kapcsolatának megfelelően a VIII–X. században Nyugat vezető hatalma, a frank birodalom, majd a helyébe lépő német királyság képviselte. Programját maga Nagy Károly jelölte ki, aki a pápához intézett 796-i levelében így nyilatkozik uralkodói hivatásáról: »die heilige Kirche Christi überall vor dem Ansturm der Heiden und vor der Verwüstung der Ungläubigen draussen mit den Waffen zu verteidigen, drinnen aber durch die Anerkennung des katholischen Glaubens zu befestigen«. A X. század második felében ez a harcoss missziós szellem ébred újjá, s a határoknak kelet felé tolása egyúttal a birodalmi egyház térnyerését is jelzi. A korszak átalakulása s a Birodalom szomszédságában élő népek felemelkedése azonban rövidesen lehetetlenné tette e hagyományos politika folytatását. A X. század vége óta az egész keleti határ mentén egyrészt a Birodalom, másrészt a pogány és schizmatikus világ közé a nyugati kereszténységhez csatlakozó új keresztény államok ékelődtek, melyeknek közvetlen Róma fennhatósága alatt álló »nemzeti« egyházai a birodalmi egyháztól végérvényesen függetlenítették magukat. Így délnyugaton a keresztény magyar állam és egyház megalakulása (1000) a német királyság és egyház régi szerepének átvállalását s missziói feladatkörének saját hatáskörben való ellátását jelentette. A magyar királyok Szent István óta hivatásszerűen az »egyház védői« (defensor ecclesiae), ami a hit fegyveres védelmének és békés terjesztésének parancsát egyaránt magában foglalta. Az egykor hatalmas bizánci birodalomnak a XII. század végén meginduló bomlása a magyar királyok számára nemcsak azt tette lehetővé, hogy országuk déli és délkeleti határa mentén a határtartományok és vazallus fejedelemségek

¹ Jellemző e gyűlölségre Niketas Choniates-nek, a Konstantinápoly latinok általi elfoglalása történetírójának feljegyzése: »Die verfluchten Lateiner lechen nach unseren Gütern und möchten unser Geschlecht vernichten ... zwischen uns und ihnen besteht eine Kluft des Hasses, wir können uns seelisch mit ihnen nicht verbinden und gehen in allem völlig auseinander« Id. G. Ostrogorsky: *Geschichte des byzantinischen Staates*, München, 1940. 276.

védelmi rendszerét kiépítsék, de egyben azt is, hogy a katolikus hitet a Balkán orthodox és patarénus-bogumil hitű lakossága körében terjesszék. Elég e tekintetben e korszak magyar királyainak szerb, bosnyák és bolgár vállalkozásaira utalnunk, melyek a kard és a kereszt szoros kapcsolata tekintetében feltűnően emlékeztetnek a régi német királyok keleti politikájának tényeire. A nyugati egyház és a nyugati misszió ügyét a középkori Európa e tájain a magyar állam által támogatott magyar egyház képviselte.

A »PSEUDOEPISCOPI« ÉS AZ ÚNIÓ

Igy azon sem csodálkozhatunk, hogy az első okleveles adat, amit a román egyház történetéről ismerünk, a magyarság által vállalt missziós adatokkal és úniós törekvésekkel áll kapcsolatban. IX. Gergely pápa írja 1234-ben IV. Bélának, hogy az újonnan alapított kun püspökség területén él egy bizonyos »Walati«-nak nevezett nép, mely magát kereszténynek vallja, a szentségeket azonban a görögök rítusát követő »pseudoepiscoposok«-tól fogadja el.¹ A püspökség területén, Moldva déli részén és Havasalföld keleti felén² lakó katolikus hívek, magyarok és németek közül egyesek átmennek hozzájuk s velük egy néppé lesznek. E veszedelem leküzdésére ajánlja, hogy a kunok püspöke szenteljen fel suffraganeus püspököt e schizmatikusok számára s egyúttal figyelmezteti a királyt esküjére, mellyel kötelezte magát arra, hogy az országa területén élő, Rómától elszakadt keresztényeket a pápa iránti hűségre fogja kényszeríteni. IX. Gergely alakja úgy ismeretes az egyháztörténetben, mint aki III. Ince művének volt a folytatója. Tovább vitte a III. Ince által megkezdett úniót s kapcsolatokat keresett a konstantinápolyi latin patriárkátus létesítése után alakult új keleti egyházi központtal, a kisázsiai Nicea pátriárkájával.³ Az említett levélben IX. Gergely olyan megoldást kíván, amilyent III. Ince akart megvalósítani. 1204-ben a magyarországi görög kolostorok hanyatlásáról értesülve írta III. Ince a nagyvárad püspöknek és bakonybéli apátnak, hogy nem

¹ Lukinich–Gáldi–Fekete Nagy–Makkai: *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia*. Budapest, 1941. [a következőkben: *Documenta*]. 7. sz.

² A milkói (kún) püspökség sokat vitatott területének véglegesnek látszó megállapítását adja Makkai László: *A milkói (kun) püspökség és népei*. Debrecen, 1936. 20–25.

³ Vö. K. Mirbt cikkét Hauck: *Realencyklopädie für protestantische Theologie und Kirche* VII, 117–121.

lehetne-e – a magyar király kérésével megegyezően – a görögök számára külön, közvetlenül a pápa alá rendelt püspökséget létesített.¹ Hasonló szellemben intézkedett a nem-katolikus rítusokról a IV. lateráni zsinat is, monstrumnak nevezve az olyan várost vagy dioecesiset, melynek több püspöke van s elrendelvén, hogy a város, illetőleg dioecesis katolikus főpapja gondoskodjék az egyes rítusok (és natio-k) számára megfelelő vikárius beállításáról.

E zsinati intézkedésben, valamint IX. Gergely levelében a XVI. századi rutén és XVII. század végi román uniált püspökség előképét, az arra való törekvést kell látnunk. E törekvés azonban akkor nem vezetett eredményre. Az eredménytelenség okát abban látjuk, hogy a korszakban még nincs kialakult, magasabb felépítettségű román egyház-szervezet, a pásztorszállások papjai között nincs kiemelkedő »alkalmas« egyéniség, aki a missziói latin püspökség vikáriusa lehetne.

A pápai levél által említett moldvai »pseudoepiscopi« – a levél egyik magyarozójának igaznak látszó feltevése szerint – II. Asan bolgár cár és a bolgár egyház megbízottai, akik ezen a területen a magyar király terjeszkedésétől féltik a bolgár érdekeket² s ezért dolgoznak a katolikus misszió ellen. A »pseudoepiscopi« említéséből nem következtethetünk már kialakult román egyházszervezetre. Püspöki szervezet nem is alakulhatott ki a transhumance életformájában élő, félnomád román nép között. A schizmatikusok úniójára felesküdő királynak a pápa utasítása végrehajtására előbb le kellett volna telepítenie a »Walati«-nak nevezett népet, a helyhez kötött életmódban ki kellett volna építenie püspöki egyházszervezetét s e szervezet élén állókat kellett volna megnyernie az úniónak. Nyilvánvaló, hogy itt a pápai elgondolás olyan viszonyokra támaszkodott, amilyenek a görög, bolgár és szerb egyház életéből voltak ismeretesek, de amelyek semmiképpen sem egyeztek a XIII. századi román viszonyokkal.

A LETELEPEDÉS, MINT A MISSZIÓ ELŐFELTÉTELE

A középkori magyar egyház románok közti missziójának kezdeteit a románság akkori viszonyainak tekintetbe vételével a magyar királyság középkori telepítő politikájában kell keresnünk. A letelepítés által – az egyháznak a középkori államban elfoglalt helyzetéből kifolyóan

¹ Moravcsik Gyula: *Görögnyelvű monostorok Szent István korában*. Szent István-Emlékkönyv. Budapest, 1938. I, 420.

² C. Auner: *Episcopia Milcoviei*. Revista Catolică (București) 1912, 547–549.

a románság egyre sűrűbb kapcsolatba került a nyugati egyházzal is. Az Erdélybe telepített románok királyi telepések voltak, a királyi hegybirtokok pásztorai és királyi várak jobbágysai.¹ Adójuk, a balkáni eredetű juhötvened (»quingagesima«) is a királynak fizetett adó volt. A középkori magyar államban azonban a király is köteles volt jövedelme után tizedet fizetni az egyháznak, s így e tized az egyházat megillette a quingagesima után is. Ez az értelme IV. Béla 1256-ból és 1262-ből származó oklevelének, amelyben megerősíti az esztergomi érsek tizedszedési jogát a románoktól származó királyi jövedelmekre.² Az esztergomi érsek után a gyulafehérvári püspökség is kapcsolatba került a román telepésekkel. A XIII. század második felében a királyi jogok és jövedelmek megcsonkításával megindul a románoknak magánbirtokokra való telepítése. III. András megpróbálja megállítani ezt a folyamatot, azonban az egyházzal kivételt tesz. A gyulafehérvári káptalannak megerősíti azt a jogát, hogy Fejér megyei birtokaira, Nagyenyed környékére, Fülesdre, Ompoicára, Dályára és Nyírmezőre románokat telepítsen, sőt e románok teljes ötvened-szolgáltatását a káptalannak adja át.³ Ugyanazon a vidéken feküdt az a Diómál és Tinód nevű két román birtok, amelyeket egy félszázad múltán szerzett meg a káptalan.⁴ E birtokon az ötvenedet a földesúr-egyházi hatóság számára a kenézek szedték be, akik így népükkel szemben a káptalan képviselői.⁵ A nagyváradi püspökség Hódoson szerzett román birtokot 1326-ban.⁶ A kerci ciszterci kolostor pedig, amelynek egyik adománylevelét II. András 1223-ban még azzal erősíti meg, hogy kiveszi joghatósága alól az adományozott terület vlachjait, 1322-ből származó vagyonszerzéséről szerint már »Kerch Olacorum« nevű faluban is birtokos.⁷

¹ Makkai László: *Balkáni és magyar elemek a magyarországi román társadalomfejlődésben*. Kny. a Hitel 1941. 2 – 3. számából, Kolozsvár, 14–15.

² *Documenta* 12. és 14. sz.

³ *Documenta* 22. és 23. sz. Az 1293-ban kapott román falvak adóját a gyulafehérvári káptalan jövedelmeinek 1331-ben készült összeírásában is megtaláljuk. Vö. *Documenta* 42. sz.

⁴ A birtokot 1349-ben szerzi meg a káptalan. *Documenta* 80. sz.

⁵ 1326-ban egy egyezségben szereplő »Stanizlou, Nicolaus dictus Thuz, Kendech és Romanus« nevű fülesdi románokat a gyulafehérvári káptalan jellemző módon »kenezii nostri«-nak nevezi. Vö. *Documenta* 38. sz.

⁶ *Documenta* 39. sz.

⁷ A kerci kolostor román birtokaival kapcsolatos két oklevelet részletes magyarázatokkal kísérve a 3. és a 35. sz. alatt közli a *Documenta*. A kolostort a románok részéről ért támadásokról összefoglaló ismertetést nyújt Şt. Lupşa: *Catolicismul și Româniul din Ardeal și Ungaria până la anul 1556*. Cernăuți, 1929 (a következőkben: Lupşa). 35–38.

Az egyházi birtokok a magánbirtokokkal közös csoportot alkotnak, kisebb terjedelmük miatt egyformán sokkal inkább rá vannak kényszerítve arra, hogy nomád életmódot folytató pásztor jobbágyaikat helyhez kössék, mint a nagykiterjedésű királyi uradalmak.¹ Így az egyházi birtokok is részt vesznek a románok állandó letelepítésének munkájában, aminek első jelei éppen e korból, a XIII. század végéről, a XIV. század elejéről maradtak fenn. E telepítési munka első eredményei az olyan ikerfalvak, amilyen az említett »Oláhkercc« is, ahol a meglevő magyar vagy szász falu határában új román falu létesül. Az egyházi misszió szempontjából nem jelentett lényeges különbséget az, hogy az új román falu világi vagy egyházi földesúr birtokán létesült. Lényeges volt azonban magának a megtelepedésnek a ténye, mely által a román község bekapcsolódott a magyar társadalom életrendjébe s ezzel együtt a nyugati egyház hatása alá került.²

A letelepedés hatására meginduló átalakulás³ felszínre hozta a régi román társadalmi rendet s ennek keretében a primitív román egyházszervezetet. Valószínűnek látszik, hogy minden román pásztor-

¹ A magánbirtoknak a románság középkori erdélyi letelepedésében vitt szerepére nézve lásd Makkai L. idézett tanulmányát: *Balkáni és magyarországi elemek*, stb. 21.

² A megtelepedett életforma és a nyugati misszió szoros kapcsolatára rámutat a magyarság Szent István korában bekövetkezett átalakulásával kapcsolatban Váczy Péter: *A magyarság a román és gót stílus korában* c. tanulmánya, *Magyar Művelődéstörténet* I, 98–99, a kúnok megtérítése kérdésével összefüggően pedig Makkai L. idézett tanulmánya: *A milkói (kun) püspökség*, stb. 39.

³ Lupşa – egyébként a magyar források alapos ismeretéről számot adó idézett munkájában a nyugati misszió társadalmi-politikai előfeltételét nem annyira a telepítésben, mint inkább a katolikus klérus kancelláriai és hivatalos helyi működésében látja. A románságot Erdély őslakosságának feltüntető román teóriának megfelelően a középkori magyar-román viszonyt úgy tekinti, mint amelyet nem a románság betelepítése határozott meg, hanem az, hogy a királyok román birtokokat ajándékoztak híveiknek és az egyházi intézményeknek. Ilyen feltételezés alapján a döntő – szerinte – a nyugati papság, káptalanok és konventek »közjegyzői« tevékenysége volt, mely »a magyar katolikus papság számára presztízst biztosított a románok előtt és propagandalehetőséget a gyakori érintkezés által« (28). A »gyakori érintkezés« valójában a bevándorlás és letelepedés által jött létre, a káptalanok »közjegyzői« tevékenységét pedig nem befolyásolták a vallási propaganda szempontjai. Bizonyosság erre azokon a birtokbaiktatási eseteken túl, amiket Lupşa felsorol. Hosszúmező (Máramaros) város polgárainak a körtvéyesi Szent Mihály arkangyalról elnevezett görög monostor elleni 1458-i birtokpere, amelyben a leleszi római katolikus konvent a görög monostor igazságát bizonyítja (Mihályi János: *Máramarosi diplomák a XIV. és XV. századból*. Máramarossziget, 1900. 376, 393). Vö. Lupşa 21–45.

szállásnak, katunnak megvolt a maga papja, s amikor a kenéz letelepítette a faluját valamelyik földesúr birtokán, papjuk (vagy papjaik) számára is letelepedési engedélyt szerzett. Így érthető meg, hogy Demeter nagyváradai püspök, amikor Felventer (ma Venter, Bihar m.) birtokát »populorum multitudine« kívánja benépesíteni, engedélyt adott egy román pap megtelepedésére is.¹ E román papok társadalmi helyzetük szerint a kenézek és az »Olachi populani« között helyezkedtek el. Erre mutat az, hogy egy régi román birtokperben, mely két kenéz között folyt, a perben szereplő 24 esküdt közül 12 a kenézek, 6 a papok és 6 a közrománok képviselője.²

A schizmatikus román papokra vonatkozó okleveles adatok arra mutatnak, hogy betelepedésük engedélyezése, a román primitív társadalomban kialakult helyzetük érintetlenül hagyása nemcsak a magyar telepítési politika által adott kedvezmény volt, hanem annál több: a magyar türelmesség megnyilvánulása. Az említett, 1361-i Hátszeg vidéki birtokper esküdszékét az erdélyi alvajda hívja össze s nem idegenkedik oda elhívni a papokat sem, akik között egy esperes is szerepel, ami bizonyos kisebb területi egységet összefogó szervezet fennállására is rávilágít. Ugyanebből az évtizedből ismerünk két királyi rendeletet, amelyek közül az egyik egy Myrozlav nevű Máramaros vidéki román pap birtokjogát ismeri el, a másik pedig »Ladislaus de Almás dictus Pop« Déva vidéki román papnak ad földet.³ A letelepedés, a románoknak a magyar társadalmi rendbe való bekapcsolása tehát nem kívánta áldozatul a románság régi egyházi szervezetét, papjaik nemcsak, hogy letelepedhettek népükkel együtt, hanem, szerencsés körülmények között, földbirtokosokká is lehettek.

Ugyanakkor azonban – s ezt az előző megállapításhoz hasonló határozottsággal kell kimondanunk – a letelepedés megadta a nyugati egyház számára a románok közötti misszió lehetőségét, s az egyház megfelelő módon élt is ezzel a lehetőséggel. A nélkül, hogy túlzott jelentőséget tulajdoníthatnánk az 1332–35. évi pápai tizedjegyzékben szereplő Kolozs megyei »Oláhfenes«-re vonatkozó bejegyzésnek, nem hagy-

¹ Bunyitai Vince: *A váradai püspökség története*. Nagyvárad, 1883. I, 192. Az 1349-ben kiadott oklevél nemcsak a letelepedést engedi meg egy román pap számára, hanem őt egyúttal a földesúri fizetés és szolgálat alól is felmenti.

² *Documenta* 112. sz. Ez az oklevél közli az első ismert erdélyi román papneveket: »Petrus archydiaconus de Ostro, Zampa de Clapatia, Balk de Possana, Dalk de Domsus et Dragomyr de Tusta ecclesiarum sacerdotus Olachales.« A felsorolt községek Hátszeg környéki román falvak.

³ Az Almási Lászlóra vonatkozó iratokat lásd *Documenta*. 119. sz. és 307. sz. Myrozlavról a *Documenta* 168, 170. és 287. sz. oklevelei emlékeznek meg.

hatjuk említés nélkül, hogy egy román faluban – bár nem lehetetlen hogy e ma Magyarfenes néven ismert, teljesen magyar falunak akkor is volt már magyar lakossága – a pápai tizedszedők egy katolikus pap nevét és négy éven át befizetett tizedét jegyzik fel.¹ Megjegyzésre méltó az a körülmény is, hogy Demeter nagyváradi püspök említett kiváltságlevelében Felventer községnek a román pap tartását »gratia specialis«-ként engedi meg s igen valószínű, hogy nem minden egyházi birtokon látták egyforma szívességgel a schizmatikus papot. XXII. János avignoni pápa 1328-ban kelt és a magyar főpapokhoz intézett levele még inkább meggyőz arról, hogy a románok közötti térítés párhuzamosan folyhatott a letelepítés munkájával. A pápai levél az áttért szlávokkal és kunokkal együtt áttért románokat említ s inti a főpapokat, hogy ne legyenek túlságosan szigorúak ezekkel szemben a tized szedésében.²

NAGY LAJOS MISSZIÓS TÖREKVÉSEI

A középkori misszió legnagyobb képviselője Nagy Lajos király, Balkáni és keleti nagyhatalmi politikájának, hadjáratainak és diplomáciájának vezető gondolata a katolikus egyház megerősítése, heretikusoknak és schizmatikusoknak az egyház iránti hűségre való kényszerítése. Az egyetemes kereszténység története szempontjából is jelentős az az eredmény, amit Boszniában a bogumilizmus megtörése és a bosnyákoknak a katolikus hitre való térítése által elért.³ A schizmával szemben való fellépése azonban nem lehetett olyan követelő, mint az eretnek bogumilokkal szemben. Nemcsak politikai okok miatt, hanem egyházi okok miatt sem, tekintettel arra, hogy a nyugati egyház az úniós törekvések leghevesebb korszakában sem tekintette úgy a görög ritust követőket, mint eretnekeket. Úniós buzgósága azonban közismert volt s ennek tulajdonítható, hogy V. János konstantinápolyi császár a török elleni segítség reményében a keleti egyház únióján fáradozva, kérésével és ajánlatával elsősorban a magyar királyt kereste fel. »Az első eset, – írja Bizánc történetírója – hogy a konstantinápolyi császár nem seregei élén, hanem segélykérő úton lépi át birodalma határait.«⁴ Nagy Lajosnak azonban sokkal jobban kellett ismernie a Balkán egyházi és

¹ *Documenta* 43. sz.

² Lupşa 63–64.

³ Hóman–Szekfü: *Magyar Történet*. VI. kiadás. Budapest, 1939. II, 238–239.

⁴ Ostrogorsky: i. m. 388.

politikai viszonyait, mintsem feltehető volna, hogy a Konstantinápoly által megindított egyházszakadás Konstantinápoly úniója által megszüntethető. Az únió munkáját külön-külön kellett megindítani mindegyik balkáni állam, minden schizmatikus püspökség területén. Ezért szervez mindegyik hűbéres tartománya területén missziói püspökségeket és támogatja a térítő rendek munkáját. A magyarországi román misszióra nézve pedig fokozott mértékben állt fenn e korban is a püspöki szervezet hiányából eredő nehézség.

Moldva területén ígérte Nagy Lajos missziója a legtöbb eredményt. A nyugati kereszténység megerősítését e területen egyetemes keresztény érdekek is kívánták. A tatár betörésektől háborgatott tartományban olyan politikai és egyházi szervezetet kellett létre hozni, mely ellentállhat a pogány befolyásnak. A Teodorik püspöksége óta megszűnt s Róbert Károly alatt csak névleg feltámasztott milkói püspökség betöltését most a magyar király szorgalmazza. 1347-ben megindul a milkói püspökség történetének új korszaka, s bár különösebb eredményről nincs tudomásunk, az a körülmény, hogy kevésbé alkalmas lengyel elődök után 1371-ben Budai Miklós moldvai származású magyar ágostonrendi remetét nevezi ki a pápa milkói püspökké, arra mutat, hogy az ország viszonyaival ismerős vezetőt kívánt e püspökség élére állítani, ami éppen a püspökség missziói céljai miatt volt fontos.¹ A moldvai misszió központja azonban nem Milkó, hanem az ország északi részén fekvő Szeret magyar-német lakosságú városa, a vajdai székhely lett. Lațcu vajda politikai okok miatt bejelentette áttérési szándékát a pápának s katolikus püspököt kért székhelyére, akit a pápa Krakkói András személyében ki is nevezett, 1371-ben.² A lengyel püspök és a magyar papság nagyarányú térítómunkát végzett s XI. Gergely pápa ez eredmények alapján még nagyobb tömegek visszatérítését remélte. A szépen megindult misszió továbbfolytatása érdekében írt 1374-ben Nagy Lajosnak, az esztergomi és a kalocsai érseknek. Az érsekhez írott levelében a nagy missziói munkát »legszeretettebb fiunk, Lajos Magyarország királya« érdemének tulajdonítja. Mindkét levél azonban megjegyzi, hogy a nép nincs megelégedve a magyar papsággal, olyanoakat kívánna, akik beszélnek az ő nyelvét.³ Úgy látszik, hogy Krakkói

¹ Makkai László: *A milkói (kun) püspökség*, stb. 46–48.

² N. Iorga: *Istoria Bisericii Românești și a vieții religioase a Românilor*. II. kiadás, I. București, 1928. 44.

³ E. Hurmuzaki: *Documente privitoare la istoria Românilor*. 1/2, 216. és 217. Ezt a kötetet Nicolae Densușianu állította össze. [Jelzet a következőkben: Hurmuzaki és zárójelben a tényleges kiadó neve: Densușianu, Iorga, stb.]

András ebből a szempontból ugyanazon az úton volt, mint Budai Miklós lengyel elődei, mivel a pápa új püspököt akar felszentelni a moldvaiak számára s bejelenti, hogy az alkalmas személyt meg is találta Spalatói Antal személyében, aki jól beszél románul s aki a nagy térítés idején sokakat térített és keresztelt. Spalatói Antal püspöki kinevezéséről nincs tudomásunk, ellenben Szeretben 1377-ben katolikus kolostor templom épült, s a kolostor dominikánus szerzetesei tovább vitték a misszió ügyét.¹

Havasalföld és a szörényi bánság románjai között a misszió munkája szintén Nagy Lajos uralkodása elején vett nagyobb lendületet, VI. Kelemen pápa levéllel keresi fel az áttérések támogatása érdekében nemcsak a királyt, hanem Basarab Sándor vajdát is.² A katolikus térítés erős támaszt nyert a vajda második feleségében, a katolikus, magyar származású Dobokai Klárában. Leányai, akik közül az egyik Stracimir bolgár cár, a másik Uros szerb cár felesége lett, szintén hívek maradtak a katolikus egyházhoz s támogatták országukban a ferencrendi atyák munkáját.³ A kedvező előjelek ellenére a katolikus befolyás vereséget szenvedett 1359-ben, amikor Sándor vajda Hiakintosz vicinai görög püspök segítségével különálló keleti mitropoliát szervez Havasalföld számára. Nyomdokában járt fia, Vlaicu vajda, aki kitiltotta Havasalföldről a gyulafehérvári püspök papjait, sőt kísérletet tesz a magyar királyságtól való politikai elszakadásra is.⁴

Ennek az ortodox vallási-politikai ellenállásnak a gyökerei a Dunán túl, a bolgár fejedelemség területére vezettek. Nagy Lajos havasalföldi missziójának kulcsa valóban Vidin hódoltatása volt. Az 1365 és 1368 évi vidini hadjáratok s azokkal kapcsolatosan Vlaicu vajda megfenyítése erős biztosítékokat eredményeztek a havasalföldi hittenjesztés számára. 1369–1372 között akadálytalanul működtek a katolikus papok

¹ Auner Károly: *A romániai magyar telepek történeti vázlata* Temesvár, 1908. 11.

² Az 1345-ben írt, Nagy Lajoshoz intézett pápai levél arról értesít, hogy »Olachi Romani commorantes in partibus Ungariae, Transilvanis, *Ultrapinis* et *Sirmiis*« megtértek, vagy készek a megtérésre. A pápa levelet írt a megtérés támogatására »Alexandro Bassarati« román vajdának. »Sirmiis« valószínűleg elírás s nem a Szerémség, hanem a szörényi bánság értendő alatta. A levélben különben sok névferdítés van. »Alexander Bassarat« feltehetőleg Havasalföld 1352–1364 között uralkodó vajdája, aki ebben az időben még társuralkodó atyja mellett. *Documenta* 73. sz.

³ Iorga: i. m. I, 43.

⁴ Havasalföld XIV. század közepi külpolitikai és valláspolitikai változásaira nézve lásd Iorga: i. m. I, 28–33, 42–47.

Havasalföld területén, maga a vajda kérte Demeter erdélyi püspöktől, hogy vikáriusát küldje el havasalföldi katolikus híveinek gondozására, alattvalóinak pedig elrendelte, hogy fogadják szeretettel a vikáriust.¹ Vlaicu vajda később ismét szembekerül a magyar főhatósággal, s e szembenállás bizonyos nyomát megtaláljuk utóda, I. Radu idejében is, az időről időre érvényt szerző magyar befolyás és a magyar vajda-asszonyok hatása azonban e korban mégis katolikus egyházszervezetet tud létrehozni Havasalföldön. 1382-ből ismeretes Gergely Szörényi katolikus érsek neve, aki ebben az évben papot szentelt a câmpulungi kolostorban.² A szörényi katolikus püspökség fennállására már a tatárjárás előttről (1238) van adatunk,³ a câmpulungi kolostor azonban az új, Nagy Lajos korabeli expanzió eredménye. 1380-ban épült a kolostor s a magyar rendtartományból való domonkos atyák otthona volt. A câmpulungi kolostor megépítése egy másik magyar asszonynak, Radu vajda feleségének, Annának az érdeme. Ugyancsak ő neki van része abban, hogy a fejedelmi székhelyen, Curtea de Argeș-en is épült katolikus templom s hogy itt 1381-ben, mint a kalocsai érsekség suffraganeusa, létrejöhett a második havasalföldi katolikus püspökség.⁴

A vidini hadjárat nemcsak a hűbéres tartományokban, hanem magában az országban is éreztette hatását. Míg azelőtt csak a térítő szerzetesek munkájának támogatásával készítette elő a király az úniót, most erősebb eszközökhöz nyúlt. Elsősorban azon a területen, amelyik leginkább ki volt téve a keleti papok izgatásának a Bolgárországhoz való közelség miatt, igyekszik megteremteni az egyházi únió előfeltételét. 1366-ban elrendeli Keve és Krassó megyék nemeseinek, polgárainak és lakóinak, hogy a közöttük lakó schizmatikus papokat gyermekeikkel, feleségükkel, minden javaikkal együtt vigyék Himfi Benedek temesi ispanhoz, aki aztán a király utasítása szerint bánik velük.⁵

Az erélyes rendelkezések meggyorsították a románok áttérését. Két vidékről is maradt fenn okleveles bizonyítékunk a Nagy Lajos-féle misszió hatásáról. 1366-ban ócsvai román hívének, Sorbánnak, aki a

¹ *Documenta* 176. sz.

² A felszentelt pap Köröspataki János, Bálint fia, székely lehetett. Szabó Károly: *Székely Oklevéltár* I, 78.

³ A szörényi katolikus püspökség létrejött a dominikánus misszió és a vidini bolgár uralom elleni magyar harcok eredménye. Iorga: i. m. I, 27.

⁴ Anna vajdaasszony egyházépítő munkájára nézve lásd Auner: *A romániai magyar telepek*, stb. 12.

⁵ Nagy Lajos 1366-i rendeletének kivonatát közli és részletes történeti okfejtéssel bizonyítja e rendelkezésnek a vidini eseményekkel való kapcsolatát a *Documenta* a 153. sz. oklevélhez kapcsolt magyarázatban 201–203.

katolikus rítusra keresztelve az István nevet kapta, királyi birtokot adományoz.¹ A birtok Kisachwicha (ma Acsfalva), Arad megyében fekszik s mutatja, hogy a misszióknak Keve és Krassó vidékétől északabbra is volt hatása. XI. Gergelynek 1377-ben a kalocsai érsekhez intézett leveléből a misszió további térhódításáról értesülünk: a király kivette a schizmatikus oláhok kezéből az aranyosmedgyesi (Szatmár megye) uradalmat, s a váruradalom falvaiban lakó schizmatikusok »megismervén az igazság útját, a hitetlenség tévelygéséből visszatértek az igaz katolikus hitre és a római szent egyházzal való egységre.«²

Nagy Lajos missziója átfogta a románok által lakott összes tartományokat s a nyugati missziók történetében egyik leghatalmasabb kísérlet volt a schizmatikusok megnyerésére. Térítő tevékenysége nem a lateráni zsinat és IX. Gergely levele által meghatározott program végrehajtása. Az egyetemes célokat szem előtt tartó uniós célkitűzések helyett a reális helyzethez sokkal inkább igazodó térítőmunka jellemzi missziói törekvéseit. A cél itt nem az, hogy megnyerje az együttműködés számára a schizmatikus püspököket és papokat, hanem éppen ő bennük látja az únió megvalósításának legfőbb akadályát s a népnek »az igazság útjára« való vezetése érdekében el akarja távolítani őket. Ha előzményeket akarunk keresni Nagy Lajos missziójához, azt nem III. Ince terveiben, hanem az 1279-ben tartott budai zsinat határozataiban találjuk meg. A 120. kánon – »De sacerdotibus schismaticis« – megtiltja a schizmatikus papoknak, hogy istentiszteletet tartsanak, kápolnát, templomot építsenek s a hívőknek sem engedi meg, hogy ilyen istentiszteleten vegyenek részt vagy ilyen kápolnába lépjenek be.³ Hogy mennyiben volt jogosult ez a törekvés az egyházi ökumenitás szempontjából, hogy vajjon szükség volt-e az únió helyett a térítő munkát kezdeményezni, azt közelebbi adatok, bővebb okleveles források híján nehéz eldönteni.

A kérdés, ami itten felmerült az, hogy valóban nevezhető-e egyháznak, Krisztus testének, a Szentlélek uralma alatt álló, az apostolok hagyományával megegyező közösségnek az a vallási gyakorlat és az a szervezet, amit az itt-ott felbukkanó schizmatikus papok és »álpüspök« a románok között képviseltek. A középkori zsinatok és pápai enciklikák ismételten eltiltották az újrakeresztelést abban a formában is, hogy tiltották nemcsak a schizmatikusok, hanem még azon eretnekek újra-

¹ *Documenta* 148. sz.

² *Documenta* 235. sz. és 236. sz.

³ Lupşa 59.

keresztelését is, akik a keresztelést az Atya, Fiú és Szentlélek nevében hajtották végre.¹ Ennek ellenére Ocsvai Sorbán esetében egy romának a katolikus ritus szerinti megkereszteléséről olvasunk, sőt Moldova püspökévé maga a pápa akar olyan ferences atyát kinevezni, aki sok románt térített meg és keresztelt meg.² Nem pusztán magyar túlbuzgóság tehát a románok térítése, hanem azt maga a pápa sem tartja a zsinat törvényekkel ellenkezőnek. Nem ismerjük e kor román egyházi életét, papjait, a papképzés és papszentelés módját, az egyházi élet tartalmát, az egyházi műveltség szintjét, az egyház szervezetét és fegyelmező hatását, a szentségek kiszolgáltatásának módját, de e néhány gyér adatból úgy látszik, hogy a XIV. század közepi román egyház nemcsak műveltségi és fegyelmi színvonala tekintetében állott alacsony fokon, hanem benne a szentségek kiszolgáltatása tekintetében is bizonytalanság uralkodott. A vándor-román pásztorszállások, katunok életébe csak nagyon kevésbé hathatott le a balkáni cári udvarok, pátriárkátusok és kolostorok kereszténysége, s e hatás a balkáni központoktól eltávolodva, a Dunától északra, Erdély s Máramaros hegyei között még gyengülhetett. Hozzájárult ehhez az az első román nevek alapján következtethető tény, hogy a románságba nagyszámú pogány kun-, bessenyő-család olvadhatott be.³ E magyarázó tények alapján érthetjük meg, hogy a schizmatikusoknak emlegetett románokkal szemben miért lép fel úgy a XIV. századi magyar misszió, mint a pogányokkal. A nagyváradi káptalan 1374-ből származó statutumai a románokat »pogányság ritusa

¹ A római egyház általános felfogása és gyakorlata e kérdésben már a IV. század végén a pauliánusok keresztiségének elfogadásával kialakult. Ennek szellemében nyilatkozott a florenci úniós zsinat, az örmények úniója ügyében kiadott 1439-i »Exultate Deo« kezdetű pápai bulla: »...inter haec sacramenta tria sunt: baptismus, confirmatio et ordo, quae characterem, id est, spirituale quoddam signum a ceteris distinctivum, imprimunt in anima indelebile. Unde in eadem persona non reiterantur... in causa autem necessitatis non solum sacerdos, vel diaconus, sed etiam laicus vel mulier, immo etiam paganus et haereticus baptizare potest, dummodo formam servet Ecclesiae et facere intendat, quod facit Ecclesia.« Denzinger–Bannwart, XIV–XV. kiadás 97. sz., 695–696.

² Hurmuzaki (Densușianu) I/2, 217. XI. Gergely pápának az esztergomi és a kalocsai érsekhez intézett, fennebb idézett levele, amelyben a püspökségre alkalmasnak talált Antonius de Spalatot így jellemzi: »qui linguam dicte nationis scire asseritur et qui tempore dicte conversionis multos ex dictis Walachis convertisse, baptisasse.«

³ Rásonyi N. László kutatásai alapján számol be a késő középkori román bojárcsaládok és kenézek kun és tatár behatást mutató névsoráról Makkai L.: *A milkói (kun) püspökség*, stb. 36.

szerint élőknek» (»ritu gentilitatis viventes«) nevezi,¹ ami éppen a káptalani feljegyzésekben nem tulajdonítható elírásnak.

Nagy Lajos misszióját ezért mertük a reális adottságokból következőnek nevezni. Ha sikerülhetett volna, nem külsőleges úniót létesít hanem ténylegeset: kezdeményezései erre irányulnak, az únióellenes, schizmatikus papság félreállításával a pogányság világában élő népet megnyerni a keresztény hit és az egyetemes egyház számára.

A FERENCES MISSZIÓ KEZDETEI

Nagy Lajos missziói tervének legbuzgóbb képviselői, önfeláldozó munkásai a ferencrendi szerzetesek. A középkori magyar kereszténységnek a románok közti missziója elsősorban ennek a rendnek az érdeme. Munkájukban nyilvánul meg a legvilágosabban, hogy e misszió valóban egyházi-hitbeli érdekből fakadt. Térítő munkájukat nemcsak Nagy Lajos idejében végzik, amikor mögöttük állott a királyi hatalom támogatása, hanem kedvezőtlen belpolitikai körülmények között is.

1238-ban alakul meg a ferencrend magyarországi provinciája, mely történetének kezdetétől mint térítő, missziói rend vált ismertté.² 1245-ben adja ki IV. Ince pápa »Cum hora undecima« kezdetű bulláját, mely felhatalmazza a ferenceseket arra, hogy sok más országon kívül a görögök, bolgárok és kunok országában is prédikálhassanak, keresztelhessenek bűnbocsánatot hirdessenek.³ A pápai bulla alapján elsősorban a kunok közti térítést kezdik meg, 1278-ban azonban felhatalmazást kérnek a pápától a Moldvában lakó tatárok közti misszióra is. Valószínűleg e misszió előmozdítását is szolgálják besztercei és székelyvásárhelyi (ma Marosvásárhely) kolostoraik. Egyik 1316-ból való ferences irat a székelyvásárhelyi kolostort jellemző módon »in metis Tartariae«-ban fekvőnek állítja.⁴ A moldvai tatár misszió minden valószínűség szerint korán kapcsolatba hozta a ferenceseket a románsággal is, a román misszió munkája azonban mégsem ettől a ferences rendágazattól indult ki.

¹ *Documenta* 214. sz.

² Karácsonyi János: *Szent Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig*. I–II. Budapest, 1923–1924 (a következőkben: Karácsonyi), I, 14–16,

³ Hurmuzaki (Densușianu) I/i, 172. sz., 220.

⁴ A magyarországi Ferenc-rend tatár missziójának adatait összeállította Karácsonyi I, 26, 37–38. E misszió terve már rég a ferencesek lelkében élt. IV. Ince pápa 1245-ben levelet ír a bolgár cárnak és arra kéri, fogadja szívesen a minorita testvéreket, hogy onnan tovább mehessenek a tatárokhoz. Hurmuzaki (Densușianu) I/1, 175. sz., 225.

A román missziót a boszniai rendtartomány magyar ágazata indítja meg és képviseli mindvégig a legnagyobb eréllyel.

A boszniai rendtartomány nem a pogány-misszió, hanem az eretnekség elleni küzdelem és a schizmatikusok közötti munka érdekében alakult. A dominikánus misszió megindulása óta mintegy 100 éven át különböző próbálkozások eredménytelenül kísérelték megtörni a boszniai bogumilizmus erejét, amíg e feladat végleges megoldására 1339-ben nem létesült a külön szervezetű boszniai ferences rendtartomány. Szervezete alkalmas módon simul missziói feladataihoz, tagjai pedig nemcsak szláv testvérek voltak, hanem mindazok, akik a generális felszólítására vállalkoztak erre a küldetésre. Első vikáriusuk Peregrinus de Saxonia volt. Nagy számmal voltak köztük magyarok is, az időrend szerinti negyedik vikáriusuk 1361–1364 között Magyar Lukács volt.¹

A bosnyák vikáriátus szerzeteseit hívja 1365-ben Nagy Lajos Vidinbe, hogy ott a meghódított schizmatikus népet térítsék meg. A rendi hagyomány szerint nyolc testvér 60 nap alatt 12.000 embert keresztelt meg. Az esetnek olyan nagy híre volt, hogy az 1366. évi assisi búcsún a rend generálisa felszólította a világ minden részéből összejött ferenceseket, hogy vegyenek részt az új schizmatikus misszióban. A nagy lendülettel megindított munkát feltartóztatja Vlaicu havasalföldi vajda, aki 1369-ben elfoglalja Vidint. E harcok vallási jellegét kidomborítja az a tény, hogy a havaselvi vajda bevonulása után a görög kalugerektől felizgatott nép azonnal a ferencesek ellen fordul. A városban állomásozó tíz ferences közül ötnök sikerült elmenekülnie, öten azonban vértanúhalált haltak. Az öt közül négynek a nevét is ismerjük s a nevek elárulják a nyugati misszió e képviselőinek nemzetiségét; György barát a dalmáciai Trauból származott, Fulginói Tamást neve után perugiai olasznak véljük, Szász András minden valószínűség szerint az említett Peregrinus de Saxoniának lehetett honfitársa, a negyedik szerzetes pedig Magyar Miklós volt.²

Vlaicu vajda és a Vidinbe visszatérő bolgár fejedelem, Stracimir 1369 után elismeri Nagy Lajos fennhatóságát s így a ferences misszió nem akadályoztatott meg végképpen.³ Vidint elhagyják a ferencrendiek,

¹ A bosnyák ferencrendi provincia megalakulására nézve lásd Karácsonyi I, 305–308.

² A vidini misszió eseményeit a rendi hagyománynak megfelelően adják elő Lupşa 68–69 és Karácsonyi I, 308–310.

³ Vlaicu vajda meghódolására és az 1369–72 közötti magyar-havasalföldi viszonyra a legjellemzőbb a vajdának 1372-i adománylevele Dobokai László számára. Az adománylevélben neve mellett felsorolja a birtokában hagyott

azonban a szörényi bánságban telepednek le, hogy onnan vezethessék tovább a schizmatikusok megtérítését. A bosnyák vikária 1384-ben készült összeírása szerint külön »bolgár« őrség áll fenn a rendtartomány keretében, ebbe tartoznak a szörénytoronyi (Turnu-Severin), orsovai, sebesi (Karánsebes), kövesdi (Gavosdia) és cseri kolostorok.¹

A helynevek világosan mutatják, hogy a »bolgár« őrség tulajdonképpeni missziói területe a Magyar Birodalom románok által lakott délkeleti végvidéke. XI. Gergely pápa 1373 június 1-én kiadott privilégiumlevele ezen a területen »in metis Ungariae circa Sebest et maiorem Wlachiam« engedélyezi számukra hat kolostor felállítását. A kiváltság levél méltányolja a ferencesek munkáját, amellyel a »hitetleneknek Isten Igéjét prédikálják és a schizmatikusokat a katolikus igazság útjára vezetik« s megengedi, hogy e helyeken imaházakat, temetőket, rendházakat létesítsenek.² A ferenceseknek e kedvezmény elnyeréséért beadott kéréséből kiemeli a pápai irat, hogy míg az ordináriusok által rendelt plébánosok a keresztényektől lakott városokban és falvakban dolgoznak, addig a ferencesek a prédikálás és térítés érdekében felkeresik a schizmatikus románokat, akik nagyszámú nyájaikat legeltetve nem városokban és falvakban, hanem legelőkön és sátrakban laknak. Különös mértékben méltányolja azt a törekvésüket, hogy a jövőre nézve Isten segítségével még inkább fel akarják keresni a vlachokat, missziójukat közöttük ki akarják terjeszteni.

A TÖRÖK ELLENI KÜZDELEM ÉS A ROMÁNOK KÖZTI MISSZIÓ KAPCSOLATA

Hogy a misszió kiterjesztése a következő század folyamán nem maradt csak a karánsebesi és környéki ferencesek kívánsága, abban nagy része van az ország délkeleti része felett parancsoló magyar zászlós uraknak, Zsigmond királynak és Hunyadi Jánosnak. A politikai hatalom

vagy újra megkapott magyar feudumokkal járó címeit: »banus de Zeuerino, Dux novae plantationis terrae Fogaras«, Nagy Lajost pedig ismételten »Dominus noster naturalis«-nak nevezi. A legjellemzőbb, s ez a magyar kapcsolatokkal járó nyugati egyházi hatásra világít rá, hogy az adománylevél végén levő esküben magyar szenteket emleget. Hogyha valaki visszavonná az adományt, »fiat super talem, aut tales furor et indignatio Dei, B. V. Mariae, omnium Sanctorum indignatio, Sanctorum Regum Stephani, Ladislai et Emerici.« Hurmuzaki (Densuşianu) I/2, 148. sz., 198–200.

¹ Karácsonyi I, 311–312.

² Hurmuzaki (Densuşianu) I/2, 153. sz., 207–208.

segítségére jött a rendi misszióknak, így magyarázható meg az a hirtelen fellendülés, amely a XV. század első felében a Vidinből visszaszorított boszniai rend »bolgár« őrségét önálló, új magyarországi ferences rendtartomány, a szalvatoriánus-ferences rendtartomány megalakításához segítette. Két körülmény is magyarázza, hogy miért válhatott egyetemes érdekű, nemzeti ügyé a ferences misszió a XIV. és XV. század fordulóján.

A XIV. század második felében a román bevándorlásnak új, hatalmas hulláma indul meg az ország délkeleti és máramarosi részein keresztül. A török nyomás és belpolitikai küzdelmek hatására nemcsak kis pásztorközösségek indulnak meg a magyarországi havasi legelők felé, hanem tekintélyes vajda-családok is, akik magukkal hozzák szolgálóik, jobbágyaik tömegét.¹ A közel 400 éves nyugati, keresztény, magyar társadalomba beözönlő balkáni, Kárpáton túl románság zavart keltő elem. Életmódjuk, elütő szokásaik és erkölcsük miatt az ország törvényei szerint sokan közülük gonosztevők, »malefactores«, akik miatt az ország keleti részének lakosai »naponkénti, végnélküli« zaklatást szenvednek. Nagy Lajos már 1366-ban kényszerül a belső béke megóvása érdekében kiadni azt a szigorú rendeletét, amelyben felszólítja Erdély nemeseit, hogy írják ki a gonosztevőket, »bármely nemzetből valók« lennének is, rendelete azonban utal arra, hogy az eddigi rendzavarások gonosztevői különösen a románok közül kerültek ki.² 1400-ból fennmaradt egy ilyen pusztításnak az emléke abban a meghatalmazó iratban, amit a temesi ispánok, az erdélyi vajda, a Kerekegyházi, a Szódi Pósa és a Makedóniai Danch családok – a Temesvidék e korbéli nagy urai – az aradi káptalan, valamint Lippa város civesei és hospesei (magyar és német polgárai) adtak a solymosi várnagynak a környék »szlávjai és románjai« szigorú megfenyítésére.³ A megtorlásra a levél szerint azért volt szükség, mivel az »álnok szlávok és oláhok« annyira elvakultak »gonoszságukban és kegyetlenségükben«, hogy a környéken lakó

¹ A. Fekete Nagy: *L'immigration des Roumains sur le sol de la Hongrie historique*. A Documenta egyik bevezető tanulmánya, XXXVII–XXXVIII.

² *Documenta* 151. sz., 199: »...fideles nostri universi nobiles terre nostre Transilvane propter presumtuosam astutiam diversorum malefactorum specialiter Olachorum in ipsa terra nostra existentium, eorundemque statum simul et usum inordinatum incommoda patiebantur quotidiana et infinita ...«

³ *Festetich-családi levéltár* (Keszthely). *Diversorum Comitatum Acta*. Arad, Nr. 60. E máig ismeretlen, hamarosan kiadásra kerülő oklevelet Iványi Béla fedezte fel és másolta le a Teleki Pál Tudományos Intézet megbízásából.

»keresztényeket« (katolikusokat) hosszú idő óta háborgatják; egyházi személyeket, nemes urakat és úrnőket, valamint másokat is, városi civeseket és hospeseket megöltek, tisztességes nőket megszeplősítettek, vagyonukat elrabolták, házaikat felégették.

A missziótól azt várhatták az ország vezetői, hogy az ennek a fegyelmetlen népnek az erkölcsait megszelídíti, letelepedésre szoktatja őket s szorosabban hozzákapcsolja az ország rendjéhez. Ezért jön létre 1400 körül a jenői ferences kolostor, amelyet Losonczy László temesi ispán alapít s amely a XV. század közepén átveszi a sebesi kolostor vezető szerepét. Így keletkezik ugyancsak ebben az időben a haczaki kolostor (ma Hátszeg, Hunyad megye), mely szintén erős román vidék közepén fejt ki missziót. 1427-ben a Losonczy-családból való Dezsőfi János hívja a ferenceseket a Maros felső folyásánál fekvő Felfaluba, mivel a környékre schizmatikus románokat és oroszokat telepített s mivel a testvérek késlekedtek, 1431-ben a pápa sürgeti, hogy foglalják el a felajánlott helyet s alapítsanak ott kolostort.¹

A másik politikai körülmény, amely szintén a ferences misszió megerősödésére szolgált, a magyar birodalomnak a török elleni nagy küzdelme volt. Drinápolynak 1363-ban a török általi elfoglalása, Sismán tirnovói cár hódoltatása után még Nagy Lajos uralmának idején a török annyira ura lett a Balkánnak, hogy annak északi országai: Lázár kenéz szerb vajdasága, Stracimir Bulgáriája és Havasalföld kénytelen a magyar hűbéruraság mellett a töröknek is behódolni s adót fizetni.² Kezdetét veszi a »balkáni politika«, amely a két nagyhatalom közé beékelte a kis államok kényszerű kétszínűségét jelentette. Az egyik modern román történész így jellemzi e magatartást: »Havasalföld szomszédos lévén a törökökkel és a magyarokkal, könnyen sejtethető, hogy a trónkövetelők hol az egyikhez, hol a másikhoz fordultak. Tévedés volna azonban azt gondolni, hogy a két hatalmas szomszéd egyikéhez való csatlakozás állandó ellenségeskedést jelentett volna a másikkal szemben. Mihelyt megváltoztak a körülmények, az addigi ellenségek szövetségesek lettek és megfordítva.«³

Már Vlaicu vajda idejében komoly okok ingatják meg a román hűbéres iránti bizalmat. 1374-ben havasalföldi menekült bojárok jelennek meg Nagy Lajosnál és hírül adják, hogy a vajda szövetségese volt a

¹ E három kolostor alapítási körülményeiről Karácsonyi II, 47, 74, és 85.

² Hóman–Szekfü, VI. kiadás II, 233–237.

³ C. C. Giurescu: *Istoria Românilor*. II. kiadás II/1. București, 1937, I.

törökkel.¹ A román hintapolitikának a magyarság önvédelme szempontjából súlyos következményei voltak, a magyar segítséggel trónra lépett vajda adott alkalommal a törökkel együtt pusztította a magyar végvidéket. 1420-ban a II. Dant Havasalföld trónjára segítő török csapatok Szászváros és Lugos környékét is elpusztítják. Később ismét magyar befolyás érvényesül Havasalföldön, s Dan Zsigmond oldalán vesz részt a galambóci csatában. Utódja, Aldea Sándor azonban 1432-ben ismét kényszerült részt venni az Erdélyt pusztító török expedícióban. Aldea Sándort magyar segítséggel üzi el Vlad Dracul, ez azonban nem akadályozza meg őt abban, hogy maga is be ne hódoljon a töröknek és 1438-ban a törökkel együtt égesse, rabolja a Maros völgyét, Medgyest, Segesvárt, Brassó és Szászsebes külvárosait.²

A mohácsi vést megelőző 150 év török harcai alakítják ki a magyar nemzetben azt a küldetéstudatot, hogy a pogány veszedelemmel szemben ő védelmezi a nyugati kereszténységet. Nem utólagos magyarázata ez azoknak a harcoknak, hanem a nyugati nemzetek is így tekintettek Magyarországra.³ A törökkel szövetkező románság pedig ezentúl nemcsak schizmatikus volta, nemcsak a közüle kikerülő sok »gonosztevő«, hanem a törökkel való szövetkezése, politikai állhatatlansága miatt is ítélet alá került. Ennek az ítéletnek az első jelét látjuk XI. Gergelynek az esztergomi érsekhez intézett levelében, amelyet 1373-ban a török elleni keresztes hadjárat kihirdetése idején írt. A levélben felhatalmazza az érseket, hogy átkozza ki mindazokat, akik fegyvert, vasat vagy más harci eszközt adnak el a »katolikus hit ellenségeinek: a törököknek vagy a schizmatikus oláhoknak« vagy másoknak, akik azután azokat a fegyvereket tovább juttatják a törököknek.⁴ XI. Gergely idejében még csak fegyvert szállítanak a románok a töröknek, a XV. század betöréseiben azonban már sok esetben mint szövetségesek jelennek meg.

¹ *Documenta* 207. sz., 251.

² Giurescu: i. m. II/1, 2–8.

³ A török elleni küzdelemnek a magyar hivatástudat kialakításában vitt szerepéről, a magyar küzdelem és a nyugati közvélemény kapcsolatáról szóló gazdag irodalomból vö Deér József: *A magyar nemzeti öntudat kialakulása*. Magyarságtudomány 1936, Benda Kálmán: *A magyar nemzeti hivatástudat története (a XV–XVII. században)*. Budapest, 1937, Horváth Magda: *A török veszedelem a német közvéleményben*. Minerva 1937, 105–184, Győry János: *A kereszténység védőbástyája. Magyarország képe a XVI. századi francia irodalomban*. Minerva 1933, 69–124.

⁴ Hurmuzaki (Densușianu) I/2, 152. sz., 207.

Amilyen mértékben megbízhatatlan elemmé válik a törökellenes magyar politika előtt a románság, olyan mértékben nyerik el a bosnyák ferencesek a török ellen küzdők rokonszenvét és támogatását. A tatármisszió kezdeményezői az új viszonyok között a török ellen küzdő seregek papjai, Zsigmond király egyik fennmaradt levelében Marchiai Jakabtól kért a hadba induló sereg számára 6–8 ferencrendi testvért. A várnai csatának – tudjuk – sok ferences halottja volt.¹ A bosnyák magyar rendházak ezenkívül az obszerváns, a szigorúbb erkölcsű és fegyelmű ferences szellem otthonai s így az onnan kikerülő barátok különösen alkalmasak a török elleni küzdelem lelki előkészítésére, szolgálataikkal vívták ki azt a népszerűséget és támogatást, mely előnyére vált missziói munkájuknak is.

E körülmények tekintetbevételével érthető meg az a híres diploma, amit 1428-ban ad ki kérésükre Zsigmond király. A Karánsebesen kiadott diploma – valószínű, hogy a király itt magában a kolostorban szállott meg – a hátszegi, cseri, sebesi és orsovai kolostorok anyagi ügyeinek rendezéséről intézkedik, majd Nagy Lajos egy állítólagos rendeletre hivatkozva, szigorú rendelkezéseket ad ki a schizmatikus misszió támogatására.² Elrendeli, hogy Sebes (Karánsebes) vidékén sem nemesi jogon, sem kenézi jogon senki nem birtokolhat földet, csak akkor, ha a római egyház híve. A sebesi kerület nemesei és kenézei birtokukon schizmatikus papot nem tarthatnak. Elrendeli, hogy a schizmatikus papokat, ha térítő szándékkal jönnek a kerületbe, le kell tartóztatni, letelepedési engedélyt nem kaphatnak. Katolikusok és schizmatikusok, csak a schizmatikus fél megkeresztelése esetén köthetnek házasságot. A sebesi, a mehádiai és a hátszegi kerületben tilos a schizmatikus papoknak keresztelni. Ha valaki e tilalmak ellenére schizmatikus pappal kereszteltetné meg gyermekét, vagy ő maga a katolikus hitet elhagyva visszatérne a schizmára, elveszíti minden vagyonát.

E szigorú rendelkezéseket csak a török elleni küzdelem körülményei magyarázzák. A schizmatikus románság megbízhatatlan a nyugati kereszténység, a magyar király és német császár török elleni küzdelmében. Az ország délkeleti sarkának megerősítésére, a betelepült

¹ Karácsonyi I, 322.

² Zsigmond rendeletét teljes terjedelmében közli Lupşa 93–99. Ugyancsak ő mutatott rá arra, hogy a rendeletnek Nagy Lajosra való hivatkozása minden valószínűség szerint csak a ferences testvérek állítására és nem valamely tényleges rendeletre támaszkodott. Nagy Lajos állítólagos hasonló tartalmú rendelete nem maradt fenn, nem is valószínű, hogy adott volna ki ilyen rendelkezést. Lupşa 67.

románságnak az ellenállás szervezetébe való bekapcsolására a legcélravezetőbb eszköz a ferencrendiek által képviselt misszió kiterjesztése, kényszerítő eszközökkel való alátámasztása volt. Az intézkedés politikai jelentőségét mutatja az, hogy Mátyás király, akiben távolról sem élt már a hitterjesztésnek az a buzgósága, ami Nagy Lajosban és Zsigmond-ban megnyilvánult, 1478-ban megerősítve újra kiadta ezt a rendeletet.¹

Valószínű, hogy a rendelet végrehajtása nem történt olyan kegyetlen szigorral, ahogyan azt a király megkívánta, hiszen tudjuk, hogy pl. Hunyadi László megengedte a vajdahunyadi románoknak, hogy helyreállítsák romladozó templomukat (1456), hatása azonban így is nagy volt és minden bizonnyal jól szolgálta a kitűzött célt. A sebesi, temesvidéki, hátszegi, hunyadi román nemes és kenéz családoknak hosszú sora lett katolikussá s ezáltal nemcsak pillanatnyi érdekei szerint, hanem a közös hit erejével kapcsolódhatott be abba a nagy küzdelembe, amelyet a magyar végvidéken a nyugati kereszténység vívott.² Az áttérési folyamat komolyságára több adatból is következtethetünk. Valóban több volt az, mint színlelt csatlakozás; a kényszerítő eszközökön át a nyugati egyházi-nemzeti küldetéstudat hódított, s az áttérők nemcsak birtokaikat tarthatták meg, nemcsak a nemességben kaptak helyet, hanem a misszióknak is hordozóivá lettek. Hivatkozhatunk a negatív bizonyosságokra: voltak, akik régi hitükhöz való ragaszkodásból inkább elhagyták az országot, így Vâlcul pap, Costa és Stanciu kenézek 1428 után elhagyják hunyadmegyei falvaikat s visszatérnek Moldvába. A temesvidéki Porecea-család inkább engedte birtokát elvételre, csak hogy ne kelljen katolikussá lennie. A másik oldalon az áttérés komolyságát bizonyítják azok az egyházi férfiak, akik a XV. század folyamán ez új konvertita családokból kerültek ki. A Róbert Károly alatt megtelepedett Vajai román kenéz-család egyik tagja, János, a bosnyák ferencesek vikáriusa és pápai inkvizitor. A tekintélyes román eredetű temesvidéki Macskási és Mutnoki családok tagjai közül többen harmadrendű ferencesek a XV. század első felében. Hunyad megyében az első áttérők egyike, az említett Almási László és a Zalásdi család megalapítói román papnak a leszármazottai. A XV. század közepén az aradi káptalannak, mely 1400-ban még hadat viselt a »sclavi et Walachi« ellen, tagjai között két román van: Macskási István és Biscreea Gergely.

¹ Lupşa 97.

² A XV. században katolikussá lett román kenézcsoportokról részletes felsorolást nyújt, kimutatva Zsigmond ismertett rendeletének hatását Lupşa 76–80, 87–89.

HUNYADI JÁNOS ÉS CAPISTRANO, A FERENCES MISSZIÓ TÁMOGATÓI

A középkori misszió utolsó nagy pártfogója Hunyadi János, s alatta a térítés munkája újra átcsap a Kárpátokon s az egész románság átfogására törekszik. A török elleni harc hozza közel Hunyadi Jánost is a románok közti misszió munkásaihoz. Szentimrei győzelme (1444) után Tövisen a ferencesek számára épített templomot és klostromot.¹ Kilia várában, e fontos moldvai őrhelyen, annak elfoglalása után, zárdát épített számukra s Capistranótól, a nagyhírű obszerváns ferencendi vezetőtől kéri, hogy küldjön két testvért a zárda berendezésére. A név szerint kért két szerzetes Tari László és Székely Mihály, a schizmatikus misszió legnagyobb szorgalmazói e korban. A kiliai klostrom 1465-ig Kiliának a moldvai vajda által történt elfoglalásáig, központjává lett a ferencesek moldvai munkájának.²

A moldvai misszió tulajdonképpen már Kilia elfoglalása előtt megkezdődött. A ferencesek itteni munkáját kezdetben határozott missziói cél vezette s csak később szűkült le hatásterületük a moldvai magyarság lelki gondozására. A moldvai misszió elősegítésére és a moldvai magyarság lelki gondozására alapítja Hunyadi már 1445-ben a csíksomlyói rendházat, közel a moldvai határhoz. Újlaki Dénes ferences 1440-ben, majd 1442-ben hitvizsgálói felhatalmazást kap a pápától, hogy a Moldvába menekült magyarokat gondozza és a schizmatikusokat megtérítse. Vállalkozása azonban csak terv maradt, s 1445-ben új hitvizsgálót nevez ki a pápa Moldva területére, a bosnyák-magyar ferencesek provinciálisát, Bácsai Fábiánt. Bácsai Fábián megbízatása Moldván kívül kiterjed Oláhországra, Magyarország délkeleti, schizmatikusoktól lakott részére, valamint Boszniára és Rácországra is.³ A működési terület e meghatalmazásban még mindig az, amelyen Nagy Lajos óta dolgoznak a rendtartomány tagjai. 1448-ban azonban, hosszas küzdelmek után sikerül pápai jóváhagyással megalkotni a külön magyar obszerváns rendtartományt, kiválnak tehát a bosnyák provinciából s így fokozott mértékben fordíthatják figyelmüket Magyarországra és a román vajdaságokra. A pápai megerősítő irat szerint az új provincia keleti határa a Fekete-tenger, így hát a román misszió intézményes gondjukká tété-

¹ Karácsonyi I. 325.

² Karácsonyi I, 341. A Tari László és Székely Mihály Moldvába küldése érdekében írt levelet közli Pettkó Béla: *Kapistrán János levelezése a magyarokkal*. Történelmi Tár 1901, 161–222. A 77 közreadott levél közül a 4. sz., 164.

³ A moldvai ferences misszió tervét és adatait lásd Karácsonyi I, 325–327, 330.

tett¹ A különvált rend első közgyűlése éppen ezért gondoskodik arról is, hogy a moldvai és tatárországi misszió külön vezetőt kapjon. E vezető a Kilia várával kapcsolatban említett Tari László lett.

A XV. század közepi ferences misszió nemcsak Zsigmond nagyhatású rendeletének előnyeit és Hunyadi János támogatását tudja a maga céljaira gyümölcsöztetni, hanem munkáját nagyban segíti a pápai támogatás is, a legfontosabb ösztönző hatást azonban a Magyarországot felkereső obszerváns ferencesrendi vezetőktől nyeri. 1436–37-ben Marchiai (de Monte Brandone) Jakab, boszniai obszerváns vikárius jár Magyarországon, mint pápai legátus és hitvizsgáló. A huszita mozgalom letörésére jött az országba, azonban a Szerémségben »acatholicusokat« is térített meg,² Erdélyben is járt s mint a schizmatikus egyház jó ismerője vett részt a pápa meghívására a ferrarai zsinat görög-uniós tárgyalásain. Mind egyetemes történeti, mind a misszió története szempontjából nagyobb jelentősége volt Capistrano János látogatásának. Az útjával kapcsolatos, magyar szerzetesektől, főpapoktól és főuraktól írt levelek fennmaradtak s e levelek jelentősége az, hogy ezek tárják a legvilágosabban elénk a ferences misszió folyamatát.³

Capistrano János a magyar király és az ország nagyurainak hosszas kérésére jött az országba. Azért hívják, hogy a török háború előtt hallhassák prédikációját. A nagyhírű obszerváns szerzetes és hitvizsgáló fogadtatása a fennmaradt levelek tanúsága szerint nemcsak ünneplés volt. A nagyhírű evangélizátor elé vitte az ország nehézségeit, egyes emberek családi gondjaikat s ferences rendtársai is azt a kérdést, ami leginkább foglalkoztatta őket. Így állapítható meg, hogy nem Capistrano kezd új üldözést a schizmatikusok ellen, hanem a schizmatikus misszió már régóta fáradozó egyháziak kérnek ebben is támogatást tőle. Geszti János, a tövisi gvárdián az egyik, aki ebben az ügyben levéllel keresi fel 1455 őszén, amikor Capistrano Szegedre érkezett.⁴ Ugyanitt vehette kézhez az aradi káptalan levelét is, melyben elpanaszolják, hogy a törökök által elpusztított városba schizmatikusok költöztek, akik »Istent nem félnek, saját urukat elűzik s az új keresztényeket (a nem régen áttérítetteket) megölik«.⁵

¹ Karácsonyi I, 329.

² Lupşa 80–81.

³ Történelmi Tár I. közlemény 1901, 161–222.

⁴ A budapesti Egyetemi Könyvtár Hevenesi-féle kéziratgyűjteménye alapján emlékezik meg e levélről Karácsonyi I, 335.

⁵ Történelmi Tár 1901, 184–185.

Szegedről Lippára, onnan Karánsebesre, Gyulafehérvárra, Tövisre, majd Vajdahunyadra és Hátszegre vezetett Capistrano útja. Itt azután megszakadt missziói látogatása, a pápai legátus levelére Budára kellett mennie, hogy a török elleni hadjárat érdekében prédikáljon. Útjának eredménye az volt, hogy a többnyire román vidéken fekvő kolostorok életéből megismerhette a schizmatikus-katolikus vallásharcot, a missziói munka nehézségeit s ezek alapján kieszközölt egy rendeletet Hunyadi Jánostól, a ferencesek nagy pártfogójától a misszió elősegítésére. 1456 január 6-án Hátszegről (Hacak) kelt levelében Capistrano felhívja Erdély nemes urait, hogy kövessék Hunyadi példáját, aki – a levél szerint – a maga birtokain a keleti egyházi templomok felégetését rendelte el és megparancsolta, hogy a schizmatikus papok, ha nem akarnak áttérni, üzessenek el.¹ A levél végén közli, hogy Székely Mihályra, a Kiliában járt magyar ferencesre bízta a térítést.

Székely Mihály munkájával kapcsolatban maradt fenn Hunyadi-nak a térítés érdekében kiadott rendelete 1456 február 7-ről.² Hunyadi Solymos, Hunyad és Déva kapitányához intézi levelét s abban valóban a schizmatikus papok elűzését rendeli el arra az esetre, ha nem akarnak megjelenni a Székely Mihály tanításain, e rendelet azonban csak azokra a papokra vonatkozik, akiket a »Wladika« szentelt fel s akik azelőtt nem voltak papok. Február 10-én Székely Mihály levelet ír Capistranonak s abban örömmel jelenti, hogy Hunyadit rávette arra, hogy ígéretét írásban is adja ki. Valószínűnek kell tartanunk, hogy Capistrano januári levele Hunyadi szóbeli ígéretére hivatkozott, amikor őt mint példát emlegette. A rendelet csak hosszas közbenjárás után jelent meg s nem volt olyan szigorú, amint azt a ferences írta. Nincs benne szó a templomok felégetéséről s nem minden papot kényszerít az elköltözésre, csak a »Wladiká«-tól felszentelteket. Így például nem érintette azt a Péter nevű vajdahunyadi esperest sem, akiről szintén Székely Mihály emlékezik meg s akit mint a románok áttérésének egyik fő akadályát jellemez. Székely Mihály jelentése abban a részében árul el legtöbbit a misszió körülményeiről, amelyben azt írja, hogy a románok készen lennének az áttérésre, ha a főurak, nemesek és az egyházi prelátusok megengednék a birtokaikon lakó románok áttérését.³ Nagyon fontos lenne

¹ Történelmi Tár 1901, 187–188.

² Történelmi Tár 1901, 192 és Lupşa 100.

³ Történelmi Tár 1901, 195. Székely Mihály munkája nehézségére jellemző az a levél, amit a február 10-i örvendező levél előtt négy nappal, február 6-án írt Hunyadival való tárgyalásairól Capistranonak: »Aliis antea litteris ex Dewa directis V. R. P. notificavi, qualis negotii mihi commissi in Hunyad et Dewa

– írja végül, – hogy az áttérők ne sújtassanak azonnal a tizedfizetés kötelezettségével. A levél alapján, úgy hisszük, megvilágosodik, hogy miért kellett Hunyaditól ismételten kérni a rendelet kiadását s hogy miért tartotta fontosnak Capistrano a térítés érdekében levéllel keresni fel az erdélyi nemeseket. A földesurak maguk voltak ellene román jobbágyaik áttérésének, mivel a katolikus jobbágy tizedet volt köteles adni az egyháznak s a kétfelé adózás által a földesúr jövedelmei csökkentek volna. Capistrano erdélyi látogatása a térítésnek ezt a nagy problémáját vetette fel s egyben rámutat arra, hogy milyen hősiességgel, missziói lélekkel küzdtek az egyház megerősítéséért azok a ferencesek, akik vállalták a schizmatikusok megtérítését.

Capistrano látogatása azonban nemcsak arra volt jó, hogy felszínre kerüljenek a schizmatikus misszió kérdései, hanem bizonyos eredményeket is hozott. Hunyad, Déva és Solymos területén minden bizonnyal előrehaladt a misszió ügye a Hunyadi rendeletében emlegetett »Wladika« elfogatása által. E »Wladika« Kaffai János volt, aki egyes feltevések szerint 1453 óta működött Vajdahunyad környékén;¹ munkálkodása azonban kihívta Hunyadi János haragját s ezért 1456 januárjában elfogatta s levelet írt Capistranonak, amelyben kérte, tudósítsa hollétéről, hogy a foglyot utána küldhesse, mivel nem akarja tovább túrni birodalmában.² Láttuk, hogy a Wladika által felszentelt papokat sem volt hajlandó eltúrni. Mindez meggyőzően mutatja, hogy mennyire azonosította magát Hunyadi János azzal a nyugati-latin világrenddel, melyet Kelet-Középeurópában a magyar állam és egyház képviselt s mily teljes volt szakítása azzal a környezettel, melyből atyja, az egykori havaselvi bojár származott.³ Capistranonak sikerült meggyőzni tévelygéseiről az elfogott vladikát, aki megtért és megkeresztelkedett. Egy »püspök« újrakeresztelése lehet a misszió túlzása is, Capistranonak ez esetről beszámoló két levele⁴ azonban úgy jellemzi e krimi eredetű főpapot, mint aki nemcsak a schizma, hanem egy csomó eretnokség elő-

fuerat secutus effectus, nunc hic in Lippa eorundem negotiorum solicator asistens, presentem allocutus fui dominum Johannem, nil tamen de re promissa agere iuravit, cuius absque auxilio res ipsa iure carebit optato; tempus non parum in hac re perdidit, qui alibi fructu non vacuus ivissem... (Történelmi Tár 1901, 191.)

¹ Lupşa 83.

² Történelmi Tár 1901, 188–189.

³ Ld. Elekes Lajos: *A Hunyadi-kérdés (Mátyás király-Emlékkönyv I)*

⁴ Az 1456-ban írt két levél egyike Firmanus kardinálisnak, a másik III. Calixtus pápának ad számot a vladika működéséről és Capistrano általi megtérítéséről. *Lupşa* 101–102.

mozdítója is volt, a püspöki jogokat törvénytelenül vindikálta magának s követőivel együtt sem a római, sem a görög rítushoz nem tartotta magát. Capistrano kifejezése szerint »heresiarcha« volt, s e körülmények megmagyarázzák Hunyadi János általi elfogatását, papjai elűzését is akkor, amikor az üldözés más, régebbi román papokra nem terjedt ki.

Kaffai János eltávolítását nem tekinthetjük valamilyen általános vallásüldözés egyik esetének, helyi jelentőségű esemény volt, amelyet törvénytelen püspöki jogbitorlása és felforgató hatása váltott ki. Eltávolításában azonban kétségtelenül része volt a ferences misszióknak, mely minden alkalmat megragadott, hogy az akkori nehéz állapotok közepette is előre vigye a térítést. Capistrano, Tari László, Székely Mihály munkája s a pápáig eljutott vladika-eset azonban felhívták az egyetemes egyház figyelmét e területre s mozgalmuk nem maradhatott folytatás nélkül. III. Calixtus pápa törvényes püspököt küld az erdélyi románok számára: a volt konstantinápolyi zárdafőnököt, a szerb származású Makarioszt, aki elfogadta a florenci uniót.¹ Makarioszt 1466-ban még Erdélyben találjuk, ebben az évben emlékezik meg róla egy pápai levél, feljegyezve, hogy a iurisdictionja alá tartozó híveknek, akik görög szertartás szerint élnek, prédikálja és tanítja, hogy mit hisz, mit követel a római szent egyház, a florenci ökumenikus zsinat határozatai szerint.

Makarioszal lezárul a középkori misszió nagy hulláma; ami utána feljegyezhető e területen, nem több néhány elszigetelt jelenségnél és a schizmatikus-katolikus vallásharc néhány, általánosságot nem mutató adatánál. Makariosz a román egyház Rómával kötendő uniójának előhírnöke, míg azonban ez az únió megvalósulhatott, az erdélyi románság a XVI–XVII. századi erdélyi protestantizmus missziói munkájával állott szemben s attól nyert új, megtermékenyítő hatásokat.

NÉMET LUTHERÁNUS TÖREKVÉSEK A ROMÁNOK REFORMÁCIÓJÁRA

A középkori egyház missziói feladatvállalását mint kötelező örökséget veszi át és viszi tovább a reformáció. A reformáció – nem gondolva szektás mellékirányaira – az egyház megújítását akarta és nem az egyháztól való elszakadást. A reformációban meghatározó szerepet nyer a nyugati egyház nemzeti szervezete, mely már a középkor folyamán kialakult. A reformáció nemzeti egyházai azonban nem váltak a nemzeti kizárólagosság eszközévé, a nemzeti szervezet nem törte meg

¹ Lupşa 84–85.

az egyház egységét és a nemzeti nyelvű igehirdetés nem tette lehetővé a missziói munkát. Az egyetemes zsinatok és a pápai kúria által biztosított egység helyére a hitvallás azonosságában megnyilvánuló egység lépett, a nemzeti nyelvű igehirdetésből pedig az a missziói törekvés következett, hogy minden nép nyelvére le kell fordítani a Szentírást és meg kell kezdeni a nép nyelvén való katechizációt és prédikálást.

A erdélyi szász reformáció kialakulásának évtizedében már nyomát találjuk annak, hogy az Evangélium szerint megújított egyház kísérletet tesz tovább vinni az egyházi megújulás munkáját katolikus talajról a keleti egyház világába. 1546-ban Wurmloch Albert beszercei szász lelkész levelet ír egyik németországi lelkészársának s benne a románok egyházi viszonyairól s a román reformáció első kísérletéről is beszámol.¹ »Van itt egy nemzetség, – írja – mely nemcsak szokásaiban és nyelvében, hanem vallásában is eltér tőlünk, melyet mi Wallachnak nevezünk. Ezek, jóllehet Krisztust vallják, sohasem voltak a római egyháznak alávetve. Szertartásaikban teljesen eltérnek a mieinktől. Folyó vízben keresztelnek. Az úrvacsorát kelesztett kenyérrrel és keveretlen borral szolgáltatják ki. Az evangéliumot és a Pál leveleit nem a saját nyelvükön, hanem azon az idegen nyelven olvassák, amelyet mi rác nyelvnek nevezünk, amelyet a parasztok nem értenek, hacsak papjaik meg nem magyarázzák. E nép számára lefordított a káté román nyelvre és kinyomtatott a göröghöz hasonló rác betűkkel Szebenben, mely város a mi erdélyi szászságunk fővárosa. Sokan a papok közül úgy fogadják a könyvecskét, mint valami szent dolgot, sokan azonban elvetik.«

A reformatori misszió alapvető szempontjai fejeződnek ki ebben a levélben. A szertartásaiban a reformált egyháztól különböző és a nép számára idegen liturgikus nyelvet használó keleti egyházban akarja a reformáció az Isten Igéjét hirdettetni. A Wurmloch által említett káté nem maradt fenn. Nagyszeben számadás-könyvei annyit árulnak el, hogy 1544-ben a városi tanács 2 frtot adott egy Philippus Pictor (Mahler) nevű embernek a román káté kinyomtatásáért.²

A szász reformáció román missziójának központja nem Nagyszeben, hanem Brassó lett. Tizenöt évvel a nagyszebeni káté után Benkner János brassói bíró ad ki egy rövid, 22 lapos kátét a románok számára. Massa Simon krónikaíró szász pap jegyzi fel e kísérlet körülményeit: »Ebben az évben (1559) március 12-én Benkner János brassói

¹ Heinrich Wittstock: *Beiträge zur Reformationsgeschichte des Nösner-gaues*. Bécs, 1858. 58, vö. továbbá I. G. Sbiera: *Mișcări culturale și literare la Româniile din stânga Dunării*. Csernovicz, 1897. 98.

² Hurmuzaki (Iorga) XI, 859.

bíró a többi szenátorral együtt megreformálta a románok eklézsiáját és kötelezte őket, hogy a káté tanításait tanítsák.¹« A káté bevezetésének megmaradt része Jézus Krisztus missziói parancsát: »Aki hisz és megkeresztelkedik, idvezül«² és Pál apostol szavait: »a Szentegyházban jobb öt szót értelemmel mondani, mint tízezret értelem nélkül idegen nyelven«³ idézi s e szavakban a protestantizmus románok közti missziójának alapelveit szegezi le. A keresztény hit gyökereinek ismertetésével indul a munka, a Tízparancsolat, a Hitvallás, a Miatyánk, a Kereszttség és az Úrvacsora szövegét adja románul és rövid fejtegetést a törvény hasznáról, a hit és a jócselekedetek viszonyáról.⁴ Nagy részében tehát olyan szövegeket közöl, amelyek egyetemes keresztény közkinccsek, minden felekezet közös tulajdonai, a fejtegető részekben azonban felismerhető a lutheri reformátori gondolkodás.

A lutheri káté elterjedését sejthetjük abból a tényből, hogy a Brassóban meginduló román nyomdának ez az első terméke, jöllehet 15 évvel azelőtt már egyszer megjelent. A káté egyetlen megmaradt nyomtatott példánya Máramaros egyik falujából került elő, egy 1607-ből származó kéziratos másolata pedig Mohácsról (Aranyosszék), Közép-Erdély vidékéről. Úgy látszik, igaza volt Wurmloch lelkésznek: a román papok közül sokan úgy fogadták, mint valami szent könyvet.

A káté tanításának elrendelése arra mutat, hogy a lutheri káté nem templomi, hanem elsősorban iskolai használatra készült. Egy 1570-ből való, román nyelvű kéziratos keleti egyházi énekeskönyv (Octoih) hátlapján talált bejegyzés megerősíti ezt a feltevést. Brassóban ebben az időben a szász városi tanács és az erdélyi fejedelmi udvar támogatása mellett román iskola állott fenn, amelyben az egyházi tudományt, a Hitvallást, imádságot, tízparancsolatot, a szentségeket, a Szentírás ismeretét, a liturgiális éneket románul tanították a diakonus és lelkészjelölt ifjaknak.⁵ Az iskolában román ifjak tanultak a Barcaságról és egész Erdélyből, s számukra már elégtelennek bizonyultak a bolgár-

¹ B. P. Haşdeu: *Cuvente den Bătrâni II. Cărţile poporane ale Românilor în sec. XVI.* Bukarest, 1879. 92.

² Márk 16: 16.

³ I. Korinthus 14:19.

⁴ A káté facsimile kiadását Ion Bianu jelentette meg: *Texte de limbă din secolul XVI. I. Intrebarea creştinească.* Bukarest, 1925. A XVI. századi román kátéra vonatkozó bőséges román irodalom, szövegkiadások, nyelvészeti és irodalomtörténeti fejtegetések kritikai ismertetését közli Juhász István: *A reformáció az erdélyi románok között.* Kolozsvár, 1940 (a következőkben: Juhász). 35–45.

⁵ Nicolae Sulică: *Cea mai veche şcoală românească din cuprinsul României întregite. Omagiu lui Constantin Kirilăscu.* Bucureşti, 1937. 733–764.

szegi keleti templomhoz épült kis cellák és helyiségek, úgyhogy 1570-ben megindul egy új iskolaépület javára való gyűjtés s az új épület 1597-ben, a havasalföldi vajda segítségével valóban el is készült.

Benkner János kezdeményezésének köszönhető az Evangéliumok és az Apostoli iratok megjelenése is 1561-ben és 1563-ban. Benkner könyvkiadói tevékenységét kapcsolatba szokás hozni azzal, hogy papírmalma lévén, a könyvekkel kereskedelmi céljai voltak s ezért adott munkát annak a Coresi nevű Havasalföldről jött diakonusnak, aki a könyveket kinyomtatta.¹ E román kiadványok egymásutánja azonban ellene mond annak, hogy itt kereskedelmi célról lett volna szó.² Kétségtelenül jobb üzlet lett volna Benkner számára szláv nyelvű egyházi könyveket bocsátani ki, mint szlávokat románra fordíttatni és új román szövegeket terjeszteni egy olyan papság között, amelynek tagjai közül minden valószínűség szerint csak a brassói iskolából kikerültek fogadták el ezt az újítást. Az igazi indító okot abban a célkitűzésben kell keresnünk, amelyeket e kiadványok Pál apostol szavaival fejeztek ki: »az egyházban jobb öt szót értelemmel, mint tízezret értelem nélkül, idegen nyelven szólni.«³ A brassói bíró e cél szolgálatára rendelte nemcsak papírmalmát, hanem bírói hatalmát is. Valóban igaz lehetett, amit az Evan-

¹ Coresi legalaposabb életrajza D. R. Mazilu munkája: *Diaconul Coresi*. Ploești, 1933.

² Ebben a szellemben ír a lutheránus misszióról a legújabb, összefoglaló jellegű erdélyi román egyháztörténet: Ștefan Meteș: *Istoria Bisericii Românești din Transilvania*. I. Sibiu (Nagyszeben), 1935. 80: »A privilegizált szászok nem gondolhattak arra, konzervatív jellegű nemzeti önzésük nem is engedhette meg, hogy a románok, alattvalóik, a lutheranizmus elfogadása által velük egyenlő lépcsőfokra kerüljenek... a szászok által a románok számára a XVI. században nyomtatott könyvek – éppen úgy, mint a XVIII. és XIX. században nyomtatottak – mindenképp felett kereskedelmi cikkek voltak, amelyekről távol állott valamilyen rendszeres és kitartó lutheránus propaganda, mely akkor még alig hódította meg magukat a szászokat.« E véleményét megismétli a 126. és 131. lapokon.

³ Ezt a bibliai idézetet az 1559-i kátén kívül még négy más XVI. századi brassói román nyomtatvány indokolásában is olvashatjuk. E könyvek: a) »Evangheliarul Românesc«, Brassó, 1561; epilógusát közli Bianu-Hodoș: *Bibliografia Românească Veche*. I. 1508–1716. București, 1903. 45; b) az 1564-ben Brassóban a »Tâlcuț Evangheliilor« függelékében kiadott »Molitvelnic« bevezetésében szintén szerepel ez az utalás; c) a »Psaltirea Românească«, Brassó, 1570 epilógusa Bianu-Hodoș: i. m. 55–56; d) a »Psaltirea Slavo-românească«. (Brassó, 1577) a megelőző reformátori iratokkal szemben már a keleti visszahatás terméke, a román szöveg közlését azonban ugyanezzel a bibliai igével indokolja meg. A lutheri reformáció nyelvi hatása elől nem térhetett ki teljesen az ortodox ellenhatás sem, bár főcélja a szláv nyelv uralmának biztosítása.

géliumok bevezetése vallott: »én Hanăș Benger brassói bíró igen bánkódtam a szent könyvekért, a négy Evangéliumért és leíratam e tanulságos szent könyveket, hogy értsék a románok, akik keresztények.«

A »román keresztények« alatt a brassói bíró nem valamilyen új román egyházat értett, hanem a román keleti egyházat. A lutheri reformáció e kezdeményezése nem kívánt hitújítást bevinni a román egyházba; a káté néhány reformátori gondolata – inkább akaratlan megnyilatkozás, mely a kiadvány elindítóinak hitét tükrözi és nem irányul a román egyháznak a reformáció szellemében való átalakítására. Jellemző ebből a szempontból, hogy nem a római hitvallást, a nyugati egyház liturgikai használatában általánossá vált *Confessio Romana*-t, hanem a niceai-konstantinápolyi hitvallást közli, melyet ugyan a Nyugat is elfogadott, de liturgiai használatra csak a keleti egyház alkalmazta. Még feltűnőbb, hogy e hitvallást a Nyugaton általánossá vált »Filioque« hozzáadása nélkül fordítja le. Fontosnak tartja, hogy a káté előszavában megemlítsen az akkor pásztoroló havasalföldi mitropolita és az algyógyi román keleti hitű püspök nevét s az egész iratot a legnagyobb tekintélyű keleti egyházatyák (Basileios, Gergely, Chrysostomos és Cyrill) munkájának nevezi. Az Evangélium román fordítását nem valamilyen latin, német vagy magyar kiadás alapján készítette el, hanem az 1512. évi munténiai kiadású szláv Evangéliumot veszi alapul.¹ Végül fontos körülmény az is, hogy mind az Evangéliumnál, mind az Apostoli iratoknál megtartja a bibliai szöveg keleti egyházi liturgiális felosztását. A lutheri reformációból származnak ez iratok, az első román nyomtatott könyvek, a lutheri reformáció azonban csak mint nyelvi hatás jelenik itt meg: a nép nyelvén akarja megszólaltatni azokat a szent könyveket, amelyeket papjai eddig az ó-egyházi szláv (középbolgár) – Wurmloch levele szerint »rác« – nyelven olvastak s amelyeket a nép emiatt nem értett. A szláv nyelvű román keleti egyházhoz való alkalmazkodására mi sem jellemzőbb, mint hogy a román »Apostoli iratok« végén 50 lapnyi szláv szöveget közöl, amelyben a bibliai részeknek az istentiszteleten való felhasználása, olvasása, beosztása felől intézkedik. A szász hatásra meginduló román reformátori irodalom e nagyfokú alkalmazkodása méltán feltűnhetett a missziótörténet román kutatóinak. A magunk részéről ebben elsősorban a szász reformáció humanista, szellemét látjuk, mely az egyházi reformban első helyre tette a könyvmissziót s a tanítást a prófétai kritika elébe helyezte.

¹ Az 1561. évi Evangélium forrásának kérdésével foglalkozik P. V. Haneș; *Evangheliarul Românesc din 1561 în comparație cu cel slavonesc*. Extras din Convorbiri Literare. București, 1913.

A brassói bíró kezdeményezésével egyidőben egy másik területen is megindul a reformáció hatását mutató missziói munka a románok 1561–1563 között foglalja el Moldva trónját egy krétai származású görög, Jakob Basilius Heraklides Despota,¹ aki nyugati utazásain Wittenbergben is megfordult, a reformáció nagy képviselőivel állott levelezésben s aki mint Moldva vajdája is protestáns volt, házikápolnijában protestáns istentiszteletet tartatott. Országát protestánsná kívánta tenni. Valláspolitikája számára mindenekelőtt országa magyar és német katolikusait akarta megnyerni s célja érdekében kényszerítő eszközöket is alkalmazott. 1561-ben a lembergi érsek jelentette a pápának, hogy Despot elűzi a katolikus papokat és helyükbe lutheránusokat hozat. Célja azonban több volt, mint a magyarok és szászok reformálása, a románok közé akarta bevinni a reformációt s ezért ugyanazokat az eszközöket alkalmazta, mint amilyenekkel a brassói bíró is élt. Kapcsolatban állott Ungnad Jánossal, a szlovén és horvát reformáció pártfogójával, akitől, a fennmaradt levelezés szerint, nyomdát akart kérni a román nyelvű szentkönyvek kinyomatására, Cotnari-ban pedig, ebben a német és magyar lakosságú, szőlőművelő városban reformatori iskolát alapított, melybe nemcsak a város gyermekeit, hanem Moldva minden részéből gyűjt tanulókat. Ungnad követe Despotnál egy Wolfgang Schreiber nevű német ember volt, a cotnari iskola vezetője pedig a szászországi Johann Sommer. Wittenberggel való kapcsolata (Melancthon vejét, Peucer Joachimot is hívta Cotnariba tanárnak) s a szereplő egyház férfiak nemzetisége miatt úgy tekinthetjük ezt a kísérletet, mint a német protestantizmusnak román talajon való meggyökerezésére irányuló törekvést. A kitört forradalom megsemmisítette a cotnari iskolát és megölte Despotot, kísérlete így befejezetlen maradt, s ma már nehéz megállapítani, hogy mi volt reális és komoly szándék az elgondolásban és mi volt benne ötletszerű kaland. Az kétségtelen, hogy a moldvai magyar és szász lakosság uralma idején protestánsná lett, s e protestáns lakosságot csak szigorú kényszerítő rendeletek terelték vissza a katolikus egyházba az albán származású Brutti postelnic ellenreformációs mozgalma, Iancu Sasu és Petru Şchiopul vajdák uralkodása idején.² Ha vert is valami gyökeret a protestantizmus Despot idején a moldvai román egyházban, az 1580–90 közötti évtized minden valószínűség szerint megsemmisítette azt.

¹ Giurescu: i. m. II/1, 187, valamint Karl Kurt Klein: *Beiträge zur Geschichte des Protestantismus in der Moldau*. I. Buc, 1924. 5–9.

² K. K. Klein: i. m. I, 11–16.

AZ ERDÉLYI REFORMÁLT PÜSPÖKSÉG A XVI. SZÁZADBAN

Az istentiszteletnek és a szent iratoknak szlávról románra fordítása a protestáns misszió közel másfélszázados történelmének alapkövetelése. A brassói kezdeményezést nem a román egyház nemzeti szellemű megújítása, hanem a román reformáció missziói munkája követte. Coresi diakonus nyomtatványait és nyomdáját az az egyházi irányzat használja fel, amely nem elégszik meg a pusztán nyelvi reformmálással, hanem valóságos reformációt akar: a román keleti egyház Isten Igéje szerinti megújulását.

A XVI. századi erdélyi román reformátori püspökség az egyetemes missziótörténet egyik legsajátosabb jelensége. Nem egyházi úniót akar megvalósítani, mivel élesen szemben áll a keleti hitű román pappal és nem is térítést akar, újrakeresztelést vagy prozelita-fogást, hanem az egész erdélyi román egyház reformálását. Úgy, ahogy a megelőző évtizedekben Erdély szász és magyar egyháza a kegyurak, magisztrátusok és főrendek támogatásával és engedélyével egységesen felvette a reformációt, egy-egy nagyhatású reformátor útmutatása mellett reformáló zsinat keretében megvalósítva az egyház megújítását, olyan módon akarja e törekvés megvalósítani a románok reformációját is. E törekvés sajátossága és missziói jellege abban van, hogy nem a román egyház soraiban, papjai között keletkezik, hanem kívülről, a magyar reformáció oldaláról indul el.

Első képviselője Forró Miklós háportoni székely-magyar földesúr, aki 1564-ben Coresivel román prédikációs kötetet és szertartáskönyvet ad ki. A XVI. századi román irodalom egyetlen önálló terméke ez a közel 500 lap terjedelmű könyv, mely tovább akarja folytatni azt a munkát, amit Benkner János román Újszövetség-fordításai megkezdtek, de nem keleti, hanem reformátori szellemben.¹ Az ortodox-keleti pericopát követik a prédikációk, amelyekhez a textust az 1512. évi szláv Evangélium 1561. évi brassói román fordítása szolgáltatja, a beszédek maguk azonban nem akarják a szerző »tisztelét kifejezni« a

¹ A román reformáció e nagyjelentőségű irodalmi termékével meglehetősen mostohán bánt eddig a román irodalomtörténet és filológia. Míg az 1561. évi Evangéliumnak, az 1563. évi Apostolnak, sőt az 1581. évi görög-szláv eredetű brassói román homiliáriumnak is megvan az újkori kritikai, az Apostolnak éppen facsimile kiadása, addig erről az egyetlen példányban fennmaradt könyvről csak egy kéziratos másolat őriztetik a Román Akadémia könyvtárában. Az «Evangéliumok magyarázata» prédikációiról részletes ismertetést közöl Juhász idézett könyve a 49–68. lapokon.

román főpapok iránt, – úgy, amint ezt az 1559-i káté bevezetése írta – hanem szembefordulnak a keleti papsággal, »vladikákkal, érsekekkel, apátokkal, szerzetesekkel, papokkal és más effélékkel, akik az eszükkel vakok és nem ismerik, hogy miben áll a lélek üdvössége« és a reformáció szellemében tanítanak a hitről, megigazolásról, jócselekedetokről, bűjtről, a keresztény életfolytatásról és az egyházi szertartásokról. Forró Miklós prédikációs könyve valóban reformátori irat, nem egyszerű fordítása valamilyen szász vagy magyar Szentírás-magyarázatnak, hanem a román viszonyokkal ismerős, a román keleti egyház megújulását kereső prédikátor műve, aki beszédeiben nemcsak az evangéliumi igazság hű kifejezésére törekszik, hanem felveszi a harcot a román népi démonhittel, kuruzslásokkal és babonákkal, részletesen cáfolja a román egyházi vallásosság gerincét alkotó bűjt érdemszerző voltába vetett hitet és rámutat a román keleti kereszténység egyes hibáira, mint amilyenek emberi rendelkezések Isten törvénye elé való helyezése, a papok tudatlansága, az egyháziak hatalmaskodása. Reformátori jellege azonban nem támadásaiban, hanem pozitív vallástételében van, abban a komoly biblikus írásmagyarázatban, amellyel az egyes hittételeket fejtegeti.

A prédikációs kötet végén egy csonkán fennmaradt szertartáskönyv néhány lapját találjuk. A szertartáskönyvből csak az elejére tett három imádság, a keresztség és a házasság megáldása szertartásának szövege maradt fenn. A fennmaradt szövegek alapján meg lehetett állapítani, hogy eredetük magyar: Heltai Gáspár kolozsvári lutheránus plébános 1559-ben kiadott Ágendájának nagyon kevés módosítást tartalmazó fordítása a román szöveg.¹ Megmaradt azonban teljesen a szertartáskönyv bevezetése, mely világot vet arra, hogy milyen céllal adattak ki a prédikációk és a hozzájuk kapcsolt ágenda. Bibliai helyek idézése mellett röviden rámutat arra, hogy a keresztség, a házasság megáldása, a betegek Úrvacsorája, a liturgia Úrvacsora sákrámentuma és a halottak eltemetése szertartásában mi az a bibliai alap, amit meg kell tartani és mik azok a »toldalékok«, amiket el kell hagyni. A román egyház »Formula reformationis«-a ez a könyv, amelyet a XVI. századi román reformált püspökség elindítójának tekinthetünk. A

¹ A »Szertartáskönyv« (Molitvelnic) megmaradt részét bevezető tanulmánnyal együtt közre adta Nerva Hodoş: *Un fragment din Molitvelnicul Diaconului Coresi (1564). Prinos lui D. A. Sturdza*. Bukarest, 1903. 234–276. A szertartáskönyv magyar forrására Ilie Dăianu: *Un molitvelnic calvinesc pentru Români* c. tanulmánya világított rá, megjelent a Răvaşul 1908. évfolyamában. Kolozsvár, 168–181.

prédikációk és a szertartáskönyv megjelenésével egy időre esik az, hogy a brassói románok új papot kaptak, akiről György püspök azt írta 1568 januárjában kelt levelében, hogy »a brassóiak három eszten-deje, hogy *oláh prédikátort tartanak, keresztényt, mi discipulusunkat.*«¹

E György püspök az, akit az 1564-i nagy kiadvány szerzőjének tartunk s akinek a nevéhez fűződik a XVI. századi román egyház-reform elindítása. Nem tudjuk pontosan, hogy munkája mikor indul meg s hogy ő maga mikor tétetett püspökké. Az erdélyi országgyűlés 1566 évi határozata az első biztos adat, amit vele kapcsolatban ismerünk s ebből mint a reformáció képviselőjét ismerjük meg, akinek munkája már az országgyűlési végzés előtt is folyt. »Discipulusa« valószínűleg szintén a reformáció szellemében munkálkodott Brassóban.

»A religió dolgából végeztetett volt, – olvassuk a diéta jegyző-könyvében² – hogy az evangélium prédikálása semmi nemzet között meg ne háboríttassék... és az Istennek Igéje szabadon hirdetessék, kiváltképpen pedig az oláhok között, kiknek pásztori vakok lévén, vakokat vezetnek és ekképpen mind magokat, mind a szegény községeket veszedelembe vitték. Azoknak pedig, akik az igazságnak engedni nem akarnak, Őfelsége parancsolja, hogy György püspökkel, szuperintendenssel a Bibliából megvetélkedjenek és az igazságnak értelmére menjenek, kik ha úgyis az megértett igazságnak helyt nem adnának, eltávoztassanak, vagy ha oláh püspök vagy papok, avagy kalugerek lesznek és mindenek csak az egy választott püspökhöz, György szuperintendenshez és az őtöle választott papokhoz hallgassanak, akik pedig ezeket megháboríttanák, hitlenségnek poenájával büntessenek.«

György püspök munkája a román papok megnyerésére irányult. Az országgyűlés és a fejedelem akarata szerint azon kell fáradoznia hogy a papok megértsék a Biblia igazságát és a megértett igazságnak helyt adjanak. Munkája azonban nagyon sok nehézséggel találkozott. 1567-ben két fejedelmi rendelet és az 1568 évi tordai országgyűlésen kemény végzéseket hoznak, mivel nagyon sokan vannak a románok között, akik ellene állnak a választott püspöknek és őt tisztében elő nem bocsátják.³ A harc annyira elvadult, hogy a papok a reformációt akaró püspököt »csúf és utálatos szavakkal illetik, utálatos és különféle károm-lásokkal nem szűnnek meg izgatni a község és a többi papok botrán-kozására«.

¹ Hurmuzaki (Iorga) XV/1. 1170. sz., 627.

² *Erdélyi Országgyűlési Emlékek* (a következőkben E. O. E.). II, 326.

³ Az említett rendeleteket Hurmuzaki (Iorga) XV/1 közli 1167. és 1168. sz., 625. Az országgyűlés végzéseit lásd E. O. E. II, 338–344.

György püspök, majd 1569-ben következő utódja, Tordasi Pál¹ zsinatokra hívják össze papjaikat, hogy ott tanítsák őket és a zsinati határozatok tekintélyével és erejével kérhessék a világi hatóság embereit papok és egyházak feletti felügyeletre. 1568-ban Tövisen, 1569-ben Nagyenyeden és 1570-ben Kolozsvárt tartanak zsinatot.² A zsinati határozatokat románul és magyarul fogalmazzák meg, románul a »szegény nép« számára, magyarul pedig külső hatóságok számára, akiknek feladata volt örködni a felett, hogy a zsinati határozatok ellenére semmi se történjék a román egyházban. A nagyenyedi zsinat határozatának első pontja kimondja e reformáció alaptételét: »Pál az oláh nyelven való egyházak püspöke, mind az oláhbeli papokkal enyedi szinodusban végezték, hogy minden dolgok, kik Isten Igéje szerint az Isten nevét, tisztességét és dicséretét nézik, azok mind elő vetessenek és helyen maradjanak. Ami emberek szerzéseik pedig Isten igéjén kívül az keresztényi gyülekezetbe behozattak, azok mindenképpen hátra hagyattassanak, az Őfelsége birodalmában.« A reformáció szellemében tiltják a szentekhez való imádkozást, foglalkoznak az Úrvacsorával, elítélve azokat, akik »nem kommunikálnak, miképpen Krisztus parancsol«, elrendelik, hogy a népet meg kell tanítani a Credóra és a Miatyánkra, egyházfegyelmi intézkedéseket hoznak a népre és a papokra, a papok másodszeri házasságát megengedik és eltiltják a szolgálattól azokat, akik »rác nyelven« és nem románul tanítják a népet a szentségekre. Valószínűnek kell tartanunk a román papság akkori műveltségi viszonyai alapján, hogy a zsinati végzéseket a hitvallási és szertartási reformokat sem az összegyűltek, sem a szándékosan elmaradók nem értették meg. A harc, amit a papok a püspökök ellen folytattak, nem hasonlítható semmiben sem a nyugati reformáció tanvitáihoz. Szemükben egy felötlő dolog jelent meg: az, hogy az új irány elveti azt a szent nyelvet, amelyen eddig a liturgikus szövegeket mondták, többnyire értelmetlenül, mintegy ráolvasásszerűen, varázsigékként, s e helyett a román nyelvet vezeti be. Ez ellen indul meg a

¹ Szentgyörgyi György utolsó fennmaradt levele 1568 januárjában kelt. 1569 februárjában nevezte ki János Zsigmond fejedelem Tordasi Pált román püspökké. A fejedelmi irat jellemzése szerint tanult, jeles életű, tisztességes erkölcsű egyházi ember. Vö. Hurmuzaki (Iorga) XV/1, 1183. sz., 635.

² A tövisi zsinatról értesít Hurmuzaki (Iorga) XV/1, 1170. sz., 627. A nagyenyedi zsinat határozatait közli Hurmuzaki (Iorga) XV/1, 1186. sz., 638. E zsinatot tévesen nevezi Gergely Ferenc az első román református zsinatnak: »Az 1569. első román református zsinat és előzményei.« Erdélyi Múzeum. Kolozsvár, 1937-i évfolyam 119 sk. A kolozsvári zsinatról Tordasi Pál egyik leveléből tudunk: Hurmuzaki (Iorga) XV/1, 1197. sz., 645.

harc, amint azt János Zsigmond rendelete felemlegeti: »a papok az egyházbéli szolgálatokat és isteni dicséretet nem akarják a község érté- sére tulajdon oláh nyelven művelni és szolgálatni, de idegen rác nyelven.«

A román reformált püspökség történeti jelentősége az, hogy a brassói román nyelvű könyvkiadás kezdeményezését tovább vive meg- indítja a nyelvharcot a román papok között s ugyanakkor a román nyelv bevezetésével együtt a keleti egyháznak a reformáció szellemé- ben való megújítására is tett kísérletet. A fennmaradt szertartáskönyv és zsinati végzések alapján nem lehet megállapítani a reformáción belül confessionális jellegét, azt, hogy György püspök és Tordasi Pál a lutheri vagy a helvét-szakramentárius irány híve lett volna, kétségtelen azonban, hogy missziói törekvéseik támogatásában szerepet játszott az erdélyi valláspolitikai irányát az 1567–1570-es években meghatározó unitárizmus.

György püspöknek János Zsigmond fejedelem általi kinevezése nemcsak a román reformáció megindulását jelentette, hanem az erdélyi román egyház országos szervezetének a kialakulását is. A XV. század- ban még csak olyan utazó püspökök jelennek meg az erdélyi román papok között, amilyen az említett Kaffai János volt. A XVI. század első felében két román püspökség létesült Erdélyben, az egyik Észak- Erdélyben, Réven, a másik Hunyad megyében, Algyógyon.¹ E két püspökség hatósugara azonban nem terjedt túl annak a magánbirtok- nak a határain, amelyet északon, Szolnok-Dobokában a moldvai vajda, Hunyadban pedig a havasalföldi uralkodó kapott a magyar királytól, illetőleg az erdélyi fejedelemtől szövetség és támogatás fejében. György püspök kiválasztásában és tisztjébe való beiktatása által Erdély egész román egyháza nyert törvényesen elismert főpásztort. Az országos püspököt a fejedelemség tisztjei és magisztrátusai támogatják munkájá- ban, országgyűlési végzés szabja meg jövedelmeit, a fejedelem pedig udvarházat ajándékoz neki. A gondoskodás kiterjed a reformált román egyház papjaira is, s fejedelmi rendelet intézkedik arról, hogy azok a papok, »akik Isten Igéjét igazán hirdetik«, minden családtól egy-egy kalangya búzát kapjanak.²

¹ Metes: i. m. időrendben felsorolja a XV. századi utazó püspökökre vo- natkozó adatokat és részletesen ismerteti a XVI. századi északerdélyi és dél- erdélyi román püspökségeket: 61–79.

² A román papok jövedelmét első ízben az 1569-i tordai országgyűlés sza- bályozza E. O. E. II, 360–366. A román püspök papjaitól évente egy forint adót szedhetett, az 1571-i marosvásárhelyi országgyűlés e püspöki adó bizto- sítása mellett intézkedett, hogy a román püspök e mértéken felül ne zsarolja lelkészeit. E. O. E. II, 373–379.

1566-tól négy éven át, János Zsigmond, az első erdélyi fejedelem uralkodása végéig állott fenn ez, a missziói törekvések szempontjából annyira kedvező állapot. Báthori István, a későbbi lengyel király trónra-
léptével megváltozik a helyzet. Nem fordul szembe a román reformátori
iránnyal, de nem áll mögötte olyan támogatással, amint azt a vallási
rajongás világában élő János Zsigmond tette. Bölcs és türelmes a sok-
vallású Erdély valláspolitikájának irányításában s megengedi a román
reformált püspökség mellett a román keleti egyház szervezkedését is.
A szerbiai Ipekben felszentelt Jephthia püspök számára kiadott me-
gerősítő rendelete veti meg az alapját az országosan elismert erdélyi
román keleti püspökségnek.¹ A keleti egyház fejedelmileg megerősített
szervezkedése döntés elé állította a román papságot, amelynek eddig
mintegy 5–6 éven át egyetlen elismert főhatósága volt: a reformált
püspök. Választani lehetett a régi vallásformák új megerősödését hozó
Jephthia püspöksége és a nemzeti nyelvű, reformált egyház között.
Báthori István ellenreformációja szétoszlatta azt az illúziót, mintha az
erdélyi román egyház a maga egészében elfogadta volna a reformációt,
ellenben világosságra hozta, hogy hol vert mélyebb gyökeret az Isten
Igéje hatásával építő misszió. 1571 után nem olvasunk már arról, hogy
e megmaradó román reformált egyháznak volna hatalma kényszerítő
erővel küzdeni az ellentálló papokkal, de hogy végkép nem szűnt meg,
arra bizonyíték az erdélyi országgyűlés 1577-ben hozott határozata,
mely megengedi Tordasi Pál halála után, hogy »a görög professziótól
elszakadt és az Isten Igéjét tulajdon nyelveken hallgató oláhok« új
püspököt válasszanak maguknak.²

Az új püspök, időrendben a harmadik, Tordasi Mihály, reformátori
munkáját egy újabb nevezetes román nyelvű egyházi könyv őrizte meg.
Az 1571 után bekövetkezett egyházpólitikai irányváltás nagy for-
dulatot hozott a reformációval oly szépen megindult könyvkiadásban.
A román nyelvű irodalmi termelés visszaszorul, s helyét szláv egyházi
könyvek hosszú sora foglalja el. Coresi brassói nyomdájából 1560–1570
között az említett négy román nyelvű kiadványon kívül még két kisebb:
a román Zsoltár és a román Liturgia került elő, összesen hat s ugyan-
akkor csak két szláv nyelvű nyomtatvány. 1570-től 1583-ból előkerült
munkájáig könyvtermésének mérlege 7 szláv, 1 román és 1 román-

¹ Az új valláspolitikai irányzat és a keleti egyház megszervezése kapcsola-
latára nézve Juhász 91–95. A Jephthia püspökségét megerősítő irat Hurmuzaki
(Iorga) XV/1, 1211. sz., 635.

² E. O. E. III, 118.

szláv nyomtatvány. Ugyanebben az időben még egy román nyomdász működik Erdélyben, Lőrinc diakónus, aki 1570–1580 között az uralkodó egyházi iránynak megfelelően öt szláv és egy szláv-román kiadványt jelentet meg.¹ A Coresi nyomdájában 1570 után megjelent egyetlen román kiadvány, az 1581. évi »Evangéliumok magyarázata« nagyterjedelmű prédikációs kötet, amelynek kiadására szintén egy szász lutheránus ember, Hirscher Lukács, Benkner utóda a brassói bírói székben adott pénzt. E második prédikációs kötet azonban nem a reformáció célkitűzéseit szolgálja. Az 1581. évi »Evangéliumok magyarázata« XIV. századi bizánci eredetű, görögkeleti homilia, amelyet szláv fordítástból ültettek át a román nyelvre.² A román népnyelven kíván ez a könyv is egyházi kultúrát teremteni, azonban nem Tordasi Mihály, hanem Gennadiusz vladika akaratával jelenik meg. A görögkeleti reakció visszahelyezi uralmába a szláv nyelvet s az egyetlen román kiadvány célzata kétségtelenül az, hogy ellensúlyozza az 1564. évi nagyhatású protestáns prédikációs könyvet.

Ilyen körülmények között jelenik meg 1582-ben Déván Geszthy Ferenc dévai várkapitány, református zászlósúr költségén az a kiadvány, amely a gazdag görögkeleti könyvterméssel szemben tovább folytatta a román reformáció irodalmát. E könyv a szászvárosi »Paliia«, az Ószövetség első két könyvét adja román fordításban Heltai Gáspár 1551-ben megjelent magyar nyelvű Ószövetsége alapján.³ Az első két könyv fordításával egyidejűleg elkészült az Ószövetség történeti könyveiből további hét is, valamint a próféták egy része – ezek azonban kéziratban maradtak. A vállalkozás azonban nem kevesebbet akart, mint a teljes Ószövetséget adni a román nép kezébe. A fordítók nevét megőrizte a megjelent két könyv előszava. Tordasi Mihály püspök vezetése mellett a karánsebesi és lugosi román prédikátor, a szászszesebesi

¹ A XVI. századi erdélyi román és szláv könyvek pontos felsorolását közli D. R. Mazilu: i. m. 8–9 és 61–62.

² Újra kiadták Sextil Pușcariu és Alexandra Procopovici: *Diaconul Coresi, Carte cu învățătură 1581*. I. București, 1914. Coresi 67 prédikációjából 52-nek a görög eredetét tisztázta Vasile, Grecu: *Isvorul principal bizantin pentru Cartea cu Învățătură a Diaconului Coresi din 1581*. Academia Română. Studii și Cercetări XXXV. București, 1939. E prédikációk Kaleka János konstantinápolyi pátriárka (1334–1347) homiliái, amelyeket Coresi valamilyen szláv fordítás alapján ültetett át román nyelvre.

³ A szászvárosi Paliia első részének új kiadása Mario Roques: *Paliia d'Orăștie*. Paris, 1925. A Paliia magyar forrását I. Popovici: *Paliia dela Orăștie, 1582*. Analele Academiei Române. Tom. XXXIII. Memoriile Secției Literare, București, 1911 mutatta ki.

román rektor és a vajdahunyadi esperes vettek részt a munkában. Gyülekezeteik Erdélynek azt a délnyugati területét írják körül, ahová visszahúzódva megmaradhatott a román reformált egyház, amelyet a XVI. századi erdélyi reformáció valláspolitikája hozott létre s amelynek emlékét néhány nagyértékű román könyv őrizte meg.

AZ ERDÉLYI FEJEDELMEK VALLÁSPOLITIKÁJA ÉS A ROMÁN EGYHÁZ

A XVI. századi erdélyi román reformáció megindítója néhány forrongó év valláspolitikai iránykeresése volt. A XVII. századi rendezettebb Erdély az országkormányzat gondjai közé nagyvonalú tervszerűséggel állítja be a román egyház megújításának tervét. A román misszió hordozói nem városbírák és vidéki főurak, nem is az országos rendek, hanem e kornak kiemelkedő személyiségei, az erdélyi fejedelmek. Bocskai István, Bethlen Gábor, I. Rákóczi György szerencsés hadviselői, diplomáciai művészetük és belső országépítő munkájuk kezükbe adja a kis ország minden politikai hatalmát s vállukra rakja az ország minden terhét és megoldásra váró kérdését. Abszolutisztikus uralmuknak azonban erkölcsi tartalmat ad buzgó reformátusságukból, bibliai hitükből fakadó küldetéstudatuk.

»Mi, országunk népeinek és azok törvényeinek és szokásainak hatalmunk által való megtartására és megerősítésére vagyunk isteni akarat folytán elrendelve«¹ – írja az egyik román püspököt megerősítő rendeletében Bocskai István, s szavai többek személyes hitvallásnál, bennük az erdélyi fejedelemséget éltető és fenntartó elv jut kifejezésre. Az erdélyi türelmesség kialakulásában nemcsak a politikai realizmusnak volt szerepe, hanem annak a vallásos meggyőződésnek, amely a fejedelmet Isten előtti felelősséggel kötelezte országa minden népének és minden »törvényének« (vallásának) megoltalmazására. Mi sem bizonyítja ezt jobban annál, mint hogy a fejedelmi gondoskodás nemcsak a privilegiált nációk: a magyar nemesek, székelyek és szászok egyházára terjed ki, hanem befogadja a jobbágysorban élő, bevándorolt román nép egyházát is.

Hogy ez a türelmi szellem és fejedelmi gondoskodás mit jelentett a román egyházra nézve, azt világosan mutatja Báthori Gábor nagyjelentőségű rendelete, mely Bethlen Gábor (1614), I. Rákóczi György (1638)

¹ Augustin Bunea: *Vechile episcopii românești a Vadului, Geoagiului, Silvașului și Bălgradului*. Balázsfalva, 1902. 73–75.

és II. Rákóczi György (1653) megerősítő végzései, majd Barcsay Ákos (1659) és Apafi Mihály (1673) hasonló szellemű rendelkezései folytán a XVII. század egész idejére meghatározta a román papok szociális helyzetét. A rendelet 1609 június 9-én Gyulafehérvárt adatott ki. A román papok érdekében többen az ország főurai közül közbenjártak a fejedeleminél, rámutatva arra, hogy a román papok robottal terhelhetnek, földesuruk joghatósága alól más földesúr birtokába nem költözhetnek és azonos terheket hordanak a többi jobbágyokkal. »Kegyességünk őszinte érzetéből, – mondja a fejedelmi rendelet – amellyel viseltetünk az üdvözítő tan és a papi rend iránt, megsajnálva a görögök dogmáját és hitvallását követő egyházak román papjainak nyomorúságát és szerencsétlen állapotát« – elrendeli, hogy a román papok vétessenek ki a jobbágysorból. Egyfelől a szabad költözködés jogát adja meg számukra: az eklézsia kívánságát követve, szabadon költözhetnek egyik helyről a másikra, feleségükkel, gyermekeikkel, minden javaikkal együtt, nem kötve ki mást, mint azt, hogy a költözködés a gyulafehérvári vladika előzetes tudtával történjék. A kiváltságlevél második intézkedése az, hogy felmenti a román papokat mindenféle jobbágyszolgáltatás alól, kivéven azokat az ajándékokat, amiket hagyomány szerint szoktak földesuraiknak adni.¹

E rendelkezések jelentőségét különös mértékben kiemeli az, ha összehasonlítjuk a román vajdaságok román papságának helyzetével és ha az egész intézkedést a XVII. század vallásháborúkkal teli mérlegére tesszük. A román vajdaságokban a XVII. század folyamán a román papság a parasztság rendjéhez tartozott, ha azon belül megkülönböztetett helyzete is volt. A megkülönböztetett helyzet abban állott, hogy bár időnként »fejedelmi adót« is fizettek, rendszerint való és állandó terhük csak a »püspöki adó« volt, amit nem a vajda emberei, hanem az esperes egyik diakonusa szedett be tőlük.² Ezenfelül csak bizonyos ajándékokkal tartoztak. Igaz, a papság helyzeténél előnyösebb helyzetben voltak a szerzetesek, akik a görög-szláv egyházi műveltséget képviselték s a fejedelmi udvarhoz, a fejedelmek gondoskodásához közelebb állva, nagy birtokokra tudtak szert tenni.

¹ Báthori Gábor kiváltságlevelét Bethlen Gábor és I. Rákóczi György megerősítő záradékával együtt közli Juhász 239–243. Barcsay Ákos kiváltságlevelét lásd Timoteiu Cipariu: *Archivu pentru filologia și istoria*. Balázsfalva, 1867–1870. 571–572. Apafi Mihály 1673-i rendelete T. Cipariu: *Archivu*, stb. 573–574.

² Nicolae Iorga: *Istoria Bisericii Românești și a vieții religioase a Românilor*. II. kiadás, I. București, 1929. 274–277.

Báthori Gábor kiváltságlevelének igazi jelentősége akkor áll előttünk, ha tekintetbe vesszük, hogy olyan időszakban jött létre és állott fenn, mely nem ismerte a liberalizmus szerinti »vallási türelmet«. Nem kívánunk itt a harmincéves háború elvadult protestáns-katolikus harcaira vagy a francia protestantizmus XIV. Lajos korabeli helyzetére hivatkozni, csupán arra mutatunk rá, hogy a XVII. századi Erdélyben szigorú törvények tiltották a vallási innovációkat, a négy bevett (római katolikus, lutheránus, református és unitárius) valláson kívüli egyházi irányok előtörését; a szombatos szektát például, amelynek képviselői között olyan nagytekintélyű férfiak állottak, mint Péchy Simon, Bethlen Gábor egykori kancellárja, szigorú törvények, rendeletek és hűtlenségi perek szorították vissza. A keleti egyház mögött nem állott semilyen döntő társadalmi vagy politikai erő, »az oláh Natio az hazában a statusok nem számoltatott« – állapítja meg az erdélyi törvénykönyv, a román egyház helyzete mégsem volt kedvezőtlen. A román egyházat védte a fejedelmek türelmessége és jóindulata. Az 1653-ban keletkezett nagy erdélyi törvénykönyv, amely összefoglalta az addigi országgyűlési végzéseket és irányt szabott a jövő fejlődésnek, félreérthetetlenül juttatta kifejezésre a fejedelmi türelmességen nyugvó privilégiumszerű helyzetét. A törvénykönyv (első része, első fejezetének harmadik szakasza) megtiltja a vallási innovációkat és büntetést szab azokra, akik a négy bevett vallás értelmén kívül mást tanítanak, abban maradnak, vagy azt terjesztik, e tilalom és büntetés alól azonban kivételek a román egyház hívei: »ide nem értvén az oláh vagy görögök szektáján lévőket, kik pro tempore szenvedtetnek usque beneplacitum Principum et Regnicolarum.¹ Ez az ideiglenesség (»pro tempore«), láttuk, az egész XVII. századon át fennállott, a fejedelem és a rendek jótetszése pedig a »megtúrt« vallás papjai számára olyan helyzetet biztosított, mely megközelítette a bevett vallások papságának helyzetét és semmivel sem maradt el e papságnak a román vajdaságokban elfoglalt társadalmi helyzete mögött.

A vallási meggyőződésből következő fejedelmi türelmességnek a vallási meggyőződés szab korlátokat. Csak a közömbösség és a racionalista liberalizmus tekintette a vallást magánügynek s a közügyek szempontjából indifferens tényezőnek. A XVII. századi fejedelmi intézkedésekben ilyen gondolatnak nyomát sem találjuk, ellenben annál sűrűbben találkozunk olyan megnyilatkozásokkal, amelyek a fejedelemnek az egyház feletti örökösödést teszik első kötelességévé. A legvilágosabban e

¹ *Approbatae Constitutiones*. Nagyvárad, 1653. 3.

gondolatot I. Rákóczi Györgynek egy másik román püspököt megerősítő rendeletében találjuk leírva. »Országunkra és alattunk levőkre való mindenkori szorgalmas vigyázásunkban főgondunk lévén arra is, – mondja az 1641-ben kiadott rendelet – hogy az isteni szolgálat minden rendek között az ő Igéjében kijelentett akaratja szerint megtartassék.«¹

E »vigyázás« készíti arra Bethlen Gábort, hogy Theophisus vladikát, aki gyulafehérvári román pap volt, 1615-ben beiktassa az északi erdélyi területek püspökségébe is s így egy fő alatt egyesítse az egész erdélyi román egyházat. A kinevező iratban kötelességévé teszi, hogy az igaz Istenről, Atyáról, Fiúról és Szentlélekről való igaz tanítást minden olyan helyeken és gyülekezetekben, amelyekben eddig is virágzott, megőrizze, szakadásokat ne engedjen, a gyalázkodókat és akármiféle innovatort megfelelő vizsgálat után a hitre rákényszerítse és a fejedelemnek is megjelentsen. Felhatalmazza, hogy kézzel a papokat szenteljen, espereseket válasszon, házassági és más, az egyházi székhez tartozó ügyekben ítéletet hozzon, a lelkészekre felügyeljen, a vétkeket illő módon megbüntesse, az egyháziakat nyomorgató, hatalmaskodó világiak felett ítélkezzék, az eklézsiákat pedig jó és illő módon kormányozza. Elrendeli a fejedelem, hogy a magisztrátusok a vizitációk alkalmával mindenben segítségére legyenek a püspöknek, azok pedig, akik erőszakoskodásaikkal elraboltak valamit a román egyháztól, pénzbüntetéssel sújtassanak: ha nemes ember a bűnös, 200 forintot fizessen, ha jobbágy, 12 forintot.

Ez a rendelkezés a fejedelmi felelősségtudatnak a megnyilatkozása. A fejedelem Isten előtt felelősnek tudja magát azért, hogy mi módon él alattvalói között Isten neve és tisztessége. Az egyház fegyelme, rendjének, papok, esperesek ordinálásának, vizitációk megtartásának az intése az állam békéjének és rendjének a hasznára van, de abban a magasabb értelemben, hogy az egyház fegyelmi rendjére felvigyázó állam valójában Isten akaratát tölti be és e tevékenységéért Isten jutalmát veszi el. Ez a felügyelet, a román egyház belső rendjének, életének ilyen vallásos felelősségérzésből való irányítása a XVII. századi erdélyi valláspolitikának a románokkal szembeni sajátos missziói módszerét teremti meg.² E misszió nem elnyomás vagy üldözés és nem is

¹ Burdánfalvi Ábrahám biharmegyei román püspök kinevezési iratának bevezetése. A gyulafehérvári Liber Regius alapján közli Juhász 244–245.

² A XVII. századi erdélyi valláspolitikának a román egyházzal szembeni magatartására, a kondíciók általi reformálásra nézve lásd Juhász 125–174. Theophisus vladika kinevezési iratát Nicolae Dobrescu adta ki: *Fragmente privitoare la istoria bisericii române*. Budapest, 1905. 19–22.

térítési kísérlet, hanem a görögkeleti egyház belső átalakítására való törekvés. E fejedelmi figyelmeztetés, mellyel itt Bethlen Gábor a püspök felé fordul, az idők folyamán kiépül s Bethlen utódai olyan kötelességek teljesítését is »conditio«-ként állították a görögkeleti püspök elé, melyek már nem a keleti, hanem a református egyház szelleméből és rendtartásából keletkeztek.

A kondíciók általi reformálás törekvésének legnagyobb képviselője Gelej Katona István. Geleji, 1633-tól 1649-ig az erdélyi református egyház püspöke, kiváló teológus és erélyes egyházkormányzó, aki korszakos jelentőségű munkát végzett a román reformáció területén. Az I. Rákóczi Györggyel kezdődő korszak román valláspolitikáját, irányát, eszközeit ő határozta meg. Leveleiből kitetszik, hogy meggyőződése szerint kevés különbség áll fenn a keleti és a református egyház között. »Én a szenteknek és a képeknek tiszteletében és a Szentléleknek szárszármazásán kívül az igazi görög vallásban alig látok több különbséget a hitnek ágazatában mitőlünk, hanem inkább mind csak a külső rendtartásokban és ceremóniákban vagy a különbség.«¹ Úgy vélte, hogy mivel kevés a dogmatikumbeli különbség, meg lehet valósítani a két egyház unióját. A »ceremóniák« értékét és helyét nem látta meg, azt hitte, ezeken könnyen lehet változtatni s az egység igazi hátráltatóját a román egyház elmaradottságában és a román nép superstícióiban látta. Hite az volt, hogy a román babonáság elleni küzdelem a görög egyház igazi arcát fogja felragyogtatni, azt a görög vallást hozza felszínre, mely nem sokat különbözik már az evangéliumi reformált hittől.

1634 óta különböző kísérleteket tesz arra, hogy a román püspök számára a fejedelem olyan kondíciókat szabjon, amelyek a román egyház megtisztítását szolgálják s ezáltal előmozdítsák az unió ügyét. Törekvése mintegy kilenc év múlva, az erdélyi román egyház 1640–1643 közötti válsága, a moldvai származású vladika fegyelmi pere és üldözése után jut diadalra. 1643-ban az új román püspököt, Simion Ștefant Rákóczi György a Geleji által megfogalmazott kondíciók betartásának ígérete mellett erősíti meg a püspökségben.² E kondíciók ettől az időponttól a református korszak végéig megmaradnak s az egymás

¹ Geleji Katona Istvánnak I. Rákóczi Györgyhöz intézett leveleit közreadta Ötvös Ágost az Új Magyar Múzeum 1859-i évfolyamában. Az idézett rész Gelejinnek 1640 szeptember 24-én kelt leveléből való.

² A 15 kondíció magyar fordítását közreadta Jancsó Benedek: *A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota*. I. Budapest, 1896. 530–532. Az eredeti latin szövegű megerősítő fejedelmi iratot, melynek bevezetése a moldvai Ilie Joreszt elmozdítása körülményeiről is értesít, közli Juhász 246–251.

után következő román püspökök kötelesek ez utasítások szellemében vezetni egyházukat.

A 15 pontból álló kondíciók elsei kötelezik a román püspököt és papokat, hogy az Isten Igéjét minden lehető alkalommal a bibliai szentiratok szellemében és a nép nyelvén hirdessék, a román nyelvű kátét elfogadják és az ifjúságot arra szorgalmasan tanítsák. A Keresztséget és az Úrvacsorát a Jézus Krisztus rendelése szerint szolgáltatják ki a Keresztséget tehát egyszerűen vízzel, az Úrvacsorát pedig két szín alatt. Az istentiszteleten Jézus Krisztus isteni felségét imádják, a szentekét tisztelik, a keresztet és a templomi képeket nem részesítik vallásos imádatban. A temetéseknél a püspök és papjai kötelesek küzdeni a vénasszonyos babonák ellen. Részletes utasításokat adnak a kondíciók, a házasságok megkötésénél követendő kánonjogi eljárásra, valamint az egyházi fegyelmezésre. Fontos feltétel volt az is, amit a 10. pont fejezett ki s amely szerint sem maga a püspök, sem papjai nem fogják háborgatni azokat, akik áttérnek a református egyházba. A 11–13. pontok az előzőek biztosítékeképpen a püspök egyházkormányzati és egyházi törvénykezési hatáskörét írják körül. Az abszolút tekintélyű keleti püspök jogait alaposan megnyirbálva, e pontok arra kényszerítik, hogy kormányzati és törvénykezési jogait ossza meg a papok zsinatával és az esperesek tanácsával, másfelől kötelezik arra, hogy minden fontosabb dologban kérje ki a református püspök tanácsát és fogadja el felügyeletét. A 14. kondíció eltiltja a román papokat és püspököt attól, hogy magyarokat eskessenek össze vagy válasszanak el, hogy magyar gyermekeket kereszteljenek, ellenben meglepő szabadelvűséggel helyet ad a román pap funkciójának a vegyesházasságok bizonyos csoportjának megkötésénél abban az egyetlen esetben, »ha valaki a románok közül magyar asszonyt vagy szűzet vesz feleségül és az kívánná, hogy román pap eskesse össze.« A 15. pont meghatározza, hogy milyen ajándékot köteles adni a román püspök évente a fejedelemnek.

A vegyesházasságok ügyét szabályozó fejedelmi parancs világos bizonyítéka az erdélyi valláspolitikai türelmi szellemének, melytől semmi sem állott távolabb, mint az, hogy a reformáció által a román egyház és nép elnemzetlenítését készítse elő. Az erdélyi valláspolitikai a román egyház belső megújítását szolgálta, s ennek fontos eszköze volt a román egyházi kultúra megteremtése.

A Rákócziak bukása, az 1658–1662 közötti nagy erdélyi pusztulás után elvész a Rákócziak román nyomdaja, megerősödik a keleti egyháznak a reformátussal szembeni ellenállása, s ez a román nyelvű egyházi kultúra elhanyagolásában nyilvánult meg. Így válik szükségessé az,

hogy Apafi Mihály fejedelem udvari papja és az erdélyi református püspök (Topheus Mihály és Kovásznai Péter) tanácsára további négy ponttal egészítse ki a kondíciókat.¹ A négy új feltétel közül az első megköveteli, hogy a püspök Gyulafehérváron kívül Hunyadban, Máramarosban és Kőváron is állítson fel román iskolát, az ifjakat tanítsák román írásra és olvasásra. Vissza kell állítani – rendelkeznek tovább a kondíciók – a gyulafehérvári nyomdát. A harmadik pont szerint azok a papok, akik nem tudnak románul, hanem idegen nyelven mormognak a templomban, néhányszori keresztény intés után távolíttassanak el hivatalukból. A román reformáció e legrégebbi kívánsága eddig, különös módon, nem szerepelt a kondíciókban, hogy azonban 1669 után érvényt szerzett ennek mind a román papság, mind a fejedelem, azt Acacius Josafat püspök 1682. évi pere mutatja. E görög szerzetes, aki a református egyházzal únióban élő erdélyi román egyház kebelében XVII. század megerősödött keleti, görög szellemét képviselte, elsősorban papjaival került ellentétbe, akik nem tudtak belenyugodni abba, hogy idegen származású, görög főpap, aki »még a Miatyánkot, Credót és a tízparancsolatot sem tudja elmondani oláhul«, álljon egyházuk élén. A román papok zsinata ezen a címen fosztja meg Acacius Josafatot püspökségétől: »mivel az oláh nyelvet nem tudja, az 1., 2., 3., 4. és 18. condíciók szerint teljességgel alkalmatlan megírt hivataljának gyakorlására.«² Az utolsó, 19. kondíció még szorosabbra vonta a magyar püspök és a román vladika és román egyház kapcsolatát. Ennek következménye volt az, hogy a fejedelem 1674-ben a református püspököt megbízta a román gyülekezetek meglátogatásával és ellenőrzésével. A román papok zsinatán pedig ebben az időben együtt elnököl Horti István, a magyar református püspök és a román vladika s a református püspök magát a »magyar és román egyházak püspökének« nevezi.

A XVII. századi missziói törekvések főirányát alkotják azok a valláspolitikai rendelkezések, amelyek a kondíciók által, a román püspökség keretének és szervezetének érintetlen megtartása mellett kívánják

¹ Az új négy pont Brankovics Száva feltételei közé foglaltatott be első ízben 1669 elején. Cipariu: Archivu 611–612. jellemző a fejedelmi valláspolitikai következetességére, hogy a vladikát akkor szorítja rá újból a kondíciókra, sőt azokat négy új ponttal bővíti, amikor az oroszországi kollekta-úttjáról érkezett haza. Moszkvából a keleti egyház protestáns-ellenességét is magával hozta, s Kovásznai Péter fontosnak látta megerősíteni a román egyház és a reformáció közötti kapcsolatot. A kondíciók olvashatók az E. O. E. XVIII, 486–492. lapjain, valamint Juhász 259–260. lapokon.

² Acacius Josafat perének iratait ld. E. O. E. XVII, 292–305.

megvalósítani a román egyház belső megújulását. Maguk a kondíciók említést tesznek azonban azokról a románokról, akik a gyulafehérvári vladika egyházát elhagyva, a »Szentlélek indítására az igaz, orthodox (református) hitet vették fel és a református püspökséghez csatlakoztak«.¹ A fejedelmi valláspolitikai, bár második sorba helyezetten, tovább folytatta a XVI. század missziói kezdeményezését is s erősíteni, megtartani és kiterjeszteni igyekezett a román református gyülekezeteket.

A XVI. század végi ellenreformáció meggyöngítette a román református egyházat, s Mihály vajda rövid erdélyi uralma hátrányos helyzetbe hozta a megerősödő keleti egyházzal szemben. Rákóczi Zsigmond fejedelem ezért, már 1608-ban rendeletet ad ki a román reformátusok kérésére, meghagyva, hogy »az orthodox (református) religiót szabad legyen az oláhok között vallani.«² A román református egyház XVII. századi története sok tekintetben eltér a XVI. századi kezdetektől János Zsigmond idejében a fejedelmi hatalom és az országgyűlés akarata áll a megindított reformáció mögött, a XVII. században e tényezők – láttuk – a görögkeleti püspökség mögött állanak s egyfelől annak szociális törekvéseit támogatják, másfelől ezt a görögkeleti egyházat akarják megnyerni és a reformátushoz közelíteni. A görögkeleti püspökségből kiszakadt román gyülekezetek gondja ilyen módon a református egyház lelkészi vezetőire, papokra és esperesekre hárul. 1614-ből származó oklevél tanúsága szerint Bihar, Kraszna és Belső-Szolnok vidékén sok román pap elszakadt »a görögök tévelygésétől« s reformátussá lett. E munkát közöttük Milotai István szatmári prédikátor, tiszántúli református szuperintendens, Diószeghi Márton székelyhídi református esperes, valamint sok más református pap és esperes kezdeményezte.³ A szatmár–biharvidéki román reformáció méreteire jellemző, hogy Nagyváradon a református zsinat keretében 1616-ban hatvan román papot szenteltek fel e gyülekezetek számára.⁴ Ugyancsak ennek a vidéknek volt »orthodoxus«, azaz református román püspöke az a Burdánfalvi Ábrahám, akit tisztségében 1641-ben erősített meg I. Rákóczi György.⁵

A tulajdonképpeni Erdélyben a román református egyház azon a délnyugati területen maradt fenn, amelyet átítatott már a középkori ferences misszió hatása s ahol fenntarthatta magát a Tordasiak román reformált püspöksége. Geleji Katona István, aki nagymértékben vitte

¹ Kondíciók 10. pontja.

² Cipariu 609–610.

³ Juhász 139.

⁴ A. Veress: *Bibliografia Româno-Ungară*. I. București, 1930. 72.

⁵ Juhász 244–245.

előre a román keleti püspökség kondíciók általi reformálását, megpróbálja kiterjeszteni a közvetlen felügyelete alatt álló román református egyházat is. Ő látta a legvilágosabban, hogy ha komoly eredményt akar elérni a románok közti misszióban, nem elégedhetik meg semilyen félmegoldással. A nemzeti nyelvű igehirdetés, vagy a külsőleges szervezeti kapcsolat mind kevés ahhoz, hogy a román nép megismerje »az igaz és orthodoxus hitet«. Csulai György, Rákóczi udvari papja segítségével azon fáradozik, hogy minél több román esperességet szakítson el a gyulafehérvári vladikaságtól és rendeljen a református püspök kormányzása alá. Az 1640-es évek elején e tekintetben olyan mozgalmat fejt ki, hogy amikor Simion Ștefan elfoglalta a vladikai tisztelet, 20 esperességből 17 a református püspök joghatósága alá tartozott. E helyzet azonban átmeneti volt, Geleji nem tudta azt megtenni. A fejedelem – valószínűleg a román papok ellenzése láttára – elejti a református püspöknek ezt a törekvését s 1643-i rendeletében visszarendeli az elszakított esperességeket a vladika alá, Geleji egyházában csak kilencet hagyva meg. E kilenc református román esperessé az alamori, szászvárosi, hátszegi, hunyadi, illyei, kőrösi és a három fogarasföldi.² Amint a felsorolásból sejthető: a régi, XVI. századi román református gyülekezetek vidékét akarta megtartani s ezen a területen vetni meg alapját annak a román egyháznak, amely felé lépésről-lépésre vezette a vladikát papjaival és híveivel együtt.

Nem lehet pontosan megállapítani, hogy Gelejinek ez a törekvése milyen eredményt hozott. Fogaras földjéről tudjuk, hogy ott Lorántffy Zsuzsánna fejedelemasszony, majd Apafi Mihály és felesége, Bornemissza Anna tovább folytatták ezt a missziót s a fogarasvidéki román egyházakat a fogarasi református eklézsia lelkészéből és gondnokaiból álló bizottság vizitációja alá rendelték.³

A román református gyülekezetek és esperességek némi nyomát még megtaláljuk az 1700. évi görög-katolikus únió körüli harcokban.⁴ A görögkatolicizmus hódító áramlata elleni küzdelmük azonban bele-torkollik egyfelől a keleti egyház katolikusellenes küzdelmeibe, másfelől a Rákóczi Ferenc szabadságharcának eseményeibe.

¹ Geleji 1643 március 4-i levele. Erdélyi Protestáns Közlöny 1881, 6–7. Vö. Nagy Géza: *Geleji Katona István személyisége levelei alapján*. Erdélyi Múzeum 1940, 35–48.

² A Simion Ștefant kinevező fejedelmi irat bevezetése. Juhász 247.

³ *Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár*. VIII. 110–112, 119 és 129

⁴ Pokoly József: *Az erdélyi református egyház története*. III. Budapest, 1904, 44–46.

Erdélynek a Habsburg-uralom alá kerülésével megszűnt a református missziót szolgáló valláspolitikai további lehetősége. A református fejedelemség megszűnte magával hozta, hogy nem volt, aki továbbra is »kondíciók« által kényszerítse a román püspököt a kálvinista hatás elfogadására, a magyar református egyház erdélyi vezetőszerének meggyöngyülése pedig lehetővé tette a román református gyülekezetek, esperességek elszakítását és elszakadását.

AZ ERDÉLYI REFORMÁTUS EGYHÁZ HATÁSA A ROMÁN MŰVELŐDÉSRE

A XVI. században szász és magyar kezdeményezésre megindult román nyomtatott irodalom történetében a XVII. század első fele hosszú megszakítást jelent. A szászvárosi Ószövetség után megakad a reformáció könyvtermelése, a keleti egyház pedig külső körülmények hatására nemcsak román nyelvű, hanem még szláv könyveket sem jelentet meg. 1589–1634-ig a románok által lakott területeken nem jelenik meg egyetlen szláv nyelvű nyomtatvány sem, a román nyelvű könyvirodalom szünetelése még tovább, 1582–1639-ig tart.¹ A református egyházi misszió érdeme, hogy újból megindítja a román nyelvű könyvtermést.

1639-ben jelenik meg Gyulafehérvárt, a Rákóczi György fejedelem által felállított román nyomdában a XVII. század első román könyve, egy különböző imádságokat, bibliai szövegeket, népies vallási iratokat tartalmazó »Miscellaneum«.² Geleji Katona püspök gazdag irodalmi tervet dolgozott ki a román nyomda számára, amelyet a román misszió szolgálatába kívánt állítani.³ Terve csak részben valósult meg s végrehajtása nem az ő személyes műve, hanem a fejedelem udvari papjának, a későbbi erdélyi püspöknek, Csulai Györgynek az érdeme.⁴

¹ Veress: *Bibliografia Româno-Ungară*. I. București, 1930. 68.

² Nicolae Drăganu: *Cea mai veche carte Rákóczyană*. Anuarul Institutului, de Istorie Națională. I. Kolozsvár, 1922. 161–278.

³ Tervét az egyik román püspökjelölt elé írt kondíciói őrizték meg. 1640 szept. 22-i levele, lásd Új Magyar Múzeum, 1859. évf.

⁴ Csulainak a román könyvnyomtatás körüli érdemeit Basire Izsák, a gyulafehérvári református főiskola angol eredetű professzora örökölte meg: »Vir sedulus – írja róla – qui primus in gratiam Valachorum curavit Novum Testamentum, Psalterium Davidis, et Catechesim verti in linguam Valachicam, aliquot etiam Ecclesias Valachicas reformavit.« Történelmi Tár 1889, 496.

Csulai buzgólkodására fordítja le románra a Secul-ból való György pap a Heidelbergi Káténak azt a 77 kérdésre lerövidített formáját, amely 1639-ben jelent meg magyar-latin szöveggel Gyulafehérvárt »Catechismus Religionis Christianae« címmel. A káté nyomtatója Dobre pap volt, akit Rákóczi Havasalföldről hívott be a nyomda vezetésére. Valószínűleg ő hozta magával Govoráról azt a cirill betűanyagot, mely formájában, nagyságában Moghila Péter kievi nyomdájából való eredetre enged következtetni. A XVI. századi román reformatori iratokra emlékeztető módon ennek a kiadványnak az előszava is azt állítja, hogy latin és »szláv« eredetiből fordított román nyelvre.¹ A meginduló XVII. századi román református irodalom orthodox és szláv jellegű köntösben igyekszik közel férközni a román papsághoz.

Csulai kátéja mély nyomokat hagyott a román szellem történetében. Hatását egyfelől az ismertetett »kondíciók« biztosították. 1643-tól a század végéig egyetlen erdélyi román püspök vagy esperes sem nyer tisztjében fejedelmi megerősítést a nélkül, hogy ne köteleztetnék a káté elfogadására és tanítására. Hatása azonban nevezetes azért is, mivel olyan hitvitát indított el, mely jótékonyan befolyásolta a román nyelvű irodalom további fejlődését.

A református káté eljutott Havasalföldre és Moldvába is, ahol ebben az időben a keleti egyházi öntudat protestánsellenessége különös élességgel érvényesült. Moldvában, Jászvásáron ült össze 1642-ben az a keleti görög, orosz és román főpapokból álló zsinat, mely elátkozta a konstantinápolyi pátriárka, Cyrill Lukárisz protestáns tanait.² A gyulafehérvári református káté hatására 1645-ben új zsinatra ültek össze Moldva és Havasalföld román püspökei s a megelőző zsinat szellemét híven követve, most az erdélyi kátéra mondták ki az átkot. A zsinat tanácskozásainak eredményeképpen Moldva mitropolitája, Varlaam, román nyelvű válasziratot írt és nyomtatott ki 1647-ben, keleti szellemben cáfolva a Heidelbergi Káté tanításait.³ A vita zárókövét az az új gyulafehérvári kiadvány képezi, mely ismét leközi az 1640-i káté

¹ Az 1640-ben megjelent káté nem maradt fenn mára egyetlen példányban sem. Címlapja, bevezető része a moldvaiak válaszából ismeretes. Vö. N. Drăganu: *Codicele pribegului Gheorghe Ștefan, voevodul Moldovei*. Anuarul Institutului de Istorie Națională. III. Kolozsvár, 1929. 181—254.

² Cyrill Lukárisz sokat vitatott szerepére és pörére nézve a legjobb összefoglalás Ion Mihălcescu forrásértékű tanulmánya: *Les idées calvinistes du patriarche Cyrille Lukaris*. Revue d'Historie et de Philosophie Religieuse. Strasbourg, 1931. 506—520.

³A gyulafehérvári román káté moldvai hatására nézve lásd Melchisedec (episcop): *Biserica Ortodoxă în luptă cu protestantismul și cele două sinoade*

szövegét és részletes fejtegetésekben ad választ a moldvai cáfolatra. Az erdélyi válasz, mely 1656-ban »A katechizmus paizsa« címen jelent meg, Csulai alkotása s a XVII. századi román nyelvű missziós irodalom legalaposabb, komoly teológiai szempontok szerint megírt terméke.¹

A katechizmus paizsa ezzel a jellemző alcímmel jelent meg: »Válasz a Szentírásból a két országnak a Szentírás nélkül adott válaszára.« A XVII. századi misszió munkásainak valóban ebben fejeződik ki a legvilágosabban a román egyházzal kialakult meggyőződése. A román nép azért él a szupersztíciók világában, a román papság azért van »temérdeki nagy tudatlanságban«, mivel nem ismeri az Isten Igéjét. Bethlen Gábor a konstantinápolyi pátriárkához írott levelében »szegény és minden igaz tanítást nélkülöző tudatlan népnek« nevezi az erdélyi románokat.² E helyzet megváltoztatására már Bethlen Gábor megteszi az első lépéseket. Egykorú feljegyzés szerint románra fordíttatja a teljes Szentírást,³ e fordítás azonban kéziratban maradt és elveszett. A Rákóczi-nyomda megindulása idején Geleji Katona István veszi elő újból a Szentírás lefordításának tervét. A fordítás és kiadás költségeire 1643-ban minden román paptól 1–1 forintot gyűjtet össze az esperesek útján s a fordítással a görögül és latinul is tudó román nemzetiségű Szylveszter papot bízta meg.⁴ Szylveszter pap az Újszövetség fordítását készítette el, munkája azonban tele volt hibával s így csak az 1643-ban megválasztott vladika, Simion Ștefan gondos átdolgozása és javításai után jelent meg 1648-ban, Rákóczi György költségén.

din Moldova contra Calvinilor. București, 1890 és Joan Lupaș: *Varlaam, Mitropolitul Moldovei* (megjelent a *Zece ani în slujba Neamului și a Bisericii* című görögkeleti teológiai évkönyvben. Kolozsvár, 1934.) című tanulmányait.

¹ Az 1656-i vitairatot és kátészöveget újra kiadta Gheorge Barițiu: *Catechismul calvinesc* Nagyszeben, 1879. címen. A Barițiu által közreadott szöveget egybevetve Fogarasi István kátéjával, Tamás Lajos tette vizsgálat tárgyává *Fogarasi István Kátéja* (Kolozsvár, 1942) című tanulmányában. Tamás Lajos állapította meg, hogy e román kátészövegek az 1639. évi gyulafehérvári latin-magyar nyelvű káté fordításai (i. m. 9–12). Ugyan-e kátékkal foglalkozik egyházi-irodalmi szempontok alapján Mózes András: *A román reformáció kátéirodalma.* Kolozsvár, 1942.

² *Török-Magyar Államokmánytár*, II. 137–140.

³ Redmeczki T. János feljegyzése 1622-ből, vö. Veress: *Bibliografia*, stb, I. 72.

⁴ A Rákóczi-Biblia, az 1648-i Újszövetség előkészületeire nézve lásd az alábbi helyeken megjelent forrás-publikációkat: Erdélyi Protestáns Közlöny. Kolozsvár, 1890. 329. Ballagi Aladár: *A magyar nyomdászat történelmi fejlődése.* Budapest, 1878. 235. Századok. 1871, 718.

Simion Ștefan a XVII. századi misszió egyik legnevezetesebb román képviselője.¹ Ő az első román püspök, aki elfogadja a református egyházzal való uniót megvalósító kondíciókat. Szentírás-fordító munkája a legvilágosabb bizonyítéka annak, hogy a román egyházban érvényesülő református hatás, az unió elfogadása nem a román nép elnemzetlenítését szolgálta, hanem éppen nemzeti kultúrája kifejlődésére adott alkalmat. Az Újszövetség elé írt bevezető szavaiban a román nép szellemtörténetében elsőként hangsúlyozza a románság kulturális egységét. Fájdalommal ír arról, hogy a románság szétszakítva, különböző területeken él s nem értik meg egymást, éppen ezért fordításában arra törekedett, hogy olyan szavakat használjon, amelyeket lehetőleg minden román egyformán ért.² Simion Ștefan munkája így az egységes román irodalmi nyelv úttörője. Másik érdeme az, hogy alapos nyelvészeti felkészültséggel fog a munkához s így nagy mértékben hozzájárult e szegény nyelv fogalmi kincsének meggazdagításához. Az Újszövetséget a görög szöveg alapján fordítja le, de mindenütt tekintettel volt a szláv szövegre és Hieronymus latin fordítására. 1651-ben II. Rákóczi György költségével kiadja a Zsoltárok könyvének román fordítását, melynél egyenesen a héber eredetit vette alapul. Nem valószínűtlen az a feltevés, amely szerint e fordítások exegetikai előkészítésében Simion Ștefant a gyulafehérvári református főiskola német és magyar tudósai segítették.³

A román Szentírás alapvetését elvégezte Simion Ștefan két fordítása, az Ószövetség könyveinek legnagyobb része azonban lefordíthatatlan maradt. A munka folytatására Apafi Mihály fejedelem ad parancsot 1681-ben, megbízva az Ószövetség románra fordításával a kiváló egyházi író, Kézdivásárhelyi Matkó István felsőbányai református lelkészt.⁴ Matkó István munkájának elkészítésére és kinyomtatására azonban a XVII. századvég nagy erdélyi átalakulásában már nem kerülhetett sor.

A gyulafehérvári román nyomda a XVII. század második felében egy olyan küzdelemnek áll a középpontjában, amely éppen a missziói

¹ Egy újonnan megjelent tanulmány e literátus püspök alakjával foglalkozva azt a hipotézist állítja fel, hogy személye azonos a Simion Dascăl néven ismert XVII. századi moldvai krónikaíróval. Vö. Tului Racotă: *Mitropolitul Simion Ștefan al Bălgradului*. Transilvania. Nagyszeben, 1942. 136–148. E feltevést azonban M. Tomescu valószínűtlennek mondja, vö. *Revista Fundațiilor Regale* 1942 okt., 231–2.

² Az 1648-i Újszövetség előljáró beszédét közli Bianu–Hodoș: *Bibliografia Românească Veche. 1508–1830*. I. București, 1903. 165–170.

³ Vö. Ladislaus, Gáldi: *Die Kulturarbeit der Siebenbürgischen Reformation in Südosteuropa*. Donaueuropa, Budapest, 1941. 172.

⁴ *Történelmi tár* 1878, 205.

törekvések története szempontjából nagyjelentőségű. 1658-ban és 1660-ban török-tatár csapatok felégetik Gyulafehérvárt, s e pusztítás során megrongálódott a román nyomda is. Ezt az eseményt Brankovics Száva román püspök, aki 1656-tól 1680-ig állott az erdélyi román egyház élén, arra használja fel, hogy a nyomdát elrejtse és további működését megakadályozza. A »Katechizmus paizsa« 1656-i kiadásából 1683-ig nem jelent meg egyetlen román könyv sem Erdély területén. Brankovics Száva a református únió kondícióinak hatálytalanítására törekedett, a nyugati missziói törekvésekkel szemben a keleti ellenállás képviselője volt, s e magatartása erősítést nyert, az 1668-i moszkvai útján szerzett orosz támogatás által.¹ A református fejedelem és a református püspökök meg-megújuló parancsai ellenére sem adja elő a nyomdát, úgyhogy az csak letétele és elfogatása után került elő Nagyszebenben lefoglalt hagyatéki tárgyai közül.² Reformáció és román könyvkultúra a XVII. század második felében egyet jelentett Erdély területén s az, aki keleti hite alapján a református hatás ellen kívánt dolgozni, szükségképpen lett a román kulturális haladás megkötője. Brankovics Száva ellenállásának legfőbb tragikumában van, hogy a református egyházi hatásnak nem tudott ellenállani, hiszen ő alatta hozta papjainak zsinata a leginkább református szellemű határozatokat,³ a román irodalmi fejlődést azonban megakadályozta. A misszió története szempontjából azért fontos ez a Brankovics Száva és a gyulafehérvári nyomda körül folyt harc, mivel a református egyház hatásának néhány döntő bizonyítékát szolgáltatta. A legfontosabb az, hogy a harcban a keleti orthodoxyát képviselő püspök nemcsak a magyar fejedelemmel és püspökkel áll szemben, hanem román papságának tekintélyes része is ellenfelei közé tartozik. A nyomdát nemcsak a fejedelem követeli Brankovics

¹ Brankovics Száva alakjával sokat foglalkozott a román történetírás. Élettörténetének legújabb feldolgozása I. Marina Lupaş: *Mitropolitul Sava Brancovici*. Cluj, 1939 áttekintést nyújt a régibb irodalomról is.

² 1667-ben Apafi fejedelem két egyházi és két világi kurátort rendelt a vladika mellé az iskola és nyomda rendbeszedésére. E. O. E. XIV, 267–268. 1669-ben a megújított kondíciók közé foglalja be a román nyomda visszaállítását. T. Cipariu: *Archivu* 611–612. E rendelkezések semmit sem használtak, s így 1674-ben a magyar református püspökre bízta a román nyomda megkeresését és újbóli megindítását. Bod Péter: *Szmirnai Szent Polikárpus* (az erdélyi református püspökök élete) 106. Brankovics Száva lefoglalt hagyatékának leírását lásd I. Marina Lupaş: i. m. VII. sz. függelék.

³ Az 1675. évi zsinati végzéseket közli Timoteiu Cipariu: *Acte și Fragmente*. Balázsfalva, 1855. 145–150.

Szavától, hanem az a papság is,¹ amelynek vezetője e korban Zoba János alvinci román esperes. Brankovics Száva letétele után indul meg a nyomda működésének végső korszaka. 1683 és 1699 között még nyolc román könyv jelent meg a Rákócziaktól alapított nyomdában.² A könyvek egy része azonban szlávból fordított keleti szertartáskönyv és imakönyv. Mint a református misszió utolsó irodalmi termékét kell megemlítenünk azt a pietista hatásokat eláruló könyvet, amelyet Kézdivásárhelyi Matkó István »Kegyes cselekedetek rövid ösvénye« címen fordított le angolból s amelyet románra Zoba János ültetett át és nyomtatott ki 1689-ben.³

A gyulafehérvári román nyomda azt az egyházpolitikai irányt támogatta, amelyik a román püspökség keretében szervezett országos román egyházat akarta a református egyházhoz közelíteni és a református únió számára megnyerni. Ezért jelennek meg a nyomda kiadásában a református káté, református vitairatok és prédikációs kötetek mellett keleti egyházi könyvek román fordításai is. A fejedelmi támogatással megjelenő e könyvek mellett azonban kifejlődött egy másik román irodalom is, amelynek szülőföldje a román református espereségek és gyülekezetek. Az északnyugati és délnyugati román református vidék irodalma ez, mely szláv hatástól mentesen közvetítette a nyugati műveltséget a románság felé.

Első irodalmi terméke ennek az iránynak a XVI. századból való. A román irodalomtörténetben »Todorescu-töredék« néven ismert énekeskönyv ez, mely 1570–1573 között nyomtatott Nagyváradon. Az énekeskönyvből csak a második ív maradt fenn. A latin betűvel nyomtatott – az első latinbetűs román nyomtatvány! – énekeskönyv fennmaradt tíz énekéből nyolc Szegedi Gergely református énekeskönyvéből, kettő pedig Dávid Ferenc unitárius énekeskönyvéből vett fordítás.⁴ A Todorescu-töredék annak a nagyvárad–debrecenkörnyéki román reformációnak a terméke, amelyről megemlékeztünk Milotai István missziói munkájával kapcsolatban.

¹ 1680 júliusában tartott egyházi, román papokból álló törvényszék bűnösnek találta a vladikát a nyomda elhanyagolásáért: «Engedte a fehérvári zárdát elpusztulni, elromlani, összeomlani és *elhagyta a románnyelvű nyomdát.*» Vasile Mangra: *Mitropolitul Sava Brancovici*. Arad, 1906. 101–104

² Juhász: i. m. 212–213.

³ Veress Endre: *Bibliografia I*, 227.

⁴ Hiador Sztripszky – Alexics György: *Szegedi Gergely énekeskönyve XVI. századbeli román fordításban*. Budapest, 1911. Hosszabb bevezető tanulmány után a fennmaradt töredék facsimile kiadását közli.

A román reformáció igazi életterülete azonban az erdélyi fejedelemség délkeleti része, Karánsebes, Lugos, Hátszeg, Déva és Szászváros vidéke. A reformáció ezen a területen is elsősorban román református énekkultúrát teremtett. Geleji Katona István 1640-ben ki akarta nyomtatni a lugosi és karánsebesi románok által használt református dicséretet. A kinyomtatás elmaradt, az énekek azonban kéziratban tovább terjedtek és fennmaradtak. 1642-ből a hátszegi református lelkész Agyagfalvi Sándor Gergely kéziratosa énekeskönyve maradt reánk, 1697-ből pedig egy másik kézirat, amelyet Viski János készített.¹ Viski szintén Hunyad megyében, előbb Boldogfalván, majd Algyógyon volt a román reformátusok lelkésze. Énekeskönyve, mely több mint 400 lapból áll, úgy tekinthető, mint a teljes román református énekirodalom gyűjteménye: egy sereg ünnepi dicséret és himnusz mellett közli a magyar református egyház legnépszerűbb énekanyagát, Szenczi Molnár Albert verses Zsoltár-fordításának román átültetését.

A román református irodalomból énekeskönyveken kívül csak egy iskolakönyv maradt fenn. E könyv szintén fordítás, a román reformáció legtöbbször visszatérő útmutatójának, a káténak a fordítása. Fogarasi István, aki Lugoson volt az »oláh-magyar« református ekkleziájának lelkipásztora, fordította le románra a karánsebesi és lugosi iskolák román tanulói számára a Heidelbergi Kátét, a Káténak ugyanazt az 1639-i rövidített alakját, amelyet György pap is átültetett. Fogarasi kátéja a Todorescu-töredékhez hasonlóan szintén latinbetűs nyomtatvány, 1648-ban jelent meg Gyulafehérvárott.² A könyv kiadója Barcsai Ákos volt, lugosi és karánsebesi bán. Barcsai nagy pártfogója volt a román reformációnak s a Rákócziak valláspolitikájával szemben nem annyira az országos román egyházat, mint inkább e magános kis román református gyülekezeteket, a misszió igazi támpontjait segítette.

Fogarasi kátéját érdemes összevetni az ugyanabban az időben és ugyanazon szövegre támaszkodó másik fordítással, a György papéval. Mindkettő elárulja a román nyelv akkori kialakulatlan, forrongó állapotát. Magyar és magyarországi latin, a népnyelv régi elemeiből képzett új szavak, óegyházi szláv és bolgár eredetű szavak elegyednek egymással s keresik az állandósulás felé vezető utat. Hatalmas erőfeszítést jelent a román nyelvnek, hogy hagyományok és előzmények nélkül megfelelhessen a reformáció gondolatvilágával reázúduló feladatoknak. E közös jellemvonás ellenére a két káté két külön típust is jelent.

¹ Agyagfalvi Sándor Gergely énekeskönyvét a *Debreceni*, Viski Jánosét a *Kolozsvári Református Kollégium* könyvtára őrzi.

² A káté hasonmás-kiadását lásd Tamás Lajos: i. m. 38 skk.

A két egyházi missziói irány két, egymástól elhajló irodalmi nyelvet teremtett. Fogarasi nyelve a szászvárosi Ószövetség hagyományait őrzi, az énekeskönyvek nyelvével rokon, alaprétege a bánági és hunyadmegyei népnyelv.¹ A későbbi román irodalmi nyelvfejlődés szempontjából ez az, amelyik hatástalanabb maradt, a gyulafehérvári fordítók, György pap és Simion Ştefan hatni tudtak szűkebb környezetükön és korszakukon kívül is. A misszió története szempontjából azonban érdemesek az emlékezetre ennek az irodalmi iránynak a képviselői is, annál inkább, mivel nevük után sejtetően (Agyagfalvi Sándor, Fogarasi, Viski) magyarok voltak, akik nemcsak rendeletekkel és ellenőrző munkával szolgálták a misszió ügyét, hanem lelkipásztori szolgálatuk egy életet betöltő áldozatával is.

Fogarasi István kátéja azt bizonyítja, hogy a könyvkiadáson és az egyházi énekirodalmon kívül más eszközöket is felhasznált a reformáció a román nép művelésére. Lugos és Karánsebes régibb román iskolái mintájára Geleji Katona István azt követeli 1640-ben az egyik román püspökjelölttől, hogy Gyulafehérvárt is állítson fel román iskolát. 1657-ben Lorántffy Zsuzsanna fejedelemasszony, I. Rákóczi György özvegye, alapított iskolát a fogarasvidéki román ifjak számára s ugyanakkor kötelességévé tette minden román lelkésznek, hogy faluja fiú- és leánygyermekait a katechézis alapelemeire tanítsa. A fogarasi román református iskolát támogatta Apafi fejedelem és felesége, Bornemissza Anna is s így ez a század végéig teljesítette hivatását. Az 1669-ben kibővített román püspöki kondíciók tovább mennek a gondoskodásban s az ország négy helyén: Gyulafehérvárt, Hunyad és Máramaros megyében, valamint Kővár vidékén kívánnak iskolát létesíteni.

E román iskolák feladatát meglepő azonossággal jelölik meg az összes alapítólevelek és rendelkezések. Hivatásuk az, hogy először román írásra és olvasásra tanítsák meg tanítványaikat, idővel azután többre menvén, a latin kultúra elemeibe is vezessék be őket. A román reformáció irányítói, püspökök és fejedelmek benne élnek a XVII. századi európai protestáns kultúra világában, melyben együtt fejlődik az

¹ A reformációnak a román irodalmi nyelv kialakítására gyakorolt hatását tárgyalja Josif Popovici: *Paliia dela Orăştie, 1582*. Bucureşti, 1911. L. Gáldi: *Zum Einfluß der ungarischen Syntax auf das Altrumänische*. Ostmittel-europäische Bibliothek 28. szám. Budapest, 1941. 71–85 megállapítása szerint a magyar bibliai szöveg latin eredetű mondatszerkezeti elemekkel gazdagítja a román nyelvet. Tamás Lajos idézett tanulmánya világít rá arra, hogy a reformáció két törekvése hogyan teremt két különböző jellegű román irodalmi nyelvet. Rámutat a román nyelv reformációkori kialakulatlan állapotára s a bánági irodalmi nyelv sajátosságaira. I. m. 15–16.

anyanyelvű művelődés az egyetemességet biztosító latinnyelvű teológiai és hitvallási irodalommal, természetszerű tehát, hogy a román reformáció alapjait is csak akkor látják biztosítva, ha a román papság magáévá teszi az iskolákon keresztül ennek a közös műveltségkincsnek az elemeit. Geleji Katona Istvánnak Rákóczihoz intézett levele világosan foglalja össze ennek a programnak a lényegét: »Mi nekünk kegyelmes uram úgy tetszik, hogy elég ennyire menni egyelsőben, ha ezeket a superstitiókat a vak községgel elhagyhatnák; azonban az Úristen őket jobban világosítván, idővel többre is vehetnők főképen hogyha scholában tanulván gyermekeik, a deákságban (latin műveltségben) valamit épülnének.«¹

A legrészletesebben a fogarasi iskola tantervét és rendtartását ismerjük. Lorántffy Zsuzsánna alapítólevele tájékoztat arról, hogy milyen célkitűzés határozta meg az iskolai programot.² Az iskolának az volt a feladata, hogy lelkészeket és mestereket neveljen a fogarasi vidék román gyülekezetei számára. Tanítják éppen ezért »a jó, igazán való olá írásnak« (cirill ábécének) az olvasását, a Gyulafehérvárt kiadott Újtestamentum, Zsoltár és Katechizmus segítségével. Az olvasással egyidőben kezdik meg a »capita catechetica« oktatását is: a Miatyánk, az Apostoli Hitvallás, a tízparancsolat, a Keresztség és az Úrvacsora szerzését. Ehhez a két főtárgyhoz: az olvasáshoz és a katechizációhoz járult az éneklés, a bővebb káté és az írás tanítása. Végül köteles a mester a pap- és mesterjelölteket a prédikálás módjára is megtanítani. A fogarasi iskolának csak egy tanítója volt s így magasabb tudományokat nem taníthatott, a rendtartás negyedik pontja azonban kimondja, hogy a román iskola végzettjei »deáki scholában« tanulhatnak tovább.

A román reformáció kétségtelenül ezeken az iskolákon át gyakorolta a legmélyebb hatást a román művelődésre. Hogy milyen szükség volt e román iskolák elemi fokú munkájára, azt akkor látjuk meg, ha tudjuk, hogy a papság még ezekkel az elemi ismeretekkel sem rendelkezett. Fennmaradt 1658-ból Fogarasvidék 39 falujáról készített egyházi vizitáció jegyzőkönyve.³ A 39 faluban összesen 59 pap teljesített szolgálatot, a vizitáció elsősorban ezek tudományát vizsgálta meg, fő kérdőpontjai voltak, hogy vajjon tudják-e a papok a Miatyánkot, Hitvallást, Tízparancsolatot és tudnak-e olvasni. Hat papról fel van

¹ Új Magyar Múzeum 1859, 214–215.

² Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár VIII. Budapest, 1910. 110–118.

³ Anuarul Institutului de Istorie Națională, Kolozsvár, VII. 582–619.

jegyezve, hogy nem tudta a Tízparancsolatot. A legtöbbről pedig az, hogy a Miatyánkot, Credót, s a Tízparancsolatot is »corrupte«, »az ő módjukon« tudják. E megjegyzést nem lehet mással magyarázni, mint azzal, hogy az egyházi műveltség e legfontosabb elemei mint kötött szövegek szájhagyományként szálltak apáról fiúra, papról papra, s a tanítás ilyen rendje alakított, rontott, kihagyott vagy hozzátett a bibliai szövegekhez. Igazolja ezt az a körülmény, hogy 25 papról névszerint feljegyezte a vizitáció, hogy egyáltalán nem vagy csak rosszul tud olvasni.

A XVII. század második felében Erdélyre szakadt pusztulás, a fejedelemség hanyatlása s azzal együtt a keleti egyház növekvő ellenállása, Brankovics Száva praktikái magyarázzák meg, hogy a megindított román könyvmisszió és az azok hatásának biztosítására létesített román iskolák miért nem hozták meg a román művelődés gyökeres átalakulását. A román művelődési elmaradottság tengerében elveszett egy-két iskolának a hatása. A megindított jószándékú és önzetlen kezdeményezést, Lórántffy Zsuzsánna szavaival élve, méltán nevezhetjük »Isten dicsőségére és az oláh nemzet épületére felette szükséges dolognak«.

A RÓMAI EGYHÁZZAL VALÓ EGYESÜLÉS TÖRTÉNETI ELŐZMÉNYEI

A XVII. századi erdélyi román egyháztörténet a protestáns missziói törekvések szakadatlan láncolatán át az erdélyi románságnak a római egyhazzal kötött úniójához vezet. E valláspolitikai változás úgy él a köztudatban, mint egy előzmények nélküli politikai lépés, melynek kialakításában a Habsburg-ház birodalmi politikája és a román klérus privilégiumok utáni vágyódása a részes. Úgy tekintik a vallásúniót, mint amelynek folyamata Lipót császár 1692-i, a magyarországi rutének számára kiadott privilégiumlevelével indul meg s Atanasius vladika bécsi »hítségő« esküjével fejeződik be 1701-ben.

E szemlélet kialakításában a legfőbb része annak a keleti egyházi román gondolkodásnak és történelemmagyarázatnak van, amely a vallásúniót mint nemzeti kettészakadást jellemzi és értékeli.¹ A román

¹ Ștefan Meșu idézett munkája 333. lapján a következő értékelését adja az úniónak: »az egyes bécsi és római (katolikus) diplomácia megsemmisítette az erdélyi románok egységét és szolidaritását, megkisebbitve ezáltal harci erejüket és a kizsákmányoló ellenséggel szembeni ellenállásukat, a viszálykodást és a gyűlöletet vitte be ugyanazon nemzet fiai közé, ami nemzeti életükre nézve gyászos következményekkel járt.«

nép lelki egységét a keleti egyház alakította ki és őrizte meg a politikai széttagoltság hosszú századaiban. Az úniót éppen ezért csupán múltó történelmi incidensnek tekinti, amelyet a politikai kényszerűség hozott magával és egy új politikai helyzet megsemmisíthet.¹ Egyház és nemzet olyan egységének a feltételezése nyilvánul meg ebben az értékelésben, amely a keleti gondolkozásnak a sajátja s amely az egyháznak a nemzet életében betöltött hivatását a sajátos egyházi hivatás rovására hangsúlyozza. Ennek a keleti gondolkozásnak a hatását láthatjuk azoknál a görög-katolikus egyháztörténészeknél is, akik az úniót szintén a nemzeti élet szempontjai szerint értékelik és azt állítják, hogy az elerőtlenedett orthodox egyház a XVII. századi református hatásoktól megbolygatva nem a nemzeti lélek védelmezője, hanem annak elárulója volt. »Nem kellett volna egyéb, – írja Bunea Ágoston, a századeleji nevezetes görög-katolikus történész – mint az a szerencsétlenség, hogy az erdélyi román egyház továbbra is a kálvinista magyar befolyás alatt maradjon, mely kicsavart belőle mindent, ami jó és nemes volt, hogy így azután az idegen fajok és kultúrák által minden oldalról elnyomott és kihasználó román nép teljesen elpusztuljon vagy legalább is elveszítse annak lehetőségét, hogy valaha is politikai nemzetté lehessen.« »E nemzeti veszélyben« – s ebben van szerinte a román görögkatolicizmus kialakulásának nemzeti jelentősége – »a románok megértették, hogy a római egyházzal kötött únió révén, azáltal, ha magukat azoknak a törvényeknek az oltalma alá helyezik, melyek a katolicizmus fönnmaradását biztosítják Erdélyben és a császári fegyvereknek a védelmét veszik igénybe, megmenekülnek az elvesztéstől és jobb sorsot vívhatnak ki maguknak.«¹

Bunea fenti fejtegetése az únióról azt egészen megfosztja vallásos tartalmától. Politikai szükség és császári fegyverek nem adhatják magyarozatát egy olyan egyháztörténelmi ténynek, mely közel két és fél

¹ Az általánossá vált keleti egyházi állásfoglalás világosan jut kifejezésre Nicolae Bălan szebeni érsek szavaiban. Az 1928. évi román kultusztörvény alkalmával a román szenátusban elmondott beszéde nevezte »incidens«-nek az 1700. évi úniót és a román görög-katolikus egyházat. *Biserica noastră și cultele minoritare*. București, 1928. 317. Egy másik, 1923. évi beszéde fogalmazza meg a román népi egység és a keleti ortodoxia összefüggésének tanát: »Az egyház jelentős módon járult hozzá, hogy ez a nép egy és azonos legyen az egyik népi határtól a másikig. Ugyanazt a tant tanítva, ugyanazt az istentiszteletet ugyanazon az édes anyanyelven végezve és ugyanazokat az ösztönzéseket adva a román lelkületnek a Kárpátok mindkét oldalán, ez az egyház alkotta meg népünk lelki egységét. *Omagiu Nicolae Bălan*. Nagyszeben, 1940. 133.

² Augustin Bunea: *Autonomia Bisericească*. Balázsfalva, 1903. 353–354.

évszázad óta határozza meg az erdélyi románság vallásos életét, kulturális fejlődését és nemzetté alakulását. A román únió leginkább a nyugati egyháznak a schizma megszüntetésére irányuló missziói törekvései történeti keretében érthető meg s közvetlen előzményei is egy évszázadnál hosszabb időre nyúlnak vissza.

Az 1698–1701 között végbement vallási únió megalkotói a jezsuiták, akik Erdélynek Habsburg-uralom alá kerülését, e kedvező politikai körülményt ki tudták használni missziói tervük megvalósítására. Kétségtelenül van kapcsolat az Erdélyben berendezkedő új politikai hatalom és a jezsuiták munkássága között, azonban azt is meg kell állapítanunk, hogy a jezsuiták tervszerű munkával és sok áldozattal készítették elő ezt a politikai fordulatot éppen azért, hogy már a XVI. században megkezdett missziójukat befejezéshez juttathassák. Az erdélyi fejedelemség történetében minden nevezetesebb politikai mozgalom háttérében, amely Erdélyt Béccsel közös törökellenes frontba akarta összekapcsolni, ott látjuk a jezsuita rend munkáját. Báthori Zsigmond és Rudolf császár udvara között a legbuzgóbb közvetítő Carillo Alfonz jezsuita atya, akinek döntő szerepe volt az 1594-i erdélyi politikai fordulatban és az 1595 januárjában Erdély és a német császár között a török ellen kötött szerződés létrejöttében.¹ Száz év múlva, amikor újból nagy keresztény koalíció indul meg a török ellen, a koalíció diplomáciai képviselőjében Erdélynek a megnyerésére még az 1686-i budai győzelem kivívása és a császári hadak Erdélybe nyomulása előtt már megjelenik itt Dunod Antal jézustársasági szerzetes, hogy előkészítse az új politikai fordulatot.² De nemcsak a nagy hadi és politikai események kialakításában látjuk a jezsuiták részvételét. A XVII. század folyamán külön szerveztű missziók alakulnak az Ausztriában és Magyarországon működő jezsuita rendtartomány keretében s e missziók: a *missiones dacicae*, *missiones illyricae*, *missiones turcicae* és *missiones castrenses* mindenike más-más úton és területen, de egyforma következetességgel dolgozott azért az új magyar politikai fordulatért, amit az 1683–1699 közötti felszabadító hadjárat hozott meg. Különös áldozatosságot kívánt a török misszió, a török által megszállt területen végzett munka, amelynek kísérője valóban a naponkénti halálveszedelem volt s e misszióban 1620-tól 1688-ig 170 jezsuita vett részt. Természeteszerű, hogy a törököt Magyarország közepéről kiűző politikai hatalom minden erejével támogatta e rendet azután a győzelem után, amelynek előkészítésében oly nagy

¹ Hóman–Szekfű, 6. kiadás, III, 317.

² E. O. E. XVIII, 32–34.

hasznára volt. A török kiűzése után Magyarországon és Erdélyben berendezkedő Habsburg-uralom képviselője, a tényleges hatalom gyakorlója hosszú időn át a császári hadsereg volt. A hadseregnek a jezsuita renddel való szoros együttműködését pedig a »missiones castrenses«, a tábori misszióban résztvevő atyák építették ki. 1634 óta a jezsuita rend tagjai közül mind többen válnak a török ellen küzdő seregek tábori lelkeszeivé. Soraikból került ki az a P. König György, aki a szentgotthárdi csatában, 1664-ben hősi halált halt, amikor katonáit a csata első vonalában lelkesítette a pogány elleni harcra.¹

A jezsuiták, rendjük harci szelleméből és katonai fegyelmeiből következő módon vívják százesztendősz küzdelmüket Magyarország ismét katolikussá tétele érdekében. A XVII. század háromfelé osztott Magyarországon éles küzdelmet folytatnak a pogány török ellen, a protestáns Erdély megnyeréséért és természetes módon válnak szövetségeseivé a katolikus Habsburgoknak. Munkájuk nem hagyhatta figyelmen kívül a Magyarországra és Erdélybe éppen a XVII. század folyamán új nagy tömegekben bevándorló schizmatikusokat sem. A román misszió célkitűzését már Possevino Antal, a híres jezsuita-diplomata, a Báthori István által megindított erdélyi jezsuita-misszió legnagyobb hatású vezetője meghatározta. 1584-ben Erdélyről készített leírásában a románokkal kapcsolatosan azt jegyezte fel, hogy tehetségesebb gyermekeiket a vilnai jezsuita kollégiumban és más szemináriumokban kellene neveltetni s rajtuk keresztül indítani meg a románok közötti missziót.² A Báthoriak segítségével román nyelvű katolikus iratok kinyomtatására is gondolt s azokat a Kárpátokon túli román területeken is terjesztetni akarta. Possevino terveinek megvalósítása azokban az években nem mehetett tovább annál az egyetlen feljegyzett esetnél, hogy Ladó Bálint jezsuita, a híres népszónok 1586 pünkösdjén Karánsebesen az összegyűlt híveknek románul prédikált.³

A jezsuita misszió a románok között átveszi azt az örökséget, amit a ferencesek munkája teremtett meg a középkor utolsó századában. Románok közötti munkájuk hosszú időn át csak arról a területről mutat fel eredményeket, amelyet még Capistrano és magyar munkatársai nyertek meg a katolicizmusnak. E vidék: Karánsebes és Lugos

¹ A XVII. századi különterületű jezsuita missziók szervezetét, eredményeit és kimagasló képviselőit tárgyalja Velics László S. J.: *Vázlatok a magyar jezsuiták múltjából*. II. Budapest, 1913. 121–140.

² Veress Endre: *Fontes rerum Transylvanicarum*. III. Budapest, 1913. 267.

³ Veress E.: *Fontes* II, 168–170.

környéke román katolikusainak a lelki gondozására 1600 és 1604 között még egy ferences szerzetes, csíkmádéfalvi Szentandrassy István vállalkozik, ő utána azonban jezsuiták veszik át ezt a missziói területet. Az ő feljegyzése szerint 1600-ban mintegy 10.000 katolikus román élt ezen a vidéken, akiknek azonban 60 éve már nem volt katolikus papjuk. Szentandrassy (közkeletű nevén Csiky) István 1606–1611 között az erdélyi katolikus egyházmegye püspöki adminisztrátora, majd veszprémi püspök lett, karánsebes–lugosi misszionárius korában vehette maga mellé és kezdte meg a nevelését annak a román ifjúnak, aki a jezsuiták románok közötti munkájának első úttörője volt.¹ Buitul György Csiky István támogatásával 1610-ben Bécsben tanult, onnan visszajött Erdélybe s egy időben Gyulafehérvárt működött, tanított és prédikált. 1619–1623 között ismét Csiky István ajánlatára bejutott a római Collegium Germanico-Hungaricumba s annak elvégzésével lépett be a jezsuita rendbe. Rómából hazatérve Karánsebesen munkálkodott mintegy tíz éven át s annyira megnyerte néptársai szeretetét, hogy amikor 1635-ben Kolozsmonostoron meghalt, holttestét koporsóstól hazájába szállították.² Buitul legmaradandóbb alkotása a XVI. századi híres jezsuita Canisius kátéjának románra fordítása. A fordítás nyelve a mellett bizonyít, hogy alapul a káté magyar szövegét vette.³

A románok közötti katolikus misszió azonban nem egyetlen román származású jezsuita egyéni gondja, hanem a jezsuita törekvéseknek állandó célja. A XVII. század közepén – láttuk – hogyan erősödik meg a román reformáció munkája s az idő nem kedvez a Rómával való úciónak. A jezsuiták tekintete azonban nem fordul el a meglátott munkamezőről. Világosan mutatják ezt Milley Jánosnak, a gyulafehérvári s később a sárospataki Rákóczi-udvarban működő jezsuitának évi jelentései. 1649–1652 közötti jelentéseiben újból és újból beszámol a karánsebesi románok vallási állapotáról, a köztük folyó református munkáról és a római egyházzal való egyesülésük lehetőségéről. Megírja,

¹ Csiky István és Buitul György munkájára nézve lásd Bitay Árpád értékes rövid tanulmányát: *Gheorghe Buitul. Cel dintâiu Român care ți-a făcut studiile la Roma*. Dacoromania III. 789–792.

² Velics: i. m. II, 124–125.

³ Veress E.: *Bibliografia* I, 152–153. Buitul kátéjának ma csak az 1703-kolozsvári kiadása ismeretes. Lehet, hogy volt korábbi kiadása is, legalább is Buitul gondolt a káté megjelentetésére. Erre mutat egyik nagyszombati rendtársának az 1630-as évekből származó feljegyzése: »Accepi a Karan Sebes a nostris patribus catechismum P. Canisii e latino in linguam Valachicam imprimendum«. Vö. Tamás L.: i. m. 5.

hogy alkalmasabb személy híján Szenttamási Gergely, a szászfenesi plébános küldetett le hozzájuk. Szenttamási alkalmatlanságát abban van, hogy nem tud románul, pedig középük olyan lelkészt kellene küldeni, aki ugyan magyar legyen, azonban jól tudjon románul, hogy prédikálhasson és gyóntathasson.¹

E hosszú időn át meg-megújuló kísérletek alakítják ki azt a helyzetet, amely a XVII. század végén alkalmat adott arra, hogy a jezsuiták megvalósíthassák néhány év alatt a románoknak a római egyházzal való egyesítését. Egy hódító missziói rend céltudatos munkája magyarázza meg Baranyi Pál jezsuita hősiességét, aki álruhában beszökök Erdélybe s itt, Gyulafehérvárt mint a katolikus iskola tanítója működik akkor, amikor az 1653-i erdélyi törvények még érintetlenül fennállanak s a jezsuitáknak nem szabad Erdélybe bejönniök. Sőt tovább megy ennél s a református püspök fölügyázása alá rendelt román püspökkel megkezdí nagy titokban az úniós tárgyalásokat.² Erdélyben 1697-ben jut nyilvánosságra a jezsuitáknak a románok megnyerésére indított munkája; Şerban Cantacuzino havasalföldi vajdának Moszkvába küldött követe, Izaiás, egy athosz-hegyi szerzetes azonban már 1688-ban azzal az érveléssel kéri az orosz cár szövetségét a román vajda és a török nagyvezér számára, hogy a Habsburgok előnyomulása a keleti ortodoxiát fenyegeti, s a fanatikus jezsuiták a román falvakat járják missziójuk érdekében.³

A jezsuita törekvések érvényesülésének mintegy 100 évre visszanyúló missziói előzményei mellett a legdöntőbb feltétel, a közvetlen előzmény azonban kétségtelenül az erdélyi politikai főhatalom változása volt. 1685-ben Veterani generálisnak egy gyalog és négy lovas ezrede telelt Máramarosban, 1686-ban Scherffenberg császári hadai Nagyszebenig nyomultak elő, 1687–1690 között pedig katonai megszállás alá került egész Erdély. A megszálló sereggel bejöttek a jezsuiták, a »missiones castrenses« tagjai s rövid időn belül megkezdhettek szabadon a munkájukat. Kétségtelenül döntő segítségük volt ebben az, hogy

¹ Milley János jezsuita jelentéseit közli az E. O. E. XV, 479–574. A románokra vonatkozó részek: 492, 493, 514, 519, 537.

² A XVII. század végi románok közti jezsuita-misszióknak, a vallásúnió történetének a mai napig leghasználhatóbb kézikönyve, mely az események pontos rendjét, a szereplő személyek rövid életrajzát és a legfontosabb forrászövegeket közli, Nicolaus Nilles S. J.: *Symbolae ad illustrandam Historiam Ecclesiae Orientalis in terris Coronae S. Stephani*. I–II. 1885 (A következőkben Nilles). Baranyi Pál életrajzát közli: 188–192.

³ Ştefan Meteş: i. m. 320–321.

a hadsereg parancsnoka, akié volt a tényleges hatalom, nemcsak 1687–1690 között, hanem 1690 után is, »in spiritualibus« a jezsuitáknak volt alárendelve.¹

A JEZSUITA MISSZIÓ MEGHATÁROZÓ TÉNYEZŐI

A jezsuita törekvések megvalósításának nehézségét és gyors sikerét, az únió egyes történeti eseményeit csak úgy lehet megérteni, ha számba vesszük azokat a tényezőket, amelyek meghatározták a XVII. századi erdélyi román nép vallási állapotát, egyházi helyzetét.

A legfontosabb e tényezők közül magának az erdélyi román népnek vallási kultúrája, hittudata és egyházi magatartása. A XVII. század végi erdélyi román nép vallási kultúrájára rávilágít az a perlekedés, amit Bethlen Miklós, a nagyműveltségű erdélyi kancellár ír le Önéletírásában. Máramarosban teljesített szolgálatot 1685-ben az erdélyi rendek megbízásából s az ottani szegény nép érdekeinek védelmére jegyzőkönyvre vette, hogy a Máramarosban telet császári hadak mennyit rekviráltak a lakosságtól. A katonai parancsnokság e széleskörű panaszfelvételhez a maga részéről egy Kintzing nevű hadbiztost rendelt ki. Kintzing meg akarva gyöngíteni a panaszkodók érveinek súlyát, »egy oroszról vagy oláhtól azt kérdezte: micsoda ember lehet az a Jézus Krisztus. Felelé amaz: ő nem tudja. Mástól meg, kinyitván az ablakot, azt kérdi: ezeket a hegyeket ki csinálta; felelé amaz: ő nem tudja.« A tárgyalás Kintzing és Bethlen Miklós között kölcsönös szemrehányásban folytatódott, azt keresve, hogy ki a felelős: az erdélyi protestáns fejedelmek és lelkészek, vagy a katolikus egyház és a jezsuiták azért, hogy Jézus Krisztust és a világteremtő Istent nem ismerő schizmatikusok élhetnek Máramaros földjén.² Az erdélyi románság vallási művelődése valóban a protestáns és katolikus misszió lelkiismereti kérdése volt, maga a románság igaz Isten-ismeret nélküli babonás világban élt. XVII. század végi vallási állapotuk nem különbözött attól a helyzettől, amit nagy általánosságban Bethlen Gábor úgy jellemzett Cyrill Lukárisz konstantinápolyi pátriárkához írt levelében, hogy »az alája tartozó oláh kalugyerek és pópák semmiféle hittel sem bírnak, s a szegény nép maga minden igaz tanítást nélkülöz.«³

Nemcsak a nagy dáciai református missziót tervező Bethlen Gábor látta így a románság vallási állapotát, hanem ugyanígy vélekedtek róla

¹ Nilles I, 182.

² *Bethlen Miklós önéletírása*. Kiadta Szalay László. Pest, 1860. II, 19–20.

³ *Török-Magyarkori Államokmánytár*. II, 137–140.

a jezsuita misszió munkásai is. Milley János páter 1651-1 jelentése hasonló rövid jellemzést ír: »E nemzet nagy mértékben bárdolatlan. Sokan az Úri imádságot sem tudják. Minden istentiszteletük a böjtölés«. ¹ A Miatyánk nemtudására rávilágít a fogarasföldi román papoknak ugyanebből az évtizedből fennmaradt, ismertetett vizitációja. A böjtnek a román népi vallásosságban betöltött központi szerepét és túlzott jelentőségét pedig egy 1658–1659-ből származó feljegyzés is megerősíti. A feljegyzést a bujdosó moldovai vajda, Gheorghe Ștefan környezetében élő német ember hagyta reánk, aki Máramaros vidékének román papjairól jegyezte fel: »gyakran tréfáltam ezekkel az emberekkel, a diakonusokkal vallási kérdésekről akartam vitatkozni, de hiába akartam: én egyet kérdeztem, ő mást felelt. Csak az évi két nagy böjtjünkkel dicsekedett és az évente néhányszor tartott istentisztelettel.² A román papok alacsony műveltségéről ad számot e feljegyzés, de rávilágít arra is, hogy milyen szorosán sorakozott fel a diakonus vagy a pópa mögött népe, mely a közüle való, vele egy életet élő pap személyében közös ősi primitív vallási kultúráját védelmezte. »Ezek az egyszerű emberek sokszor ott voltak a beszélgetésnél, szájukat tátották és azt mondták: Papunk, védd magad, mert mi segítünk, ha ez nagyon kemény lesz vagy szavakkal meggyőz. És sokszor – fejezi be feljegyzését – gúnyolódásaik közepette kellett elválnom ezektől az ostobáktól, mert különben megverték volna; sokszor pedig csak nevettek rajtam.«

A császári sereggel Erdélybe jövő jezsuiták ugyanezt látták a román egyházzal és vallási állapotokról, jeléül annak, hogy a Rákóczi-korszakban oly nagy lendülettel megindított református misszió a XVII. század második felében, Erdély súlyos viszonyai között nem tudott mélyebbre hatni és széles rétegeket átformáló nevelést eredményezni. A »missiones castrenses«-ben résztvevő jezsuitáknak anyaházaikba küldött jelentései alapján állította össze Freyberger András jezsuita a vallási únió eseményeit és a román vallási állapotokat tárgyaló latin nyelvű munkáját,³ amelyben az alábbi jellemzést adja az erdélyi román egyházzal.

¹ E. O. E. XV 537.

² Az eredeti szöveget nem, csak román fordítását közölte Gh. Bogdan–Duică, Transilvania, Nagyszeben, 1929. 308–309. Vö. Meteș: i. m. 479., 2. sz. jegyzet.

³ Freyberger munkája: »Historica relatio Unionis Valachicae cum Romana Ecclesia facta« 1702-ben készült. A kéziratos mű egy pontos másolata őriztetik a bécsi Hof- und Staatsarchivban. Nilles I, 183.

»A papok csak vasárnap és ünnepnapokon tartanak istentiszteletet, hétköznapokon soha. Mezei munkával foglalkoznak: ásznak, kapálnak, aratnak, búzát csépelnek, éppen úgy, mint más parasztok. Ruhájukban nem különböznek a laikus falusiaktól, mivel ugyanúgy juh- és kecskebőrbe öltöznek, mint azok. A néptől csak papi süvegjük különbözteti meg; ennek színe a papoknál kék, az espereseknél és az archidiakonoknál fekete, s e süveget a legnagyobb tekintélyű emberek előtt sem veszik le.

A papok szeretik a nagy evéseket, ivásokat és módfelett gyanakodó természetűek. Liturgiájukban a konstantinápolyi patriárka nevét említik meg és nem a római főpapét. Az istentiszteleteken nem mondanak önmaguktól összeállított beszédeket, mivel azt hiszik magukról, hogy ha írni és olvasni tudnak, már elég tanultak. Ünnepnapokon és vasárnapokon liturgia után régi könyvekből olvasnak beszédeket, de semmit sem mondanak ezen kívül, sem magyarázatot, sem a hit kérdéseiről, sem a szokásokról, attól félvén, hogyha ezt tennék, a nép azt mondaná nekik: »nem vagy tanultabb, mint ez a szentkönyv, ami törvényként adatott nekünk, a magad gondolatait tartsd meg magadnak!« A papi méltóságra, nem előzvényt meg semmilyen vizsgálat, szabadon mehettek olyanok is, akik sem az úri imádságot nem tudták, sem a sakramentumok számát nem ismerték, sem a keresztyén hitvallás tanítását, ellenben ajándékokkal megvásárolták a püspököt, hogy szentelje pappá őket.¹

A nyugati misszió képviselőinek egy évszázadon át egybehangzó véleménye nem hagy kétséget a felől, hogy itt nem egyik vagy másik irányzat célzatos állításáról van szó. A XVI–XVII. századi román népi vallásosság írásos emlékeinek tanúsága alátámasztja s e primitív vallás képzeteinek, képeinek, legendáinak megismertetésével kiegészíti ezt a helyzetrajzot.² A missziótörténet szempontjából arra kívánunk rámutatni, hogy e primitív vallás hatalmas ellenálló erőt, a mozdulatlanság és differenciálatlanság konzervativizmusát jelentette. 1698-ban az erdélyi országgyűlés – tisztázni kívánva azt, hogy a románok melyik bevett egyházzal kívánnak únióra lépni – általános vizsgálatot rendelt el a román papok és nép magatartásának kiderítésére. A vizsgálati

¹ Freyberger András munkáját kivonatosan, egyes helyek pontos fordításával ismerteti Nicolae Dobrescu: *Fragmente privitoare la Istoria Bisericei Române*. Budapest, 1905. 61–69.

² A régi román népi vallásos irodalom kiváló elemzését adja N. Cartoian: *Cărțile populare în literatura românească* Vol. I. *Epoca influenței sud-slave*. București, 1929.

jegyzőkönyvek egy része fennmaradt. A jegyzőkönyvek nem valamilyen ortodox-keleti hitvallási öntudatról, hanem a népi vallásosság konzervatívizmusában megnyilvánuló ellenálló erejéről tesznek bizonyosságot. Papok és nép vallástétele egyformán a »régik« vallás, a »szülejektől rájuk hagyott vallás« megőrzéséről szól.¹ Egyik legjellegzetesebb nyilatkozat a dobokai megyei Szentiványban összegyűlt papság válasza, amely e konzervatívizmus mellett tájékozatlanságukra is rávilágít: »az, mely vallásban születnek, azont tartják és ők azt ítélik az püspökökről is, azon vallásban vagy az, melyben ők és attól akarnak függeni.« Hasonlóképpen választak a kolozsmegyei kalotai román parasztek is: »mi egész falunk az mi törvényünket s vallásunkat az melyben születünk el nem hagyjuk, a papok dolga az, melyik religióhoz akarják magokat uniálni s mi ahhoz nem tudunk; de ha látjuk, hogy újítást akarnak közinkben behozni, mi papunk nem léssen.«

A kalotai román parasztek szavai a vallási únió olyan oldalára vetnek világot, amely pusztán csak a vallási állapotok rajzából nem következtethető. A román egyházi únió története bizonyítja, hogy az a fenyegető magatartás, amit Gheorghe Ștefan német származású udvari embere jegyzett fel s amely akkor a pápa védelmében nyilvánult meg adott esetben szembefordulhatott magával a pópával is. Éppen azért, mivel a román egyház nem a keleti egyházatyák hitének, hanem az ősi primitív, babonás néphitnek volt az őrizője, a nép maga nagyobb ellenzője volt az »újításnak«, mint a papság, amely pedig tiszte és képzettsége szerint inkább lett volna hivatva örködni az egyház tanítása és rendje felett. E vallásos jellegű népi konzervatívizmus és annak ilyen fanatikus fenyegető megnyilatkozásai magyarázzák meg a Rómával egyesült román egyház XVIII. századi nehéz küzdelmeit, papjai bánatalmazását, elűzését és a nép körében mindegyre megújuló forradalmi jelenségeket. Az egyik Nagyvárad környéki román lelkész 1754-ben a román vallási jellegű forrongásokat vizsgáló császári bizottság egyik kérdésére, arra, hogy melyik püspökkel tart: a váradival (a katolikus püspökkel) vagy az aradival (az ottani szerb keleti püspökkel), azt válaszolta: »majd meglátom, de mindenesetre azzal, amelyikkel a falu, különben elkergetnek.«²

¹ E vizsgálat jegyzőkönyvei máig kiadatlanok, a budapesti Országos Levéltárban őriztetnek. Feldolgozásukat adja, sok szemelvénnel Silviu Dragomir: *Istoria desrobirei religioase a Românilor din Ardeal în secolul XVIII*. I. Nagyszében, 1920. 15–18.

² Bunyitay Vince: *Bihar vármegye oláhjai s a vallásúnió*. Budapest, 1892, 68.

A román nép vallási helyzetének és magatartásának a vizsgálata a román missziót vezető jezsuiták előtt nemcsak a misszió sürgős szükségét és a román nép szempontjából való fontosságát mutatta meg, hanem utalást adott a misszió eszközeire is. Ilyen alacsony műveltségű papság és ilyen fanatikus nép között csak fokozatos munka, a hithirdetés, tanítás, nevelés szakadatlan gyakorlása ígérhetett sikert. A missziós törekvések fő feladata nem lehetett más, mint az únió megkötése és a Róma főhatóságát elismerő román egyházszervezet kialakítása, megbízva abban, hogy az új egyházszervezet tovább fogja majd vinni a megkezdett munkát.

A románság vallási helyzete fokozott mértékben tette kötelességévé a misszió munkásainak, hogy megtartsák azokat az általános utasításokat, amiket a De Propaganda Fide Congregatio már 1669-ben előírt a görög rítus hívei közötti misszió számára.¹ Az utasítás szerint a keleti misszionáriusoknak vigyázniuk kell arra, hogy a nyugati és keleti egyház közötti kevésbé lényeges különbségek megítélésében ne tanúsítsanak türelmetlenséget. Különbséget kell tenni »az isteni hitre néző dolgok és az egyházi rendtartás, a hit dogmái és az egyházfegyelmet szolgáló törvények között«. A rendtartásra és a fegyelmi törvényekre nézve világosan kell hirdetni, hogy a római egyház nemhogy kárhoztatná azokat, amelyeket a keletiek követnek, hanem egyenesen parancsolja azoknak teljes egészükben és tisztaságukban való megtartását. »A misszionáriusok gondot viseljenek arra, hogy azok a keletiek, akik elfogadták a szent úniót, szorgalmasan megtartsák saját rítusuk bűjtjeit, ünnepeit, szokásait, ceremóniáit, imádságait, kegyességi gyakorlatait, egyszóval mindazt, ami régi rítusuk teljességéhez tartozik.« Olyan messze megy el az engedékenységből ez az utasítás, hogy a naptár kérdésében például – bár leszögezi, hogy a régi juliánus naptár nem tartozik a görög rítus sajátosságai közé, mivel a nyugatiak is azt használták 1582-ig – azt rendeli, hogy a naptár-reformot nem kell az únió feltétele gyanánt követelni.

A görög ritust követők tévedéseit és hibáit egyes dogmatörténeti összeállítások 40 pontban foglalták össze, a misszió legközelebbi feladata azonban csak az volt, hogy a flórenci zsinat által elítélt négy fő keleti tévelygést győzze meg és az azokban való helyes hitvallással valósítsa meg az úniót. E négy fő tévelygés: 1. A római pátriárka nem egyetemes feje az egész földkerekségen szétszórt anyaszentegyháznak. 2. A kovásztalan kenyér nem alkalmas arra, hogy a szent Eucharisztia

¹ Nilles I, 111–114.

anyaga legyen. 3. A mennyen, az üdvözültek székhelyén és a poklon, az elítéltek börtönén kívül nincs harmadik hely, ahol a lelkek időlegesen tartózkodnak és megtisztítatnak. 4. A Szentlélek, a Szentháromság harmadik személye az Atyától származik és nem a Fiútól is.¹

A misszió arra törekedett, hogy e négy hitvallási kérdésben szakadjanak el a keleti egyháztól s e kérdésekben fogadják el a római egyház tanítását. Azokat, akik ennek a négy pontnak az elfogadásán dolgoztak, az a meggyőződés vezette, hogy ez idővel meg hozza a babonások kiirtását, a tévelygések eloszlatását, az igazi keresztény hit és vallás kialakulását. Jellemzően világítja meg ezt Kapy Gábor kolozsvári jezsuitának 1701 márciusában Kollonics érsekhez írott levele: »Én azt hiszem, mostanra tökéletesen elégséges, ha megelégszünk az únió elvben való elfogadásával, mert hiszen nagyon veszedelmes, sőt lehetetlen lenne, hogy egyszerre a románokat megszabadítsuk minden súlyos visszaéléstől. Azért elégséges, hogyha a püspök és közülük a többiek, mikor az egyesülésre vonatkozóan hitvallomást tesznek, általában kijelentsék, hogy ők a római egyháztól akarnak függeni és az ő helyettesítői is kinyilvánítsák, hogy ők is a katolikus egyháztól más országokban is elfogadott görög rítus szerint akarnak élni. *A jövőre nézve azonban a mi kötelességünk lesz őket lassanként megjavítani* szokásaikban, a liturgiában s a szent dolgokban is, felvilágosítván őket, hogy ezeket az országrészbeli papjaik hozták be durvaságból és tudatlanságból s hogy ezek nemcsak a görög egyháznak, de még a szakadár egyháznak sem igazi szokásai, hanem egyenesen ellentétben állók a józan ésszel, az igazi keresztény egyházzal és hittel.«²

A misszió másik történeti meghatározó tényezője Erdély rendjeinek protestantizmusa s a románság egy részének a református egyházzal való egyesülése volt. Erdély rendjei ellenállást tanúsítottak a misszió munkájával szemben nemcsak nagy többségük protestáns volta miatt, hanem rendi és politikai okokra való tekintetből is. A román papok

¹ Nilles I, 121.

² Nilles I, 263–267. E levél egy részletét közli Gyárfás Elemér: *Az erdélyi románok úniója s a román görög katolikus egyházi szervezet kifejlődése. Az Erdélyi Katholicizmus multja és jelene*. Dicsőszentmárton, 1925. 125–140. Jellemző, hogy a jezsuita Nilles munkáján kívül a vallásúnió gazdag irodalmában ő az, aki erőteljesen rámutat arra a Kapy levelével kapcsolatban, hogy az únió nemcsak politikum volt, hanem elsősorban az egyházi misszió munkája. E szempont bizonyítására azonban ő is kevés anyagot tud felhozni. Oka abban kereshető, amit Szekfű Gyula állapít meg, hogy t. i. a sok oldalról megvilágított únió történetének éppen sajátos egyháztörténeti forrásanyaga mai napig kiadatlan. Vö. Hóman–Szekfű. VI. kiadás. IV, 597.

évente egy közösen fizetett összeggel járultak hozzá az ország terheinek hordozásához s azonkívül – bár a jobbágyszolgáltatások alól fel voltak mentve – évente ajándékot adtak földesuruknak. Az únió elleni protestálás egyik mozgatója az ajándék elvesztése s az adó kimaradásával jobbágyaikra és a városokra háramló többletterhelés miatti aggodalom volt. Az 1698 októberi gyulafehérvári országgyűlés 10. articulusa azt határozza, hogy »ő felségét megtaláljuk és instáljuk... hogy ő felsége ezen natióknak nagyobb szabadságot, aminémű eddig volt, ne engedjen a három natióknak injuriájára és praejudiciumára, nagy megszorítására«. ¹ A rendek aggodalmaskodásában osztoztak a katolikus státusok is, közülök sokan úgy látták, hogy »az egész ország szabadságának everziójára« lesz, ha az únió által a románság addigi jogállásában változás következik be. Nem bíztak abban, hogy az únió valóban a románság vallási megújulását hozza, hanem attól tartottak, hogy arra használják majd fel ezt az alkalmat papok, diakonusok, sőt rokonaik is, hogy minél nagyobb számban vonják ki magukat a földesúri joghatóság és az adózási kötelezettség alól. Ha, egyházuknak az únió általi erősödése miatt, nem is léptek fel a mozgalom ellen, nem késtek átiratban megkeresni a román püspököt, hogy figyelmeztesse papjait: »ne talál-tassanak ravaszságban«, hanem igazán únióalják magukat a romано-catholica religióval. Kívánták, hogy egy faluban egynél, nagyobbban kettőnél több román pap ne legyen és senki a papok közül maga mellé atyjafiát, se más senkit ne fogadjon azzal a céllal, hogy az adózástól és egyéb teherviseléstől megmentse. ²

A rendi ellenállásnak a földesúri önzésnél mélyebb okaira, politikai hátterére rávilágít az a felterjesztés, amit az erdélyi gubernium 1699 július 14-én terjesztett fel az úniót pártfogoló Lipót király bécsi udvarába. ³ A felterjesztés arra mutat rá, hogy az únió nem szolgálta alkalmas módon a katolicizmus vallási érdekeit, ellenben felbolygatta az erdélyi törvényes rendet és izgatottságot váltott ki a közeli országok keleti vallású fejedelmeinél. Erdélyt – írják – nagyon sok ellenség veszi körül, tele van különböző nyelvekkel, fajokkal és vallásokkal s a legkülönbözőbb hitfelekezetek hitelvei által volt már vezérelve, létét és függetlenségét éppen ezért csak azáltal tudta megőrizni, hogy a val-

¹ E. O. E. XXI, 407.

² Jancsó Benedek: *A román nemzetiségi törekvések*, stb. I, 630. A katolikus uraknak a románok úniójától való félelmét jellemzi Cserei Mihály *Históriája*. Kiadatott Pesten 1807-ben. Lásd 286–287.

³ Silviu Dragomir: i. m. I, 19–20.

lások buzgóságot mindig mérsékelte és pótolta a magasabb államérdek, a különböző nemzeteknek és vallásoknak esküvel megerősített egysége.

Az erdélyi országgyűlés és rendek ellenállásának – a rendi okok mellett – egyik fő mozgatója a reformátusok magatartása, akik az únióban a református egyház addig betöltött missziójának megakadályozását látták. Megpróbálják kivédeni ezt a veszélyt oly módon, hogy a hirtelen meghalt Teophil vladika helyére Atanazius Anghelt, felszentelt román papot, aki a nagyenyedi református kollégiumban tanult, választják meg.¹ Atanaziusban azonban csalódnuk kellett, működésének eleje bizonytalanul érvényesülő keleti ortodox hatásokat mutat, de rövid időn belül az únió híve és megvalósítója lesz, semmiképpen sem képviseli tehát a Geleji által megalkotott református úniós irányt. Atanazius katolikussá létele után Bánfi gubernátor és Bethlen Miklós kancellár a püspökség másik jelöltjét, Cirka Jánost veszik pártfogásuk alá. Cirka, batizházai pap, Havasalföldre megy s onnan mint állítólagos felszentelt püspök tér vissza. A mikor e miatt Atanazius fellép ellene és Kollonicsnál panaszt tesz, a veszélyes helyzetbe jutott püspökjelöltet egyideig az enyedi kollégiumban rejtegetik, majd Hunyad megye egyik román református gyülekezetében biztosítanak számára papi állást.² Az úniós mozgalom előhaladásával a református rendek külön gyűlést is tartottak, az úniót saját fatumuknak nevezték s a császárhoz küldött követséggel próbáltak ellene tiltakozni.³

A református rendek ellenállásán azonban látszik az a magaféltő opportunizmus, amit a körülmények kényszerítettek rájuk.⁴ Az únió elsősorban a románok ügye volt s saját helyzetüket nem kívánták azzal súlyosbítani, hogy ebben a kérdésben újabb terhet vegyenek magukra. Ilyen megfontolás vezethette az 1699 januári segesvári országgyűlést, mely nem foglalkozott az únió kérdésével, bár rendelkezésére állottak azok a jegyzőkönyvek, amik a román falvak vallási konzervativizmusát

¹ Bethlen Miklós: i. m. II, 202.

² Nilles I, 220–223.

³ Vass György *Naplója*: Monumenta Hungariae Historica, Scriptorum XXXV, 284. Vass György bécsi útjára vonatkozóan Nilles I, 219.

⁴ A századvégi katolikus misszió nemcsak a románság megnyerését tűzte ki célul, hanem a magyar reformátussággal szemben a magyar katolicizmust is erősíteni kívánta. A román únió döntő évében, 1699-ben az erdélyi reformátusok figyelmét és erejét az ú. n. Mikes-féle punctumok kötötték le, amelyekben az erdélyi katolicizmus a maga régi sérelmeinek az orvoslását követelte a református többségtől. Vö. Zsilinszky Mihály: *A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai*. IV. Budapest, 1897. 97–98.

bizonyítva alkalmasak lehetnek volna egy új memorandum elkészítésére.¹ Ez látszik meg Bánffy György gubernátor magatartásán, aki Atanaziusnak az únió megkötése utáni katolikus püspöki installációjára megígéri, hogy elmegy, lovait be is fogatja és csak az utolsó pillanatban izeni meg, hogy a császár erre vonatkozó parancsa híján inkább otthon marad. Maga Bethlen Miklós kancellár, akit a katolikusok is a református ellenállás fő mozgatójának tartanak, fél ehhez a kérdéshez nyúl. Nagyszegi Gábort, az únióellenes román népi mozgalom vezetőjét bizalmasan inti, hogy legyen elővigyázó ebben a kérdésben, de vonakodik nemcsak a támogatásától, hanem még attól is, hogy protestáló kérvényét mint gubernátor-helyettes, átvegye s ügyét a gubernium plenáris ülése elé utalja.²

A román református gyülekezetek fennmaradását is veszélyeztette az úniós mozgalom. Két vidékről maradt fenn nyoma annak, hogy milyen átalakulást hozott az előretörő jezsuita misszió. Bihar megyében, az Érmelléken 17 román református gyülekezet volt Péter vámosházi román esperes kormányzása alatt. A nagyváradai jezsuiták »erővel, fenyegetéssel, szép szóval« az únióra vittek át ebből tíz községet³, s a reformátusnak maradt hét is idővel felszívódott a görögkatolikus vagy keleti egyházba. A másik terület Hunyad megye volt, ahol tíz gyülekezet papja nyilatkozott oly módon, hogy nem a katolikus, hanem a református egyházzal kíván egyesülni.⁴ A katolikus únió elleni állásfoglalásuk minden valószínűség szerint szerepet játszott abban, hogy az 1703-ban megindult Rákóczi-szabadságharcban a református vidékek

¹ Az 1699 januári, segesvári országgyűlés végzései megjelentek E. O. E. XXI, 410–414. A 2. articulus az addig szokásos adót újból kirója a román papokra, de hozzáfűzi: »Ez felvetett oláh papok adaja suspendáltatik usque ad elementissimam suae maiestatis resolutionem«. Nem ismerik el még az úniót, aminek a törvénybe cikkelyezése különben is csak az év végén történt meg, de nem is tiltakoznak ellene.

² Bánffy György és Bethlen Miklós magatartását Bethlen Miklós: *Önéletírása* örökítette meg Nagyszegi Gábor históriájának keretében. Vö. 204–210. Nagyszegi alakjával, szerepével részletesen foglalkozik Silviu Dragomir, ugyancsak ő adta ki Nagyszeginek az únióval kapcsolatos iratait: i. m. I, 41–63 és Anexe 1–14.

³ Adolphus Lampe: *Historia Ecclesiae Reformatae in Hungaria et Transsylvania*. Utrecht, 1728. 644. Felsorolja pontosan a 10 katolikussá lett és a 7 reformátusnak maradt román falut.

⁴ E hunyadmegyei falvakra vonatkozó adatok az Erdélyi Református Egyházkerület levéltárában 1700–1709 közötti iratok. Adataikat idézi Pokoly József: *Az erdélyi református egyház története*. III. Budapest, 1904. 46.

románsága nem Bécs oldalára, hanem Rákóczi pártjára állott. Rákóczi szabadságharcának elbukása megpecsételte vallási mozgalmuk sorsát is.¹ Ellenállásuk különben sem volt országos jelentőségű éppen azért, mert a magyar református rendek nem támogathatták kellő módon őket.

A jezsuita misszió diadalát a rendek és a reformátusok nem tartóztathatták fel. Ellenállásuk azonban meghatározó tényezője, volt a misszióknak. Megnyilvánult ez magában az 1698-i császári rendeletben, amely a négy bevett vallás jogegyenlőségének szellemében úgy intézkedik, hogy a román papok – ha a katolikus egyházzal egyesülnek – a katolikus papság privilégiumait élvezik, ha azonban a bevett vallások valamelyik másikával mondják ki az úniót, úgy azon egyház lelkészeivel kerülnek közös tekintet alá. A császári parancs, melynek előkészítői Baranyi Pál, Hevenesi Gábor kolozsvári jezsuita és Kollonics Lipót esztergomi hercegprímás voltak, tekintetbe vette az erdélyi egyensúlyi helyzetet, mintegy előre számolva az ellenállás körülményeivel. Ugyanakkor azonban azt is igyekeztek biztosítani, hogy a jogegyenlőség szellemében kiadott rendelkezés ne bontsa szét az erdélyi románságot öt egyházra, hanem a katolikus egyházzal való úniót segítse elő. Ezért bizalmas rendelkezést küldenek Rabutin generálisnak, hogy segítse elő a katolikus missziót a román papok között.² Rabutin generális a vallási únió fő protektora lett. Az únió megkötése előtt csak titkon kap erre utasítást, az únió után kiadott ú. n. II. Leopoldi Diploma 14. pontja nyíltan is kötelezi a főhadparancsnokságot és a katonatiszteket, hogy valahányszor a katolikus egyházzal egyesültek zaklatás vagy üldözés esetén hozzájuk fordulnak, a segítségadással ne késlekedjenek.³

A kálvinista befolyást a román egyházra e rendelkezés végleg meg is szüntette, annyival inkább, mivel nemcsak a katonát állította örként oda a katolikus únió mellé, hanem magában a román egyházban is öntudatosította azokat a különbségeket, amelyek a reformátusokkal való únió idején is a románok és az igazi kálvinisták között fennállottak. Tilalmazza a reformátusokkal való úniót, ilyen fenn sem állhat, »mert a kálvinista vallás nem ismeri a misét, a bűntöt, a keresztelést, a szentek és Szűz Mária segítségül hívását«. A református román kátét pedig – mint amely el volt terjedve a románok között és a református hatás fő közvetítője volt – a rendelet interdictum alá veti: a református kátét meg kell semmisíteni és helyette újat nyomtatni.

¹ Vö. Jancsó Benedek: i. m. I, 657.

² Cserei Mihály: i. m. 286.

³ A »II. Leopoldi diplomát« közli Nilles I, 292–301.

A katolikus misszió előhaladásának és munkájának harmadik meghatározója az a szoros kapcsolat volt, ami összekötötte az erdélyi románságot a Kárpátokon túli ortodoxiával. A legközvetlenebb szálak a havasalföldi mitropolitához és annak urához, a havasalföldi vajdához vezettek. Az únió idejének román vajdája, Constantin Brâncoveanu különben is híres volt bőkezűségéről, amivel a keleti egyházat támogatta. Atanaziusnak keleti rítusú, Bukarestben végbement felszentelése idején 6000 oszpora évi támogatást biztosított kincstárából. Az úniós tárgyalások előhaladásával megtette ezt az ajándékát s 1700 júniusában egy havasalföldi birtokot adományozott a gyulafehérvári román püspökségnek. Egyes egyházakat is támogatott, ő építtette a vízaknai és fogarasi román templomokat, a felsőszombatfalvi (Fogaras megye) román kolostort.¹

Atanazius bukaresti felszentelése idején 22 pontból álló utasítást vesz át a havasalföldi mitropolitától, Teodosiustól és a jeruzsálemi pátriárkától, Dositeustól, amelyben részletesen figyelmeztetik arra, hogy milyen módon köteles örködni a keleti egyház régi törvényei és rendtartásai fennmaradásán.² A Kárpátokon túli román egyház püspökei és patrónusai állandó kapcsolatot építettek ki a XVII. század folyamán erdélyi testvéreikkel, s e kapcsolatok azt a lehetőséget biztosították számukra, hogy az erdélyi főhatalom ellenére vagy akár az erdélyi román püspök megkerülésével befolyást gyakoroljanak az erdélyi eseményekre. 1699 húsvétja táján a havasalföldi mitropolita átokkal fenyegeti meg a brassói románokat, ha elszakadnak az úniótól, s ezek kötelességüknek érzik, hogy Bukarestbe küldött követség által tisztazzák magatartásukat.³

Havasalföldi hatással magyarázható az az incidens is, amely megzavarta Atanazius katolikus püspöki installációját 1701 június 25-én Gyulafehérvárt. Az ünnepség alkalmával a templom kapuja előtt egy pap és két világi hangosan tiltakozott az únió ellen. E tiltakozók a brassóiak képviselői voltak, akik az ünnepség előtt David Corbeától, a havasalföldi Cantacuzino-udvarban élő tanult brassói romántól kértek tanácsot. Corbea levelei biztatták ellenállásra őket s ő fogalmazta meg számukra az únió elleni protestáció szövegét.⁴

¹ Constantin Brâncoveanu és az erdélyi román egyház kapcsolatát részletesen tárgyalja Ștefan Meteș: i. m. 364–371.

² Timoteiu Cipariu: *Acte și Fragmente*, stb. 240–251.

³ Silviu Dragomir: i. m. I, 64–65.

⁴ Silviu Dragomir: i. m. I, 34–35.

A gyulafehérvári ünnepség után megjelenik Brassóban Dositeus pátriárka, e fáradhatatlan, harcoss görög főpap s nagy tömegek előtt tartott prédikációiban izgat az únió ellen.¹ Dositeus a császár parancsára elhagyja Erdélyt, a brassói románoknak a schizmában való megmaradása rövid időn belül elismertetett, az únió elleni ortodox ellenállás azonban tovább tart s vezetője Nagyszegi Gábor, Gyulafehérvárt lakó román nemes ember. Nagyszegi mozgalmában is felfedezhetők a határon túlról jött hatások. A tiltakozás első képviselője az a gazdag szebeni román Pater János, akinek birtoka Havaselvén feküdt s a román vajdával barátságban állott. Ő fejezi ki először azt a gondolatot, hogy a püspökök sőt a papok összessége is csak a maguk nevében köthetnek úniót, a világiak, a hívek azonban többen vannak s nem járulnak ehhez hozzá.² Ezt a gondolatot bővíti ki és hangsúlyozza Nagyszeginek a kormányhoz intézett memoranduma. Nagyszegi agitációinak segítőtársa az a Bán vagy Görög András volt, akit úgy tekintettek Erdélyben, mint Constantin Brâncoveanu ügynökét.³

Azok a hitbeli és egyházszerkezeti kapcsolatok, amelyek összekötötték az erdélyi román egyházat a déli és keleti ortodox központokkal, az 1700 körüli események tanúsága szerint sokkal többek voltak eredeti rendeltetésüknél.⁴ E kapcsolatok lehetővé tették, hogy a havasalföldi vajda, görög főpapok, titkos ügynökök izgathassák a Habsburg fennhatóság alatt élő román népet, elégedetlenséget és forradalmi mozgalmat indítsanak közöttük. Izaiás archimandrita moszkvai útja arra is rámutatott, hogy a havasalföldi ortodox körök készek voltak török- orosz szövetséget is közvetíteni a katolikus Habsburgok ellen erdélyi testvéreik egyháza megvédelmezésére.

A missziói törekvések szempontjából e körülményeknek az volt a jelentőségük, hogy az únió előkészítőinek gondolniuk kellett a Rómával egyesült románságnak a további izgatásoktól való megóvására. Bár céljuk az egyház megtisztítása, az egyetemes egyház egységének helyreállítása volt, az únió megszilárdítására olyan intézkedéseket tettek

¹ Dumitru Stăniloae: *Viața și activitatea patriarhului Dosofteiu al Ierusalimului*. Cernăuți, 1929. 59.

² Alexandru Lăpedatu: *Pater Janoș. Prinsoș lui D. A. Sturdza*. București, 1903. 303–309.

³ Nilles I, 340.

⁴ A kapcsolatok Báthory István fejedelem alatt létesültek, aki megengedte Jephthimia szerzetesnek, hogy Ipekben keleti, szerb pátriárka által szenteltesse magát püspökké. A kapcsolatok eredetileg a törvényes püspöki successiót kívánták biztosítani.

amelyek kihatásukban politikai jelentőségűek is voltak. E körülmények ismeretében érthető meg annak a lépésnek a jelentősége, amit Atanasius 1701 áprilisi bécsi hitlevele jelent. A hitlevél egyik pontjában kötelezi magát arra, hogy semmiféle levelezést és kapcsolatot nem tart fenn sem a havasalföldi vajdával, sem a bukaresti mitropolitával s ha mégis szüksége lenne arra, hogy velük levelezzen, levelét megmutatja jezsuita teológusának.¹ A misszió akadályainak elhárításában a püspöknek e hitlevele volt kétségtelenül a legnagyobb eredmény. A jezsuiták munkája célt ért, az erdélyi román egyház kiszakadt a keleti ortodoxia világából s az önálló román egyesült egyház megalakításával megindulhatott a nyugati keresztény fejlődés útján.

A GÖRÖG RITUSÚ ROMÁN KATOLIKUS EGYHÁZ KIALAKULÁSA

»Nem látszik semmi út e népnek az únióra térítésére, amíg acatholicus« – írja az erdélyi románokról 1649-ben Milley János jezsuita.² Megállapítása azt az új korszakformáló gondolkodást fejezi ki, mely éppen a jezsuiták tevékenységére hódítja meg már a XVII. század folyamán a magyar vezető köröket és lesz a XVIII. századi magyar fejlődés legfőbb meghatározójává. A barokk műveltség a katolikus restauráció vallásos hitét és az uralkodói hatalom Istentől rendelt, korlátlan voltáról szóló tanítást kapcsolja össze új, nagy államegységek kialakítását lehetségesítő államtanában.³ I. Lipót magyar királysága fokozatosan valósítja meg ezt az új politikai koncepciót, mely alárendelt szerepre korlátozta a rendeknek az államéletben addigi döntő jelentőségét. A töröknek az ő uralkodása alatt, európai segítséggel és magyar áldozattal végbevitt kiűzése, Budavár visszafoglalása megadják a lehetőséget erre az átalakulásra. Az 1687–88-i országgyűlés törvénybe iktatva a királyi ház örökösödését és a rendi ellenállás jogáról való lemondást, biztosítja a királyi hatalom szabadságát, a királyi hatalommal egybeforró katolikus egyház megerősödését pedig számos rendelkezés segíti elő.

Erdély, mely, mint láttuk, a török ellen küzdő seregek felvonulási területe és telelő szállása lett, 1688-ban meghódolt a Habsburgok előtt, s az 1690 októberében kiadott Diploma Leopoldinum elfogadása kialakí-

¹ Nilles I, 281–286.

² E. O. E. XV, 492.

³ A magyar barokk államfelfogására nézve lásd Hóman–Szekfü, VI. kiadás, IV, 373–377.

totta azt a helyzetet, amely szerint a császár mint magyar király tölti be az erdélyi fejedelmi széket. A keleti országrész a magyar királynak való meghódolás által visszatért a történeti államegységbe, amit a barokk kor – eredetére és hivatására való utalással – Regnum Marianum-nak nevezett. A Regnum Marianum: a keresztény magyar királyság, az Istentől alapított, apostoli hivatású ország, amelynek szimboluma az Egyháztól kapott és Szent István által Szűz Máriának felajánlott, az ország és a nemzet egységét kifejező Szent Korona. Az 1690-ben kiadott Leopoldi Diploma Erdélynek a magyar királyságba való visszatérését csak külsőleges únió formájában valósította meg, azonban lehetőséget engedett annak továbbfejlesztésére. A berendezkedő új főhatalom törekvése az volt, hogy Erdély alkotó tényezői közül elsősorban azok erősítsenek, amelyek I. Lipót egész középeurópai birodalmának fő tartóoszlopai. A jövő alakulás szempontjából ezért a diploma legfontosabb pontjai az 1., 2. és 9., amelyek a katolikus vallás teljes egyenjogúságát biztosítják. Az egyenjogúság biztosítása lehetőséget adott a jezsuitáknak Erdélyben való szabadabb, bár még mindig óvatos munkásságára, majd olyan követelésekre, amelyek a katolikus egyház vezető helyzetét kívánták megalapozni.¹ A barokk állam szervezési principiumai így találkoznak azzal az évszázados misszióval, amit a jezsuiták Erdélyben megkezdtek, s így valósul meg az az únió a »catholicus princeps« alatt, amit Milley János, előtte és utána járt társai az »acatholicusok« idején elterveztek.

1692 augusztusában I. Lipót rendeletet küld Magyarországnak kormányához, amelynek értelmében mindazok a görögök schizmáját követő lelkészek, akik egyesülnek a katolikus egyházzal, hasonló privilégiumokban részesülnek, mint a katolikus papság.² A rendelet nem vonatkozott Erdélyre, de azért erre való hivatkozással az Erdélybe bejött jezsuiták, elsősorban Baranyi Pál, megkezdik a tárgyalásokat az itteni román egyház vezetőivel. Az úniós tárgyalások meglehetősen titokban folynak s részleteik máig is ismeretlenek. Tisztázatlan, hogy vajjon az 1692–1697 között pásztoroló Teophil erdélyi vladika alatt tartatott-e valamilyen szűkebbkörű vagy egyetemes zsinat az únió ügyében.³ Tény, hogy

¹ A Regnum Marianum gondolata és a vallási únió, valamint a jezsuita misszió közti kapcsolatra rávilágít Tóth András: *Az erdélyi román kérdés a 18. században*. Budapest, 1938. 14–19.

² Nilles II, 848–849.

³ A keleti egyházhoz tartozó román történészek tagadják a Teophil vladika alatt 1697-ben tartott úniós zsinat határozatainak valódiságát. Lásd Lupaş János: *Az erdélyi görögkeleti egyház és a vallásúnió a XVIII. század folyamán*. Budapest, 1904. 17.

Veszprémi István erdélyi református püspök 1697 áprilisában még az erdélyi református magyarok és oláhok püspökének nevezi magát,¹ s ugyanebben az évben a Bécsben tartózkodó gubernátor és kancellár ott nagy meglepődéssel hallja, mint a katolikus státusnak egy új kívánságát: a románoknak a katolikus egyházzal való egyesülését.²

Az erdélyi unió mozgalmát és az egyesült román egyház megalakítását Lipót császár 1698 április 14-i rendelete indítja meg, amelyben a görög rítusú román papoknak azokat a privilégiumokat ígéri, amelyekkel bírnak a négy recipiált egyház papjai, ha magukat a négy egyház valamelyikével unióalják.³ E rendeletet kiegészítette Kollonich esztergomi hercegprímásnak ugyanazon év júniusában a román papokhoz intézett manifesztuma, amely részletesebben kifejti, hogy mit kell a katolikus egyházzal való unió érteni s a császári rendeletben írt privilégiumokat kizárólagos módon a katolikusokkal egyesülők számára biztosítja.⁴ Még kétségtelenebbé tette a rendelet tendenciáját az a bizalmas leirat, mely a főhadparancsnokot figyelmeztette, hogy minden erejével a római egyházzal való uniót segítse elő.

A felszólításnak és ígéretnek meglett a kívánt eredménye. 1698 október 7-én 38 román esperes nyilatkozatot írt alá, amelyben kijelentik, hogy egyesülnek a római katolikus egyházzal s hogy ugyanazon kiváltságokkal kívánnak élni, mint amelyekkel élnek a katolikus egyház tagjai és papjai.⁵ Kikötik azonban, hogy régi szertartásaikat, ünnepeiket, böjtjeiket megtartják, a régi naptár szerint akarnak élni s nem mondanak le püspökválasztó jogukról. Akit ők választanak, azt a császár erősítse meg és »birodalmának főpátriárkája« szentelje fel. E kikötéseket nem lehet úgy tekinteni, – amint azt a keleti egyháztörténészek teszik – hogy általuk valójában illuzóriussá vált az egész unió, mivel mindaz, amit itt követelnek, olyan pont volt, amire nézve már jóval a román unió előtt a flórenci zsinat szellemében engedményeket tett a De Propaganda Fide Congregatio.

A román esperesek uniói deklarációja alapján jelent meg az 1699 február 28-i császári diploma, mely az unióal papoknak megadta a

¹ Cipariu: *Acte și Fragmente* 254–255.

² Bethlen Miklós: i. m. idézett hely.

³ Nilles I, 195.

⁴ Nilles I, 196–198.

⁵ Lupaș: i. m. 20. Silviu Dragomir az esperesek nyilatkozatát tekinti az unió kiindulási pontjának, i. m. I, 7–13.

kilátásba helyezett privilégiumokat s őket az Erdélyben parancsnokoló tábornok és a hadsereg védelme alá helyezte, segítséget ígérve arra az esetre, ha valaki részéről bántalmazásuk történne magatartásuk miatt, vagy ha valaki új jogaikat nem tartaná tiszteletben. Az erdélyi rendek nem fogadhatták örömmel azt a rendelkezést, mely az ország közügyeibe oly nagy beleszólást engedett a hadseregnek az únió védelme címén, a császári rendeletet azonban kihirdették a szeptember 8-i országgyűlésen s így az országos törvényerőre emeltetett.¹

Az egyesülés proklamálása és törvénybeiktatása által azonban még mindig nem nyert tisztázást az egyházi átalakulással kapcsolatos sok kérdés. Atanasiusnak, mint unitus püspöknek császári megerősítésre, de főként nyugati ordinációra és pápai elismerésre volt szüksége. Ennek előfeltétele volt: világosan látni és megmutatni, hogy az únió nemcsak egy-két esperes, hanem valóban az egész nép ügye. Így válik szükségessé egy széleskörű zsinat, amelyet 1700 szeptember 4-én tartanak Gyulafehérvárott, amelyben 54 esperes és 1563 pap nyilatkozik meg a vallásegység mellett s zsinati vallomásukban elfogadják mindazt, amit a katolikus egyház hisz, különösen azt a négy pontot, amelyek miatt mostanáig el voltak szakadva.²

A nagy zsinat egyidejűleg elhatározta Atanasius vladika bécsi útját is, hogy ott az únióval függő kérdéseit elintézzék. A közel félévig tartó bécsi tartózkodás alatt Atanasius vladika egyházi és világi kommisszáriusokból álló bizottság előtt tartozott igazolni az únió körülményeit és saját magának az únióban való részvételét. A római kúria és a császári udvar világosan akarták látni a helyzetet, mielőtt az únióval kapcsolatos kérdéseket rendezik. A vizsgálat eredménye az volt, hogy megnyugodtak Atanasius személyében, azonban különböző rendelkezésekkel újabb biztosítékokat vettek tőle az únió elmélyítésére és megtartására. Atanasius kötelezte magát, hogy elfogadja a tridenti zsinat által előírt hitvallást s annak nyilvános, személyes elfogadására szólítja fel papjait és espereseit is. Kötelezte magát, hogy a liturgiában ezentúl a konstantinápolyi pátriárka neve említése helyett a római pápáért fognak könyörögni. Kérte, hogy őt magát katolikus rítus szerint újból ordinálják pappá és szenteljék püspökké. A leglényegesebb az volt azonban e biztosítékok közül, hogy kötelezte magát arra, hogy a melléje kinevezendő jezsuita teológus tanácsait meghallgatja, a teoló-

¹ A rendelet teljes szövegét közli Nilles I, 224–227.

² Nilles I, 246–249.

gusnak bemutatja a nyomtatandó könyveket, havasalföldi román köröknek írt leveleit, biztosítja jelenlétét és irányító szerepét a papi zsinatokon és az egyházi vizitációkban.¹

Atanasius 16 pontból álló hitlevele volt tulajdonképpen a zárópontja az úniós mozgalomnak. A jezsuiták missziója olyan biztosítékokat nyert benne, amelyeknek alapján remélni lehetett, hogy, amiképpen Kapy Gábor jezsuita kifejezte, tovább lehet fejleszteni az úniót, meg lehet javítani az egyesült románok vallási állapotát s hogy az únió nem marad csak egy külsőleges, a privilégiumok vonzása alatt létrejött ünnepi declaratio. Természetesen a privilégiumok és ígéretnek beváltása nem maradt el, 1701 március 19-én megjelent a román vallási únióban szereplő ú. n. második Leopoldi Diploma (az első az 1699 februárjában kiadott volt), amelynek 1. és 2. pontja megismétli a papok szabadságára nézve már addig kiadott rendelkezéseket, 3. pontja pedig a kléruson túlmenően az unitus népnek is biztosít bizonyos előjogokat. E jog: »a parasztság nem tekintetik jövevénynek, ha az egyesült egyház kebelébe térnek, hanem a haza igazi és valóságos fiainak« – modern terminológiát használva az állampolgári jogok megadását jelentette, ami nem volt jelentéktelen dolog a XVIII. század elején, amikor a török uralom alól felszabadult Magyarország és Erdély felé a fanarióta uralom alatt álló román vajdaságokból új nagy bevándorló hullám indult el. Ugyanakkor Kollonich kieszközölte Atanasius püspöksége számára a római elismerést és a császári megerősítést s 1701 június 25-én Gyulafehérvárt nagy pompával, mintegy 1000 román pap és esperes jelenlétében végbemehetett katolikus, illetőleg unitus püspöki minőségében való installációja.

A sok nehézség közepette megvalósult vallásúnió missziói célkitűzéseit mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy az únió megkötése, a püspök installációja után új császári rendelet jelenik meg 1701 december 12-én, mely újólá hangoztatja, hogy a császár nem kívánja erőszakkal katolikussá tenni a románokat² s hogy fennáll az, amit a különböző rendeletek és leiratok eddig is hirdettek, hogy akik a románok közül nem a katolikus, hanem valamely más egyházba akarnak térni, vagy régi állapotukban akarnak megmaradni, azt az üldözés és kényszerítés félelme nélkül megtehetik. Jellemző, hogy e rendelet nem maradt csak a hivatalos helyek latinnyelvű aktacsomóiban, hanem Baranyi László

¹ Atanasius ügyének bécsi tárgyalására és püspöki megerősítésére vonatkozó iratok Nilles I, 256–291.

² Nilles I, 341–342.

jezsuita románra fordítatva 1702-ben Kolozsvárt röplap formájában kinyomtatta.¹

A románnyelvű irodalom új fellendülése indul meg a vallási únió létrejötte által. Szunyog Ferenc jezsuita románnyelvű katolikus kátét adott ki már 1696-ban Nagyszombatban, 1709-ben ennek új kiadása készült el Nagyszebenben. Baranyi László jezsuitának »Gyermekek kenyere, vagy a keresztény hit tanítása« címen szintén megjelent egy kátéja 1702-ben Gyulafehérvárt s ez, amint címéből sejthető, már nem annyira a felnőttek evangélizálását tartotta szem előtt, mint inkább iskolai használatra készült. A szükségletre jellemző, hogy egy negyedik káténk is van ebből az időből. 1703-ban Kolozsvárt adják ki Canisius kátéjának román fordítását, amit még Buitul György készített s amelynek 1636-ban Pozsonyban vagy Nagyszombatban való első kiadása inkább csak feltevés. Nagyszombatban vagy Pozsonyban akkor különösebb érdeklődést nem kelthetett Buitul román könyve, munkája azonban most nagy szolgálatot tett annak a misszióknak, amelynek elindításán ő maga is fáradozott.²

Az únió szolgálatába állított kulturális eszközök között, a román nyelvű irodalmi termésnél is fontosabb volt a románnyelvű iskola. A jezsuiták híres iskolaszervező, nevelő munkássága megindul az erdélyi románok között is, hogy közülük a katolikus únió megtartására és továbbépítésére alkalmas új nemzedéket neveljen fel. A II. Leopoldi Diploma elrendelte, hogy a püspök állítson fel román iskolát Gyulafehérvárott, Hátszegen és Fogarason. A jezsuita teológus kötelessége volt arról gondoskodni, hogy az iskolába olyan tanító kerüljön, aki az ifjúságot latinul és románul tudja tanítani. Egy 1718-ból származó feljegyzés szemináriumnak nevezi a gyulafehérvári iskolát, amelyben több mint száz ifjú tanul, köztük sok unitus, hogy »egykor alkalmas eszköze legyen az únió megtartásának és növelésének«. A brassói jezsuita iskola hasonló missziói célt szolgál, négy osztályában görögök, románok és németek (szászok) tanulnak. A havasalföldi és moldvai bojárok is szívesen adják ide gyermekeiket, hogy tudományt (»literae«), erkölcsöt, német és latin nyelvet tanuljanak. Az úniált egyház 1702-ben tartott zsinata arról is gondoskodott, hogy magasabb képzésű papjai is legyenek, kimondja, hogy évente öt ifjút küld Nagyszombatba, Bécsbe,

¹ Veress: *Bibliografia* I, 147–148. Veress Endre megállapítása szerint ez az első, nem egyházi, hanem világi természetű román nyomtatvány, ami latin betűkkel készült.

² A vallásúnió román kátéirodalmának egyes darabjait ismerteti Veress: *Bibliografia* I, 137, 149–150, 152–153 és 156.

Rómába teológiai tanulmányokra. A katolikus misszió e határozattal megnyitotta Nyugat kulturális központjainak kapuit a tanulni vágyó román fiatalság előtt.¹ A nyugati művelődés központjainak megismerése az únió előtt csak kivételesen, keveseknek és alkalmilag jutott osztályrészül. A római egyházzal való egyesülés intézményes módon adta meg a románságnak a kulturális emelkedés lehetőségét.

Hogy az 1702-i zsinati végzésnek milyen jelentősége volt az únió története szempontjából, azt a legvilágosabban Pataki János példája mutatja. Pataki kolozsvári és bécsi tanulmányok után került 1705-ben a római Collegium Germanico-Hungaricumba és itt 1710-ig tanult, teológiai doktorátust szerzett s mint a Congregatio de Propaganda Fide misszionáriusa küldetett vissza Erdélybe és »Valachiába« az únió propagálására. 1713 decemberéből fennmaradt levele szerint munkáját közvetlenül az esztergomi érsek felügyelete alatt végezte »drága román nemzete« iránti nagy buzgósággal. Prédikált, katechizált, gyóntatott, abszolált és hordozható oltáron misét mutatott be. Fogaras vidékén működött és sok járás-kelésére következtethetünk abból, hogy engedélyt kért arra, hogy szükség szerint naponta két misét is celebrálhasson.²

Pataki működése azért oly nevezetes, mivel az ő püspökké választásával szilárdul meg végkép a román úniált egyház helyzete és alakul az önálló szervezete. Atanasius püspök püspöki kinevezésében kétségtelenül bizonyos politikai megfontolások érvényesültek. Atanasiusnak sem műveltsége, sem hűsége nem tette indokolttá e kinevezést. A Rákóczi-szabadságharc idején, amikor a román papság élére Cirka János kerül, Cirka gyakorolja a püspöki jogokat, maga Atanasius is hozzájárul egy olyan zsinati határozathoz, mely semmisnek jelentette ki az úniót s hogy még teljesebb képet nyerjünk állhatatosságáról, a zsinat után protestációt jelentett be a határozat ellen.³ Atanasius püspökségére szüksége volt a misszió igazi hordozóinak, hogy vele és mellette megvethessék az únió alapjait, de püspöki kinevezése távolról sem tisztázta még magának a román püspökségnek a kérdését. 1696 óta a gyulafehérvári latin szertartású katolikus püspökség ismét be volt töltve, s Illyés András, majd Mártonfi György püspökök a IV. lateráni zsinat határozatára hivatkozva azon fáradoztak, hogy a románok csak a

¹ A jezsuiták román iskolamissziójával foglalkozik Tóth András: i. m. 17–18. Az egyes adatokat lásd Nilles I, 298, 312, 351, 362–364 és 455.

² Nilles I, 404–408.

³ Nilles I, 386–387.

Propaganda Fide által kinevezett vicariust kapjanak, aki mint az ő suffraganeusuk működjék.¹

Ezt a törekvést Patakinak sikerült megfiúsítania s a gyulafehérvári püspöktől független fogarasi görögkatolikus püspökség létrehozásával a katolicizmus állandó hatása biztosítására sajátlagos, román nemzeti egyházszervezetet kialakítania. Lehet, hogy nem tekintett ilyen messze s csak személyi tekintetből küzdött a püspökségért, művének hatása azonban messze túlmutat a pillanatnyi jelentőségen.

Az 1721-ben kelt »Rationi congruit« kezdetű pápai bulla, mely a fogarasi püspökség felállítására felől intézkedett, lezárja a nyugati missziói törekvéseknek azt a hullámát, amely az únió megvalósításához vezetett.² A pápai bulla kiadása arra mutat, hogy a misszió eredményei megszilárdultak, a román unitus egyház kivétetett egy másik püspökség, vagy akár a Congregatio de Propaganda Fide közvetlen irányítása alól s megkezdhetette intézményes életét. Jellemző e tekintetben, hogy a pápai irat az újonnan alakított püspökséget nem rendeli egyetlen érsekség, még az esztergomi érseki szék alá sem, úgyhogy az esztergomi hercegprímás főhatósága addig, amíg fennállott (1853),³ nem ezen, hanem az únió ügyében kiadott II. Leopoldi Diplomán nyugodott.

Az önálló román egyesült püspökség kialakítása fejezi be a missziós mozgalmat az Erdély nyugati határszélén lakó bihari románságnál is.⁴ Az erre alkalmas időpont azonban itt később következik be. A misszió munkájának megindulására már 1694-ben van adatunk, a Rákóczi-szabadságharc azonban ezen a területen egészen megállítja az úniót. A bihari »Baranyi Pál«, az a missziós buzgóságú katolikus klerikus, aki minden erővel és személyi áldozattal odaáll ez ügy mellé, – a székely eredetű László Pál személyében – csak a Rákóczi-szabadságharc után jelentkezik. László Pál önként hagyja oda a szilágysomlyói plébániát, hogy 1714 és 1729 között sok áldozattal, nehézséggel, sokszor a világi hatóság ellenére végezze missziói munkáját. Prédikáló, meggyőző munkája, amit faluról-falura járva románul végzett, az aradi szerb

¹ Jancsó Benedek: i. m. I, 628 és 671.

² Nilles I, 431–436.

³ Az önálló román görög-katolikus érsekséget IX. Pius pápa 1853 november 26-án kelt, »Ecclesiam Christi« kezdetű bullája létesítette. Gyárfás Elemér: i. m. 144.

⁴ A bihari katolikus misszió és vallásúnió történetére leghasználhatóbb feldolgozás Bunyitay Vince *Bihar vármegye oláhjai és a vallásúnió* című munkája (Budapest, 1894). Bunyitay különösen a vallásúnió missziói eseményeire, küzdelmeire vonatkozó gazdag anyagát a nagyváradi római katolikus püspöki és a szepesmindszenti levéltár gazdag anyagából merítette.

keleti hitű püspök ellenállásába ütközött. A szerb püspök ki tudta eszközölni, hogy pl. 1726. évi vizitációjára a bécsi haditanács katonai kíséretet rendelt. Útjának eredménye a nép fellázítása volt, mely úniált papjait megverte, elűzte s annyira terrorizálta, hogy 178-an elszakadtak az úniótól.

László Pál missziói munkája megsemmisült, de áldozatossága megfelelő követőt talált gróf Csáky Miklós és gróf Forgách Pál váradi püspökökben. A két magyar főpap kénytelen továbbra is küzdeni a szerb vladika ellenállásával és az általa bujtogatott nép lázongásával, áldozatosságuk és állhatatosságuk azonban nem szűnik meg. Csáky Miklós saját költségén templomot épített Nagyváradon a román egyesült egyház számára és négy helyet biztosít a nagyváradi unitus papnövendékeknek a De Propaganda Fide római kollégiumában.

Forgách Miklós egyik levelében ezt jegyzi fel a misszió munkájáról: »a világi hatalom el akart az oláhok vallásügyébe való avatkozástól tiltani, de Isten nem engedte meg, hogy attól elálljak«. Egyházmegyéje minden templomában imát mondatott a misszió előhaladásáért. A nagyváradi piacon álló házát átadja az egyesülteknek és Bihar megye területén 13 román iskolát állított fel. Ezekben az iskolákban az 1740-es években már 600 tanuló tanult.

Az ilyen módon végzett missziói munkát végérvényesen nem lehetett feltartóztatni. 1765-ben a bihari, érmelléki románság javarésze úniált, 94 plébániában 100 unitus pap szolgált. Bihar megye s az idekapcsolódó Érmellék, Szilágyság területén az únió előtt nem volt megszervezett román keleti püspökség, a misszió munkája ezért lassabban előre s csak a fogarasi után egy félszázaddal alakult meg e terület külön szervezetű görög-katolikus egyházmegyéje. A katolikus hitvallást elfogadó egyházak hosszú időn át a nagyváradi latin szertartású magyar püspök főnnhatósága alatt állottak. Forgách Pál, még mint püspöki vikárius már 1736-ban sürgette azt, hogy külön suffraganeus püspököt kell a román egyházak élére állítani, ami főként az unitus lelkészek utánpótlásának kérdését oldotta volna meg. 1748-ban egy macedóniai származású egyesült pap, Kovács Meletie ki is neveztetett suffraganeus püspökké. Ez a megoldás azonban nem volt kielégítő.

Az 1770-es évek elején három román származású jezsuita működik mint misszionárius e vidéken s munkájuk, úgy látszik, végkép megszilárdította a helyzetet. Hosszas előkészület után 1777-ben Róma engedélyezi a külön görög-katolikus román püspökség felállítását a bihari románság számára Nagyvárad székhellyel. Az első püspök, aki kineveztetik, Drágossy Mózes román egyesült pap volt. S hogy a meg-

alakulás a magyar áldozatosságból és hitbuzgalomból következett missziói előzményeknek mindenben megfeleljen, az új püspökség birtokot a nagyváradi latin szertartású, magyar püspökség birtokából kapott, rezidenciának pedig a Báthoriak által alapított nagyváradi jezsuita rendházat nyerte el. A második román görög szertartású katolikus püspökség, a nyugati misszió románok közötti újabb alkotása, a fogarasi püspökséghez hasonlóan önálló nemzeti egyházszervezetben folytathatta tovább népe között annyira fontos hivatását.

*
* *

A nyugati misszió az egyházi érdekek szolgálatában románnyelvű irodalmi kultúrát és iskolákat adott a románságnak, templomokat épített számára, társadalmi emelkedését elősegítette és privilégiumokkal látta el papságát, román egyházi szervezetet alakított ki és felnyitotta előtte a nyugati művelődés kapuit. Valóban önzetlen szolgálat és – amint László Pál az úniót nevezte – »nagy jó« volt a románság számára. Kulturális eredményeit helyel-közzel elismeri ma már a román tudomány és történetírás is, missziós szándékait azonban újból és újból félreértve, e törekvések mögött népiertő tevékenységet, magyarosítást vagy a politikai »divide et impera« elv érvényesítését keresi. Összefoglalásunk befejezőjéül hangsúlyozzuk, hogy a nyugati egyház és szellem keletre néző missziójának közvetítője, közege a románság felé a magyar nemzet volt. A magyar múlt, a magyar hivatástudat, a magyar egyházak és szellemi élet ismerete nélkül lehetetlen megértetni annak a négy évszázadnak a román történetét, amelyet e nyugati magyar missziós törekvések határoznak meg. A magyar hivatástudat története igazolja előttünk, hogy e magyar-román történeti kapcsolatok nem elnyomó szándékból vagy szűklátókörű asszimilációs programból következtek. A magyarság mindenkori európai hivatástudatát keresztény hite határozta meg, a románság felé hitéből következő módon vállalta a missziót és végezte azt, nem pillanatnyi érdekei szerint, hanem eszményi céljai szolgálatában.

Juhász István